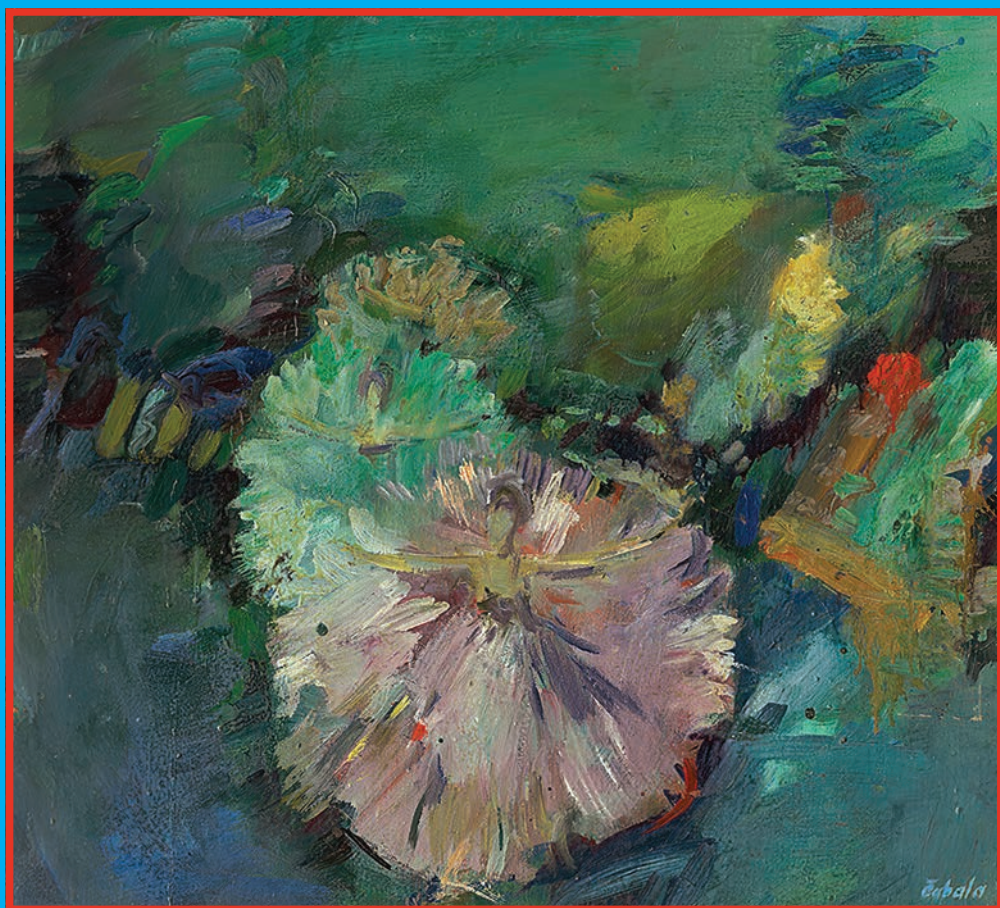

ДУЖАЯ

№ 2 2021

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
ГАННА КОЦУР,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box 164,82014 Bratislava 214,
e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk
ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Іван Яцканин Білий легіт	2
Надія Вархол Баба Суханя	5
Леопольд Лагола Божа вуличка	10
Гео Шкурупій Чорна неміч	19
Марія Чижмар Йосип Олексійович Дзензелівський і Словаччина	38
Наталія Ребрик Поезія фантазії і проза факту. Кирило Галас	44
Микола Мушинка Патріарх Карпатської України Юрій Шанта (1918-2021)	48
Не забуваємо! (р)	50
Іван Яцканин Гніздо на горі	51
Петро Кралуок Леся Українка: геть від Москви	53
Оксана Пеленська Прага Лесі Українки: листи в дорозі	55
Павло Лопата В'ячеслав Липинський – історик з великої літери	57
Сергій Борщевський Кілька слів про російсько-ефіопського поета Пушкіна	62
Лариса Мовчун Українська рима в системі мови і в мовній практиці	64
Світлана Пахомова Чи притаманне ім'я по батькові українцям?	73
Віталій Мацько Добірка віршів	82
Сергій Федака Сиве «кар-р»	86
Ігор Фарина Перемішались гумор і серйозність	88
Іван Яцканин Світ очима дивака	90
Тетяна Ліхтей Мальовничий світ Кисуць	91
Ігор Гохел Добірка поезії	92
Останній пряшівський богем (ІЯ)	95

Іван ЯЦКАНИН

Білий легіт

«Смерть – це вічний спокій, але думка про смерть не дає нам спокою»

(Чезаре Павезе (1908-1950),
італійський письменник)

Будучи дитям, його прозвали «ангеликом». Приросло воно до нього не надовго, бо не було вже і тих, хто його так назвав, але і ровесників, які підказали б молодшим.

Дитинство пройшло у довгій білій сорочці.

У ці дні знову про нього заговорили. Згадуючи його, одні перевертали очі й мовчки дивилися у небо, інші швидко перехрестилися, та були й такі, які лише плюнули на землю і поспішали далі.

Диво, яке сталося на нижньому кінці села, вже й дивом ніхто не називав. Звикли до нього. Люди до усього звикають... Там, де подає собі руки Гора над селом з Крушком і Стависьками – раптом усе зацвіло, забіліло, що не видно ясени за потічком біля дороги, яка вела на Дівнички. Зненацька виникла тут біла, аж молочна стіна, яка заважала бачити усе навколо. А там внизу, де ще не видно перші сільські хати, були сади, тепер і вони зацвіли. Подув легесенький вітерець і з дерев посипався цвіт. Біло-біла заметіль. І ніхто не дивувався, бо понад здичавілими садами йшов «святий». Так називали Андрія Гіркого. Йшов мовчки, а біле диво промовляло замість нього.

Неподалік у двох рядах росли сливи і яблуні, за якими ще хтось доглядав. Вони стояли мов вояки. Між ними була акуратно покошена трава, яку господар зграбував вниз у кущі, заявляючи, щоб лисенята ніжки не пошкрябали, коли виберуться з мамою на перше полювання. А господарем був Друтар, якого в селі недолюблювали. Надуманий, гордовитий, завжди, хоча б одягом, хотів відрізнитися від односельчан. Інколи навіть прямо вигукував: «Я не хочу бути, як ви!». Правда, ніхто його не питав, яким же хоче бути. Не запитували, бо самі бачили, що воно таке. Але він і без цього відрізнявся від інших. Як рік довгий, то носив штани з підтяжками, які йому приніс дядько з Америки. Постійно їх поправляв, розтягував, щоб усі бачили. Це, здається, було все, чим він був цікавий. Але і за ті підтяжки ніхто його не любив, та він і не дуже дбав про їхню приязнь. Дітвора його також оминала. Бувало, зустріне хлопчика або дівчинку, зміряє гострим поглядом і запитає: «Тато маму б'є?». Дитина біжить від нього, він сміється, ще довго чути його регіт.

Ця чудасія, яка запанувала над здичавілими садами, не доторкнулась його слив і яблунь.

Якби хтось тоді бував у цих місцях, то, глянувши на обрій, побачив би того, хто вчинив білий легіт. З дерев ще постійно падає білий-білесенький цвіт. А ген на обрії у білих штанах і білій сорочці йде Андрій Гіркий. Зігнута голова нагадує дзьоб білого птаха. Іде, з кожним його кроком зникає біла заметіль. Немає тут нічого дивного, адже він вчив і вітер дмухати, бо ж буває, що і вітер задихається.

Андрій Гіркий вже біля своєї хати, обійшов її з другого боку і ступав по мостику, оброслому мохом. По ньому ніхто не ходив, бо тільки він босими ногами знайде місце, де можна ступити, щоб не впасти у воду. Ще гляне на подвір'я, чи все на своєму місці й зайде у хату. Цілий рік босий, а взимку не виходив з хати. Під час жнив сунувся по стерні, мов човен на воді. Ніхто б його не наздогнав, та й ніхто і не намагався. Пропливав повз усіх, як білий легіт.

Здавалось би, що таких «святих» у селі більше, бо настільки схожі один на одного. Худенькі такі ж, що штани на них ледь тримаються, трясуться на їхніх ніжках, але на нього не схожі, хоча і кожної неділі вгору по керті недільні черевики деруть. Так, так, скільки у церкву не ходи, святим не будеш. Більше того, ніхто з них про білий легіт і думати не міг.

Було це навесні, коли село, немов домовившись, задумало нові хати будувати. Ця лихоманка охопила і його сусідів, у яких були ровесники його сина. Старий Андрій Гіркий час від часу побілів хату, завжди була синьою-синьою, мов небо. Ніколи не нагадувала оте виблідле небо, яке появиться після затяжних дощів. По роботі довго сидів на призбї, дивився то на хату, то на небо. Добре він знав, що у цій хаті довго йому не жити. Повернуться люди, яким вона належить. Не гірше це розумів і його син, тому й надумав на Клинку збудувати нову хату, як будують його односельці – не дерев'яну, а з цегли. На Югасивці такої глини вистачає на все село. Роби цеглу, випалюй і будуй. Все просувалось, йшло, як і у інших, якби не осінні дощі. На бережку Клинка вже стояли стіни будинку, та осінні дощі настільки розмочували землю, що почався її обвал. Недоброзичливці наслідки вже й вголос казали, якщо будинок сковзне аж до самої дороги, то, мовляв, буде з нього митниця... Їхні кпини не доходили до батька, тому й надумав завести біля нього невеличку пасіку. На місці, де ґрунт зсувався, виникли вибоїни. Деякі були глибокі, що увійшов туди й чобіт голови сільради. А у голови і нога велика... Село невелике, то й вістка про хату, яка збирається в дорогу, дійшла і до голови сільради, який, крім того, що чоботом поміряв вибоїни, порадив, аби молодий на тих місцях посадив берести, бо у них міцне коріння, яке не дозволить втекти будинку... Він настільки розгарячився, що почав визначати, куди садити деревця берестів. Неподалік від порожніх стін стояв увесь у білому старий Андрій Гіркий. Дивився на усе навколо, кивав головою, та ніхто не знав, чи на знак згоди, або старощі його так розкивали.

І знову на Клинку завмерло життя, зупинився будівничий рух, не навідувались тут люди, тільки старий крадькома заходив у пасіку. А там – бджоли-трудівниці не гаяли часу, не звертали уваги на порожні стіни будинку.

Здавалося, що все знову увійшло у старі колії. Кожен був зайнятий сво-

їми справами. Ним ніхто не цікавився, та й не бракував він нікому. Якби уважніше придивитися, то можна було б побачити, що все ж таки щось діється – з ним і навколо нього. Сидів за столом, руки клав то на коліна, то на стіл. Раніше, якщо над чимось роздумував, то почав ходити від дверей до вікна. І так кілька хвилин. Тепер ні, сидить, мов прикований. Встає і по-вільно, ніби це був якийсь ритуал, кладе на довгу лавку під вікнами одяг, торбу і добре нагострену сокиру. Син на це не звертав уваги, бо це не вперше. Дружина старого Андрія Гіркового померла на сухоти ще чотири роки тому, донька Анничка працювала у районному місті, потім вийшла заміж і подалася якомога далі, щоб ніхто їй не згадував батькову «славу». Все це змолось якось дуже швидко, та всі з цим змирилися, бо як казав батько: «Так мало бути!». Ніхто і не наважився запитати: «Чому, тату?». Батькові не можна було перечити. Він, правда, не показував якийсь гнів, тільки довго мовчав.

Сокира дожидає на лавці, а він вже увесь у білому, ще кинути торбу на плече і гайда...

Було це тоді, коли черешні соромились і почали рум'яніти. Сільські хлопці ніяк не могли дочекатися, коли досягнуть, вже зараз у них кишені повні голявок.

Йшов і його вже не спиниш. Він уже за селом, де починається польова дорога, по обох боках якої ростуть черешні. Проти нього йде хлопець, кишені у нього повні голявок.

– Куди йдете, діду? – питає хлопець, а руки постійно в кишенях.

– Вмирати, Юрчику, вмирати, хлопче.

– Я не Юрчик, я Михайлик, – це змусило його витягти руки з кишень, голявки посипались на землю.

Старий вже його не чув. Над черешнями по обох боках дороги знявся білий легіт. Востаннє. А черешні... черешні вбрались – немов молодиці на весіллі... А він йшов, лишаяючи за собою біле диво. Над ним літали бджілки, впізнавши його і не доторкнулись, бо більше їх заманював білий легіт.

Йшов туди, де його ніхто не буде шукати, де його ніхто не знайде. За ним уже Микляч і Орбанівка, Червона верба, внизу Вази, а йому у Ястраб'є треба, звідси навколо гучного потоку, де вода б'є об каміння і робить такий галас, що власного слова не чути, навіть не чути, як ліс шумить. Біля гучної води надумав змайструвати колибу і в ній дождати свій час... Знайшов місце, присів на пень і роздивлявся. На лопухах, що росли біля води, забубоніли краплі дощу. Ліс інакше зашумів. Старий краще всіх знав, що у лісі два рази змокне. Тим самим шляхом подався назад. В руці сокира, на плечі торба.

Натрапив на нього Ревкач, який віз дрова з Поляни. Коні форкали й зупинились. На дорозі лежав Андрій Гіркий. Обминаючи калюжу, посковзнувся на слизькій жовтій глині, головою вдарив об камінь. Довга цівка крові стікала з голови у калюжу. Вода в ній ставала більш коричневою. Сокиру міцно тримав в руці, торба біля ніг, замість хліба стирчали з неї цвяхи. Для колиби чи труни?... Навколо тиша, усе завмерло, тільки легенький вітерець розколов листя ліщини, аби з ним попрощатися. Для чого ж це, він же з усіма попрощався білим леготом, коли вибрався у ці далекі місцини.

БАБА СУХАНЯ

– Повіч мі, Ганько, чи і я маю в тарілці все те, що і ви?

– Маєте, бабцю, маєте.

– Ганько любесенька, а чи не забули мені дати бандурки?

– Маєте і бандурки, бабцю.

– А чи маю і курятинку, Ганько моя? І *фoфopкy*¹?

– Маєте, бабцю, і картоплину, і курятинку, і *фoфopкy*, і салат, все те, що і ми їмо, ви маєте в тарілочці.

– От, і добре. А ніде нема вареної цибулі? Страх, як не люблю варену цибулю.

– Ні, бабцю, ніяка варена цибулина не є у вашій тарілочці. Я її теж не полюблю, лем смажену.

– Знаєш, Ганько, я змалечку не перенoшу вареної цибулі. Колись тітка Наця мені порадила, щоб я їла юшку із заплющеними очима. Бо коли не увиджу противну цибулину – з'їм юшку. Недобре мені пораїла Наця, бо хоч я цибулятко не виділа, зате відчула-м його на язичку. І давай блювати! Та, одначе, зернятко мудрості було в Націній пораді – я навчилася не дивитись на неприємні, противні речі. І, *бізовні*², забагато було в моєму житті неприємних, противних випадків, бо приходило часто заплющувати очі. А тепер на старість ніц не виджу, цілком осліпла-м... споночіло мені. Лем за талапканням вашого взуття пізнаю, хто йде, як одгукуються в кімнаті тяжкі чи помірні, спокійні кроки челяді. А в тебе, Ганько моя, хода легесенька, тихесенька.

– Бо я ще молоденька, бабцю.

– Твоя мати Анця, моя найстарша дівка, оддалася в сусіднє село, в сім'ю, в якій *калап*³ на голові тримав свекор, він мав владу в хаті. Полюбила я йому гарна молоденька невісточка Анця з ямками на малиновому личку, з цицьками як дзбанки, яку жадібно хотів. *Жмуркав*⁴ на неї, кличучи її до стодоли на сіно, на солому, наговаряв її, і за взаємну послугу обіцяв місце першої газдині в домі. Та Анця не хотіла з ним спати. Вона присягала в церкві своєму газдові вірність. І свекор, який не стерпів ніякої відмови, лем покору, прогнав її зі свого та синового газдівства. Повернулася назад в рідну хату, де ми її прийняли, як чужу.

– Чому? Прецінь то була ваша донька!

– Так, моя дівка, моє нещасне чадо. Та нам в тій вбогій хаті з глиняною долівкою було тісно й злісно, дванадцяттеро челяді сиділо один в одного на голові, як зернятка маку в маківці, і те все треба було нагодувати. До того ще один голодний рот, а їсти нема чого, кругом росла лем лобода, голодне зілля. Окрім того, вона не була причетна до сезонної господарської роботи, то не мала право на *кост*, харчування, наперекір тому, що була в пізньому стані вагітності...

Чого єсь ту пришла?

Чого єсь ту сіла?

¹ *Фoфopкa* – діалектне слово, курячий шлунок

² *Бізовні* – діалектне слово, напевно

³ *Калап* – діалектне слово, капелюх

⁴ *Жмуркати* – діалектне слово, моргати

*Нич єсь не робила,
Што ту будеш жерла?*

Виснажена та зголодніла породила слабке дитя, яке дивом вижило. Так ти, Ганько, в такому принизливому, неблагонадійному стані появилася на світ. І весь час тебе купали в міцному, цілющому зіллячку – моцарі...

От воно – Анцине дівчатисько!
Ой і миршаве!
Яке худорляве!
Тонке як глиста!
Та й ціле з переляку трясеться, як осика.
Чого плаче? Ачей голодне?
Дайте йому похлипати цибулячки.
Не хоче, шкавородиться... випльовує цибулину геть.
Ой, Ісусе Христе! Таж воно на мене блює!
Тьфу, паскудне!

– То дякуючи міцному зелу я так зміцніла?
– Бізовні. Я добре розбиралася в різних травах. А крім того, ти народилася в чіпчику⁵, такій оболонці, яким я тобі обмотала ручку, аби росла щасливою. І таки виросла. Тож скільки тобі років, Ганько моя?

– Сімнадцять.

– А чи ти вже заміжня?

– Мені ще завчасно брати шлюб, бабцю.

– Завчасно? Я п'ятнадцятирічна вже-м вийшла заміж.

– Така молодесенька?

– Така молодесенька. Ще-м не квітла.

– Як не квітла?

– Ну, так, як би це тобі повісти. Не текла з мене кров.

– Ага, не мала місячних.

– Ну, хай це буде по-твоєму, не мала-м... отих... місячних.. із-за того не змогла-м завагітніти. І отець духовний на сповіді, покаравши мене за бездітність, наказав мені не переступати церковний поріг.

– Глупота! Таж ви не були винною!

– Качуряться вуха від почутого? Недобре це слухається, правда? Прецінь була-м винною.

– Як? Чому?

– Бо була-м лем діравкою, жінкою. Ніхто не любив діравку, так як ніхто не мав рад діравого полазника, першого новорічного відвідувача – бабище, бо приносила нещастя в обійстя. І Погань-дівча перед смертю насміхалося з Матяш-кряля, сказавши йому: „Не хвалу собі Матяш-краль показав, же діравому царьові голову стяв“. Отак, Ганько моя, жінка, баба – лем діравка.

– Ну і що, це гріх бути жінкою? Жінкою трудівницею?

– Е, ні, але наші предки мали праматір Єву за винуватницю первородного гріха, то таке Боже покарання, бо жінки схильніші скоріше согрішити, ніж мужчини. А то весь людський рід почався з гріха.

---

⁵ *Народитися в чіпчику* – діалектне висловлення, народитися з послідом, оболонкою на голові

– В чому согрішити? Трудяща жінка не согрішила в нічому.
– В усьому согрішили жінки, і оті, як ти їх називаєш – трудящі. Знали *баяти*⁶ і ворожити, заклинати і розбиратися в різних любовних чи інших чарах та в зіллячку. Ще й їх звинувачували з босорства.

– Яке босорство? Пхе, та це все байки! Трудяща жінка не вірить в забобонні байки.

– Байки? Повідали, же стара Ропуханя вміла босорити: знала од корови взяти молоко, та й знала і од матері, котра плекала дитину, взяти материнське молоко. Таж і Анці, матері твоїй, так вчинила.

– Яким способом?

– Якось то вона вже тому розуміла, коли непомітно доторкнулась Анціної постелі і твоя мати, моя Анця, вже втратила материнське молоко.

– Та це ж блуд, бабцю!

– Е, ні, ні, ніякий блуд. А така молокогубниця? Молоко здоювала в чужих корів і нагнала у свої корови і так підживилася або губила молоко так, що воно тхнуло, стало гірким, не мож було його споживати. Чи ти не виділа в нашій церкві на іконі Страшного суду написану молокогубницю – голу, простоволосу, з дійником на голові? То йди, подивися. І той дійник у неї з голови міг зняти своїм мечем лем сам диявол, пан Рокитівський, котрий перебував в дереві рокита, і своїм мечем скинув у неї з голови дійник і так ей позбавляв босорської сили...

Тьфу на неї, молокогубницю!

По чужих дворах ходить, а дерев'яними ложками клепає і так молоко від моїх корів відбирає!

А на Яна збрала *брудки*, тот пісок, глину з коров'ячих ступаїв!

А хто летів на кочерзі на Янів день на гору Паледівка на їхні сходи-ни, як не вона?

Прийшла до нас позичати цідилко в часі, коли корова телилася, щоб худобі поробити!

А ми в тому часі мусили нашу Ружаню обарвінкувати – уквітчали роги барвінком, жеби ей охоронити від відьомських чарів.

А я чула, як пригваряла, коли колотила масло в *боденьці*⁷: *Згори марно, здоли ясно, а до моєї боденочки вшиткою масло!*

Тьфу на неї, босорку! Няй ся мучить в пеклі!

– Та я не смію ходити в церкву, бабцю моя.

– Чого?

– Бабуню, ану подайте мені руку і своїми пальцями намацаєте мій новий значок.

– Який значок? Може якась іконка?

– Ніяка іконка! Це Тиршів значок тілесної здатності. Крім нього, маю ще значок Фучика та значок члена Чехословацького Союзу Молоді – і все це прикріплене на кишеньці синьої сорочки ЧСМ на персу.

– А не болить цицьку від стільки значків? Таж цицьки люблять погладжувати парібі, а не там якісь прицицькувати значки.

– Ой, ні, ні, бабцю, що таке телебаєте. Знаєте, бабуню, я поверталася із жниварської бригади, товкнеча в автобусі, штовханина. І він, пристойний мужчина в синьому костюмі, рукою гладив мій значок, питаючи: «Звідки іде оця жниварська бригада? Той значок вам личить до лица, як і ваша зачіска». І я його ліктьом силь-

⁶ *Баяти* – діалектне слово, замовляти

⁷ *Боденька* – діалектне слово, маслоробка

но вдарила в живіт, він болісно зійкнув. Яке було моє здивування, коли першого дня навчального року в клас увійшов пристойний мужчина в синьому костюмі, і резолютно виголосив: «Я ваш новий класний керівник, вчитиму вас російську мову та господарський розрахунок», „Ганьба мені, ганьба“ – шепотіла я перелякано. Та він ні слівцем нічого не натякнув. Акуратно нас вчить предмет господарський розрахунок: навчання викладає на російській мові, підручник у нас на чеській мові, а ми, студенти, відповідаємо по-словацьки. Українську мову нас вчить вчитель Євгеній Купріянович Попивайлов, який, сидячи підхмелений за кафедрою, відповідаючому студентові завжди каже: „Ну, далі. Далі-і-і!“ Я вже тричі повторювала творчість Панаса Мирного про перетворення Чіпки з „шукача правди на кровожерливого вбивцю“ в романі „Хіба ревуть воли, як ясла повні“, а він все своє гуде: „Ну, далі. Далі-і-і!“ Мені самій хотілося з відчаю ревіти, як тим волам і від страху добре під землю не провалилася.

– Чого тобі під землю пропадати? Там провалюються лем грішні люди, потворні. Люди повідають, що ти, Анціне дівчатисько, крась як ягода, як ружа польова. Лем вибери собі такого жениха, жеби не був сухий, як з нашого роду, бо прабабина корова висохла від вітру та сонця, зате мене прозивають баба Суханя. Сохранись того, щоб не звінчалась з таким прибудним бичком, що замість голови у нього качан капусти, такий бортак бортаковитий – знає лем хліб жувати. Жеби не був такий, як мій гугнявий кум, знає лем того, що навчився біля гусок, не знає навіть те, коли гадюки у землю залазять – на церковне свято Покрову. Все мусила йому розтолкувати, а тепер, під старість, не хоче зі мною знатися. А коли нарікав на свій малий зріст, я його втішала словами: «Вироснеш, як хліб в руці». І він, бортак бортаковитий, тішився, що нарешті виросте, не второпавши, що хліб, коли ся їсть – зменшується.

– Та я, бабуню, вийду заміж лем за члена нашого ЧСМ.

– Мусить бути з членом, аякже, лем няй буде праведний християнин зі світлою душею, такий богобійний.

– Який богобійний? Таж він член Чехословацького Союзу Молоді!

– Боготворити можна і ваше *чесеме*.

– А мій дідусь... яким він був?

– Твій дід а мій газда був сухенький, як потухлий пеньок, з хитренькими лисячими оченятами, зумів легко розгнівати одне чадо з другим. А кедь пив паліночку, не випивав все, а в *штамперлику*⁸ зіставляв кілька краплин, які потім розмашисто виплескував горі на *повалу*,⁹ бо казав, що на дні *штамперлика* сидить *нелапший*, нечистий, і тому не треба випивати все до дна, аби йому не скривдити... Ой, і мені хочеться хоч лем крапельки водиці напитися, бо така днесь теплінь, аж ся очі потять! Та скоро прийде сльота.

– Звідки знаєте, бабцю?

– Бо мені мій небіжчик снівся. А небіжчики все на перемену погоди сняться. А до того ж ще й курки крізь сон засокоріли.

– У сні, різні містики я не вірю.

– А у що віриш, Ганько? Може, у праведні сні?

– Вірю в ідею нашого ЧСМ та ведучу роль нашої партії.

– Що за блуд вбивають у ваші юні голови! Чи і тобі, Ганько моя, полуда очі заслала? То лем я ніц не добачаю, все шукаю навпомацки... А Мицька так павузиться, обтирається об мене. А що це поруч таке мале, волохате?

⁸ *Штамперлик* – діалектне слово, чарка

⁹ *Повала* – діалектне слово, стеля

- Мицька ввіймала мишу та й принесла вам показати і похвалитися.
- Ой, мила моя Мицька, втішує мене... Та і я втішу мою милу кицьку... Ганько моя, ану, вибери моє нове хуща і приміряй до люстерка, чи воно мені підходить до лиця... Ну, як, підходить, кицько моя... і Ганько моя?
- Чудово, бабцю!
- Ой, ой ... і так мі добрі, і так мі не плано. Знаєш, я так по-старосвітському – не вийду надвір з непокритою головою.
- Чому?
- Так звикла-м. А то колись заміжня жінка не сміла появитися на подвір'ячку простоволосою, бо могла би заподіяти якесь лихо.
- Яке лихо?
- Ну, таке градобиття, повинь. Мій нянько свадьбував в такий мокрявий рік, увосені то було, така була сльота, молгавий час, і коли дикі гуски летіли з півночі на південь, то під крилами їм нарвало такі гирі великі, що вони, безсилі, вихляли і впали вниз на землю. І нянькові Бог дав таку думку, що поїмав одну гуску, зробив курник, де вона визимувала. На весні її позначив і відпустив на волю, і восени вона йому завела дванадцять гусенят. Так що челядь мала м'ясо і пір'я. А скубти гусей треба вміти.
- Хіба це вміння скубти пір'я з гусей?
- О, це великий, превеликий кумшт, Ганько, і не можна скубати пір'я в той час, коли хтось свадьбує, аби молодій шлюбній парі не відлетіло щастя! Чи ти би зуміла вискубати якнайбільше пір'ячка за якнайменшого крику?
- Чом би ні! Коли скубання пір'я стане нашою метою, нашим соціалістичним обов'язком – то разом всі ми, юні члени Чехословацького Союзу Молоді, в синіх сорочках виповнимо свої значки здатності. І ніяка більше біла пір'їнка не кружлятиме на вітрі.
- Твоя мати вже, *бізовно*, збирає пір'ячка до перин та подушків для твоєї *дзайстри*¹⁰. А в першу шлюбну ніч *меркуй*¹¹, Ганько моя, чи до вас не прийде доля і привітавшись з вами, як *семерадська ружа*, не запитається вас, коли хочете бідувати: чи в молодості або на старі літа. Пам'ятай, що краще бідувати в молоді літа з життєдайною силою, аніж під старість. Ой, так, сонечко моє, я дожила до глибокої старості... живу, бо мушу, а дихаю, бо-м привикла. То лем як кеби-м отворила а закрила двері – так скоро минулося моє життя.
- А моє студентське життя зараз розвивається в політично-виховній роботі молоді. Наш керівник щось не полагодився з одним членом ЧСМ, який його виступ назвав якесь ні таке, ні сяке, якесь замало формалістичне...
- Часом і святий на святого в небі скривиться, а ваш *часник* на *часника* не скривиться?
- Який же *часник*, бабцю! Адже ми – молода будівнича генерація, члени Чехословацького Союзу Молоді!
- Мені є ясно, же тобі, Ганько, вшиткой ші не ясно.
- Ну, бабцю моя, я вже змушена йти, в нас гурток політичного виховання.
- То їдь, Ганько моя, їдь з Господом Богом виховуватися, жеби ты не спіткала кара небесна. І пам'ятай, що я лем тобі залишила у спадок гроші. Вже-м така, як мій небіжчик – зазлощую одне чадо з другим. Бачу, помру забута тими, котрі мене любили...

¹⁰ *Дзайстрия* – діалектне слово, придане

¹¹ *Меркувати* – діалектне слово, слідкувати, уважати

Божа вуличка

Старий Левінський добіг додому, ледве дихав, звалившись навзнаки на непідготовлене ліжко і готувався сповістити сім'ї, яка досить заляканою зійшлася навколо стола, чому ж він закрити магазин у таку незвичну післяобідню годину. Ніхто не знав краще ніж він, що п'ятниця для торгівлі благословенний день. У п'ятницю оживав у своєму переповненому магазинчику, мов лоцман на розбурханому морі й була у цьому невимовна насолода, обслуговувати водночас чотирьох і п'ятьох покупців, коли кожен кричить, кожен поспішає, кожен роздуває цю метушню. Левінський любив цей хаос, він знаходив себе у ньому, навмисне дозволяв йому рости, хвилюватися і з розкішшю відчувати, переживати, що, напевно, і сам Господь повинен був відчути, коли на початку, зовсім на початку, почав створювати світ з його порядком з туманної метушні. Але цієї п'ятниці усе було інакше. Вже зранку звисало щось у повітрі. Щось готувалось. У всій вуличці ніхто не знав, що готується, але всі без винятку закривали вбогі, протухлі крамниці й непривабливі вітрини, у яких найціннішим було скло, поспіхом забивали дошками. Потім взаємно підганяли один одного, щоб поспішали додому. Здебільш це були лахмітники, шевці, які тільки лагодили, кравці, які зі старого виготовляли нове, потім такі, що продавали молоко, молитовники, майже нові та склеєні цукерки, та був і один магазин з рибами, який був відкритий виключно у п'ятницю дообіду, але й інші, які крім чотирьох вогких стін нічого не пропонували, однак їхнім власникам забезпечували прожиток.

У багатших були магазини розміщені у світліших вулицях гарного міста, деякі навіть мешкали близько будинків, звідки на них віяли прапори з чужими надломленими хрестами або з двохрестами домашньої гвардії. Ці були набагато приємніші і зовсім небово-блакитні, але це був для Левінського віддалений світ, де відбувались найрізноманітніші справи, які мешканці цієї злиденної вулички не мусили зрозуміти.

– Що готується, – вирвала його із задуми жінка із замученим обличчям. Проплакала увесь день. М'ясо вже не дістала, а на базар з великою жовтою зіркою на пальті не наважилась вибратися. У невеликому парку, яким хотіла скоротити собі дорогу, напали на неї пустуни і збили її до крові. Сама винувата, бо ж там було написано, жидам і собакам вступ у парк та сидіння на лавочках заборонено, тому чоловіку і не пікнула про це, але боліло її, хоча він нічого не помітив.

– Ну, що ж готується? – накинулася на нього, додаючи собі сміливості.

– Не знаю, – зупиняв піднятою долонею наближаюче зло, – не знаю, але всі зачиняли, то я сказав собі, що зачиню і я.

У цю хвилину в кімнату ввалився Мармор, який завжди знав і легко мирився з бруд-яким страхіттям, коли міг про нього розказувати. Він стояв посеред кімнати і слідкував чи у нього досить слухачів для його новини.

– Отже, ви нічого не знаєте, живете на Місяці, – смакував своїм становищем.

– Мармор, нічого не знаємо, – трусилась жінка Левінського і виснажливо вирівнювала болючу спину. І ще постійно нікому в сім'ї не впало на думку шпигу-

вати, чому маму болить спина. Була вже досить стара і постійно її щось боліло. Левінський розпорядив вивести дітей з кімнати, щоб не чули, що пригнало сюди Мармора. Жінка вийшла з кімнати. Ніколи йому не перечекала.

– Ну? – Левінський нетерпляче стояв перед сусідом і кліпав дрібними оченятами за зарощеними окулярами.

– Ну, що? – Левінський навмисне вдавав, що він тут не такий вже і важливий. – Прийде те, що мало прийти: репресії.

– Добре, Мармор, репресії, але які, що за репресії? Появилось щось у газетах? Мармор відчував, що Левінський не розуміє значення репресій, і він тишився, що може з ним погратися.

– Репресії прийдуть, хоча про них у газетах ні словечка не було. Я знаю, що кажу. Ви можете мені на сто відсотків повірити й підготуватись до цього.

– До чого?

– До репресій. Це не буде лише так.

– Щоб зайшли аж тут, я не вірю. Чого їм сюди ходити? – Левінський захищався від цієї уяви.

Мармор підійшов до вікна і сказав, ніби читав з газети офіційне повідомлення.

– Застрелено німецького члена консульства у Швейцарії. Винуватця зловили. Виявилось, що це жидівський юнак. Уряд Німеччини вимагає негайно видати винуватця. Уряд Швейцарії вимогу поки що відкинув.

– А далі?

– Все. Далі нічого. Тепер і надійдуть репресії. Позавчора у Німеччині, вчора у Відні, а сьогодні прийдуть до нас, у Словаччину. Вулиці повні гардистів.

– Вулиці, – Левінський намагався затуплювати вістря наближаючого жаху, – вулиці завжди повні гардистів. Це завжди так, коли нова форма увійде в моду. Марморе, ви б сиділи вдома?

– Як це?

– Якби у вас була нова форма, вас би також заманувало на вулицю.

Для Мармора це було забагато. Де його не сприймали серйозно, там нічого було висиджувати. Вже був на відході, у дверях ще витягнув останній козир.

– Щоб ви знали, перед обідом вбили на вулиці доктора Штайнера і навіть якусь жінку побили дерев'яними дубинками, лишилась у парку лежати, поки не з'явилась поліція. Повинна була заплатити штраф, оскільки порушила заборону і знаходилась у парку.

Що когось побили аж до непритомності, це Левінського не приголомшило, а що били дерев'яними дубинками, це, напевно, Мармор придумав, хоча не знає, чому б кулак мав бути людянішим, ніж дубинка. Чому не міг повірити, щоб могли когось на смерть вбити. Мармор з дверей слідкував, наскільки подіє ця вістка і посміхнувся, як той, хто знає ще набагато більше, але не вважає потрібним на цьому місці поширювати новини.

– Скажіть, Мармор, – затримував його Левінський, – справді когось вбили на вулиці?

– Доктора Йозефа Штайнера, коли йшов на першу прогулянку після довгої і тяжкої хвороби. У понеділок похорон.

– Як його вбили? – Левінський не зупинявся.

– Стукнули по голові і все. Що думаєте оцим «як його вбили?».

– Думаю, яким способом?

– Його власним ціпком. Боєприпаси їм потрібні для важливіших справ. Не переживайте, не застрелять вас. У найгіршому випадку вас настромлять сидячи на гострий кіл.

Левінський зі страху клацав зубами, немов у гарячці.

– Настромили когось на кіл? – запитав глухо.

– Ще ні. Але це не означає, що нам це не зроблять.

– Котрий це був Штайнер, якого вбили?

– Не знаю. Якийсь Штайнер. Чи це суттєве. Не вбили його із-за Йозефа, але за Штайнера.

– Що нам робити? – схлипнув Левінський, вхопившись спинки стільця, – що будемо тобити, що ж ми будемо робити?

Мармора вже не було, то й не мав йому хто відповісти. Ті, які будь-що відповідали, їхня відповідь не була про те, що треба робити, а було це єдиним, що цікавило усю вуличку з нижнього кінця, де мешкав побожний Менцер, який ще і у повсякденній розмові вимовляв слова з отою тихою співзвучністю, ніби молився, аж по самісінкій верхній кінець, де перед покинутою молочарнею ще недавно завжди було видно висиджувати на сходах чоловіка з величезним ведмежим тілом. Кожен його знав на ім'я Дуфі, не тільки вуличка, усе місто, уся країна і половина світу, навіть у Йоганнесбурзі писали про нього. Дуфі був борцем. Надихав глядачів, при погляді на його сто двадцять кілограмове тіло аж неймовірно виглядали його швидкі рухи. Інакше завжди висиджував на сходах перед молочарнею, куди майже ніхто не заходив, оскільки там молоко зрідка й було, а якщо і було, то старе. Були ще там зліплені цукерки, які втрачали колір та парасольки, як принагідний товар.

Дуфі був короткозорий мов курча, але окуляри не захотів носити, його товсте лице з подвійним підборіддям зберегло у нього дитячий вигляд. Обступили його малі шибеники і гралися з його силою, звисівшись то на його простягнену руку, щоб її зігнути, або на на зігнуту руку, щоб її нарівняти. Дуфі аж лопава на rado-щах, коли одною рукою підняв двох підлітків мов кран.

– Дуфі, ти ж одне м'ясо. Як ти можеш боротись, змагатися? – запитували його.

– М'язи у кожного раба, який усе життя робить те саме, – відповів Дуфі тонким голосом, – м'язи не мають нічого спільного із силою. Для чого мені м'язи?

І не ворухнулись від нього, коли сидів перед молочарнею й просили: «Дуфі, покажи нам подвійного Нельсона. Дуфі, розкажи докладно, як було з тим турком». І Дуфі докладно розказував, як було з турком, який із злості укусив його на передпліччі, ще й нині у нього шрам і кожен може помацати, а потім ще просьба: «Дуфі, візьми нас у кіно на дообідню виставу». А він розважався не менше, ніж вони. Однак в останні місяці ніхто не бачив перед молочарнею цього ведмедя з людським серцем. Жив вдома, мов у в'язниці; зі стін та шаф за склом усунув усі трофеї та медалі. Як йому нагадували, що був чемпіоном великої ваги у центральній Європі. Дуфі був останнім, кого відвідав Мармор з вісткою про замах на члена німецького посольства у Швейцарії.

Кімнату освічували свічки, запалені у п'ятницю на честь вечора. Чоловіки пішли до костьола, а Дуфі сидів на низенькому стільці з трьома ніжками, виглядав вбого, не знаючи, що робити з руками.

– Дуфі, – дивувався Мармор, – а де ж ваші?

– Мабуть, у костьолі. Що з тобою? Чи, може, ти перестав молитися?

– Ні, – відповів Мармор. – Молюся, як ніколи перед тим. У такі часи всі мали б молитися. Ти, Дуфі, також.

На такі слова Дуфі наплював, йому набридло вступати у словесний двобій з Мармором, краще захоплювався гарними думками, які у мить переносили його з вогкої кімнати так далеко, як тільки собі забажав. Дивився на Мармору, і не

бачив його, слухав його і не розумів його словам і був вдячний небесам, що воно так є.

– Що ти сказав? – раптом вискочив, коли йому здавалося, що Мармор постійно повторює про боягузтво, боягузів, які ховаються у норах.

– Я сказав, що це боягузтво – сидіти вдома за припічком лише тому, що треба носити жовту зірку, ну, носи її, я також ношу, як би мав носити й жовтий кінських хвіст. Якби Бог не хотів, щоб ми носили жовті зірки, міг і не створити жовтий колір, але коли він же його сотворив, не будь зарозумілим, що і його покладеш на лопатки.

– Залиш мене, – Дуфі почав важко дихати, ніби збирав силу, щоб перебороти себе. – Залиш мене, йди додому. Прощавай!

Коли знову присів на стілець з трьома ніжками, виглядав, ніби сидів навпочіпки, Мармор почав захищати свою честь.

– Сили тобі Бог наділив два рази, розуму ні раз. Дуфі, що ти мене викидаєш? Чи я тут задля того, щоб ти мене викинув. Я ж тобі хочу допомогти, а ти мене викидаєш.

– Не викидаю, – змилостивився Дуфі. Сиди, якщо хочеш, але забирайся геть, коли не вмієш мовчати.

– Я хотів тобі лише сказати, – Мармор стишив голос, – що я не йшов до косяла, і що не піду додому. На нашу вулицю щось готується. Я тобі раджу, щоб ти сьогодні уночі кудись зник, геть з цього кварталу, найкраще туди, де знаходяться вілли, де у тебе стільки знайомих, що навіть тобі не заздрю...

Дуфі й не рушив з місця. Вислухав ще кілька описів страхіття, яке сьогодні напевно запанує, оскільки репресії є репресіями – в Німеччині або в Австрії явно показали, як це робиться, потім встав вийшов з кімнати і залишив Мармора самотнього.

На вулиці не було нікого.

Дуфі йшов широкими сходами до молитовні і влетів туди у найневигіднішу хвилину – повернуті до сходу, пальці на ногах біля себе, долоні на очах, заглиблені у себе, не могли під час цієї тихої молитви рушити з місця і непокоїти себе або промовити. Було так тихо, що його важке дихання нагадувало нахабне непокоєння. Та він не зважав на це, рахував присутніх, в думці розподіляв їх до груп, коли не міг дочекатися, як люди, які молилися, нарешті трьома кроками назад і трьома кроками вперед закінчили свою молитву, тоді він вигукну:

– Треба щось робити!

Уся молитовня остовпіла. Але ніхто не повернув головою до нього, просто, очікували, що тепер вдарить грім і влучить у грішника, який наважився порушити молитву. Дуфі на мить завагався, але побачивши, що він став центром уваги людей, які йому показували спину, зразу ж до нього повернулася впевненість. – Ви ж не знаєте, що готується? – звучав його тонкий голос молитовнею. – Гаразд, тоді я вам скажу, хоча затикаєте собі вуха.

У молитовні зашуміло, але Дуфі цей шум тут же перетнув.

– Готується погром.

Багато з присутніх, якщо не всі, знали, що готується щось страшне, яке досягне вершини саме на цій вулиці. Проти цього зла не можна було нічого зробити. Погроми треба перетерпіти, як їх перетерпіли ті перед ними в Україні, в Галичині, в Бессарабії та інде. Вікна забиті дошками, двері позакриваються, жінки й діти сидять навпочіпки у куті кімнати, чоловіки моляться, правда, не тому, що віддано вірять, але оскільки дуже бояться.

– Що ти надумав робити? – прозвучало з купки людей, яка зібралася навколо нього.

– Ще не знаю. Треба порадитися. Придумати щось.

Побожний Менцер ще більше занурився у молитву і стояв самотній на своєму місці. Ніяка новина і ніяка подія не сміє перебити людину у молитві, хіба смерть. Давид Менцер також знав, що щось готується. Він вірив, що вже проти цього бореться, стискаючи кожне слово молитви між зубами, що воно аж дзвеніло.

Незабаром виникли два табори. Один зібрався навколо Дуфі, а другий повернувся на своє місце, вимагав тиші й продовжував у богослужінні. Їхні голоси були благальні і покірні, ніби сам Бог мав зійти у цю вуличку та оберігати її своєю присутністю.

На сходах перед молитовнею Дуфі уважно дивився на п'ятнадцять чоловіків, які вирішили залишити молитовню і йти слідом за борцем із широкою спиною.

– Знаєш якесь місце? – запитував переляканий Ледерер.

Дуфі глянув на похуділого, блідого хлопця.

– Не знаю, – сказав Дуфі.

– Як це, – заікався Ледерер, – йдем кудись сховатися, якщо правда, що щось готується.

Лазар Веселий блиснув по ньому своїми алмазними очима.

– Про що ти говориш, га? Ти нам нецікавий. Залиши говорити того, хто має що сказати. Хай Дуфі говорить.

– Ну, – почав Дуфі повільно, ніби сам не знав, чого він хоче. – Про що йдеться? Я ж борець. Під час змагання не можна втекти, ні сховатися перед тим другим.

– Дуфі, це ж дурниця, – не здавався Ледерер. – Ті, які прийдуть, сильніші.

– Я, як борець, тобі кажу, що противник вже у цю хвилину сильніший, якщо ти починаєш його боятися.

– Це ж не таке собі змагання, як би ти нас хотів переконати, умовити. Адже ти сам кілька тому казав, про що йдеться.

– Що я сказав? – невдало захищався Дуфі, бо ж словами нікого не міг покласти на лопатки. – Я нічого подібного не сказав. Я казав, що треба щось робити. Це я сказав.

– Сказав, сказав, – втрутився у розмову новий голос. – Ти сказав, що готується погром. Це ти сказав.

– Я сказав, що готують на нас погром. Це свята правда. І тому вам кажу: заберіть усіх чоловіків з домівок, заберіть їх з костюлів і молитовень, і ми зробимо з цього погрому змагання.

– Чудово, – радів Лазар Веселий, – чудово. Ви чули, що сказав Дуфі. Ну, Дуфі, продовжуй Швидко. Кажі. Скажи, що зробимо з погрому змагання.

Однак представником ослабленої більшості був Ледерер і він насміхався.

– Дуфі, ти ж борець, але я ним не є. Я ж продаю старе дрантя. Які ж у мене м'язи...

У цю мить крім Лазара Веселого, властиво, на боці Дуфі не було нікого, тому йому не було що втратити.

– Гаразд, якщо ви без м'язів, – атакував їх з іншого боку. – Хто хоче, щоб у вас були м'язи? А розум у вас є?

– Чудово, – зрадів Лазар Веселий і почав повторювати слова Дуфі. – Розум у вас є? Ні. Людська гідність у вас є? Хай з вас здеруть шкіру. І так вона нічого не варта, якщо ви її не хочете захищати.

З молитовні, де передчасно закінчилося богослужіння на честь принцеси Суботи чи навіть королеви, наблизились постаті на чолі з Давидом Менцером.

– Хай ніхто собі не думає, – зразу ж накинувся на Дуфі своїм співучим голосом, – що захистить те, що не сподобається захищати Богу всемогучому.

– Що Бог? – розгублено сказав Дуфі, знаючи, що від тепер важко буде когось перекоувати, оскільки Давид Менцер проголосив його за свого союзника.

– Бог, – Менцер почав розмахувати руками. – Бог є, або його нема?

Це було переможне запитання, за ним посипалися дальші...

– Не сотворив Бог все і вся? Чи не веде нас від народження аж по могилу? Винагороджує, коли у нього є воля винагороджувати. Карає, коли хоче покарати? Упало би на нас нещастя, не бути волі божої? Не повинні ми приймати з Його рук і удари, якщо ми з них приймаємо дарунки життя? Маємо стати проти його кари, яку на нас зосилає? Адже проти Його волі, хай славиться ім'я Його, нам би і волос на голові не скривився. Будь-що трапиться, це ж буде Його воля. Хай славиться ім'я Його.

Давид Менцер закінчив свій полум'яний виступ, який йому вигнав усю кров з обличчя, тепер стояв блідий, тремтів і найбільше був зворушений з того, що сказав,

Дуфі такого не сподівався. Не знав ніякий різкий точний рух, яким би поклав Давида Менцера на лопатки з його аргументами. Такого різкого руху не було у класичній боротьбі, ні у вільному стилі.

– Ні, братику, – Менцер вгадав його думки. – Бога не покладеш на лопатки. Для цього замало твого подвійного, троїстого і тисячоразового Нельсона. Для цього ти просто слабкий. Усі ми слабкуваті. Дуфі, викинь з голови такі думки. Це гріх.

Пішов геть так, аби дати зрозуміти, що цією справою не треба займатись і, що всім треба розійтись. Його дразнило, що ніхто не рушив з місця.

– Можливо, Бог, хай славиться ім'я Його, – насмілився Лазар Веселий підняти голос. – надумав випробувати нашу відвагу. Мабуть, не хоче іншого, лише бачити, чи ми боягузи, або чи ми варті того, щоб нам допомогти.

Допитливо шукав підтримки у присутніх і, коли всі мовчали, підійшов ближче до Дуфі, якому стало легше. Завжди, коли програв змагання, появилось таке полегшення, ніби позбувся тягара.

– Ідіть додому, – промовив тихо. – Чого тут ще стоїте? Давид Менцер вам уже пояснив, чому вам виб'ють вікна, чому вам розіб'ють голови. Все ясно. Ідіть додому і підготуйте собі свічки, щоб не були змушені потемки шукати вибиті зуби.

– Чого регочешся? – Ледерер накинувся на Лазара Веселого. – Дуфі мені подобається і серце радіє, я винуватий у цьому?

Кілька постатей саме відірвалось від гурту, коли раптом перетнув їм дорогу чоловічок з молитовником у руці.

Це був Левінський. Кричав мов навіжений.

– Горить. Я був у костьолі і усе зазнав. Як це горить, Господи, як це горить.

– Де горить? – запитували його, коли почав ридати і заламувати руками,

– Я ж кажу, що я був у великому костьолі, я на власні очі бачив, коли це почалося, – ледь хапав повітря.

– Ну, а де ж, до біса, горить? – Дуфі поклав на нього свою важку руку і Левінський зразу отямився.

– У нашому костьолі. Я ж кажу, насамперед щось вигукували, потім увірвались у костьол, полили лавки бензином, що ти не встиг і амінь сказати, все навколо було у полум'ї.

Більше із себе не дістав, страшенно трусився і розплакався, як мале дитя. На вулиці було дедалі більше людей. Втікачі з великого костьола натрапляли на роззяв, яких червоне сяйво на небі заманило з житла. Зловісні вигуки, скандовані віддаленою юрбою, долинали мов громовиця. Це була буря без блискавок.

– Костьол горить, – Мармор утік ввниз вулицею, навмисно поширюючи папіку.

Дуфі спинив його і вхопив за комір.

– Чого ревеш?

– Великий костьол горить. Я ж казав, що появляться репресії, і появились. Костьол горить.

– Я знаю, що горить. Але чому ревеш? – Дуфі його не пускав з рук.

– Щоб знали про це й інші, – мимрив Мармор і ледве хапав повітря.

– І якщо це будуть знати й інші, – Дуфі його підняв із землі мов пір'я, – також мають перелякано бігати й кричати, що костьол горить?

– Покажи йому, Дуфі, – Лазар Веселий ожив.

Цей Лазар Веселий, подумав Дуфі, залишивши Мармора Мармором, не побожне хлопчисько, яке днями і ночами висиджує над купою книжок у не провітряній кімнаті, легкий, що могло його здутити, кволий та, напевно, хворий у нього легені, як більшість його співкласників, ця істота, на якій нема нічого, тільки іскристий погляд, ніби усе жило, зосередилось в очах, які тепер випромінювали стільки справедливості, вистачало б для врятування усього світу. Лазар Веселий показав, що з вірою у божі настанови можна переступити дощового черв'яка і не скалічити та водночас бути добросовісним чи гордим, або чимось іншим, для чого у Дуфі не було напихваті, але знав собі зовсім чітко уявити, що це було, перескочило це з Лазаря Веселого на нього, мов іскра і загорів він як великий костьол під замком і раптом знав, що для нього не залишилися дві можливості, з яких міг би вибрати одну.

– Ті, які бояться, хай ідуть додому, – звернувся до тих, які стояли поблизу.

– Я тут, – дав про себе знати Лазар Веселий, ніби боявся, що Дуфі з ним не рахує.

– Тоді біжи за тим чоловіком, що біжить ввниз вулицею і приведи його назад, – рішуче сказав Дуфі.

Привели Левінського, який захищався руками і ногами.

– Відпустіть мене, – просив, – я старий чоловік.

– Ми зараз вас відпустимо, звільнимо, – заспокоював його Дуфі. – Я хотів вам сказати, щоб ви не замикали браму. Ніхто хай не замикає браму. Подбайте, щоб на нижньому кінці залишились усі брами відчинені.

– Маю дати себе вбити, – верещав Левінський.

– Вас би і так вбили, але ми не дозволимо.

Потім звернувся до вулиці голосно сказав, щоб усі почули, що проти них йде згряя бешкетників, у яких є бажання нападати, як у кожній череді, поки вона у купі, саме тому треба їх розділити й розбити на менші групи. Це можна легко досягти, тільки не треба залишити брами відчиненими. В одну всі не увійдуть.

– Скажім, що їх буде триста, – пояснював Дуфі, – і хай у кожную браму зайде десять, на відкритій вулиці залишиться тільки купка, з якими даємо собі ради.

Юрба, яка наближалася, зловісно гомоніла. Виявилось, що страх, який поширював ворог, не знищив настільки мораль у цій вулиці, ніж страх, який поширювали власні люди. Прибігли до палаючого костьола. Виглядали, ніби разом з костьолом змінювались на попіл. Тільки-но дмухнути у них і не лишилось би й сліду. Одного з них ухопив Дуфі за сорочку, коли біг, плачучи, ввниз по вулиці.

– Ти був там? – запитав його.

– Хай буде для нас Бог милосердний.

– Кажі, як це сталося, – закликав його Дуфі.

– Якщо Бог над нами не змилюється, тоді кінець.

– До біса, – Дуфі ним потряс, – ви ж дорослий і хоча ви наклали у штани, уста у вас порожні, то можете відповідати?

– Я не знаю, що ви питаєте.

– Скільки було цих людей, які вривались у костьол?

– Господи, як сарани.

– Як сарани? – grimнув Дуфі.

– І скільки було тої сарани?

– Де?

– Я не знаю де, – Дуфі кричав. – Я взагалі не знаю, про яку сарану верзете. Скільки було тих бешкетників? Сто? Тисяч? тридцять?

– Мусила їх бути страшена сила.

– Скільки? – Дуфі нарешті хотів знати.

– Як сарани.

З Дуфі трапилось щось страшне. Він злякався того, що надумав зробити. Що ж йому робити з тими людьми? У них немає почуття захисту. Природа їм не наділила інстинкти самозахисту. Це ж каліки. Тепер тут стоять, немов приковані і, можливо, будуть тут стояти, аж поки скажена юрба не затопче їх до землі. Не піднімуть руку, щоб запобігти удару і не повернуть удар.

Прибіг Лазар Веселий і повідомив, що за брамами усе гаразд, що брами відкриті так, як це Дуфі наказав.

– Дуфі! – вигукнув Лазар Веселий, мов навіжений. – Що трапилось?

– Нічого.

– Дуфі, що мені тепер робити?

– Нічого.

– Адже все гаразд, – не розумів Лазар Веселий. – Скажи мені, що я погано зробив?

– Нічого, Лазар, – Дуфі всіякався. – Нічого поганого ти не зробив, але усе те є безглуздя. Наші люди мертві скоріш, ніж їх хтось вб'є. Народилися мертвими. Давид Менцер ходить, їсть, молиться, але насправді він вже мертвий, хоча сам цього не запримітив. Тільки поховати його ще треба.

Лазар Веселий не знав точно про що Дуфі говорить, але озлоблення перекинулось і на нього. Хотів уникнути цього, коли раптом на повороті вулиці появились бешкетники.

Перше каміння летіло до освітлених вікон. Не у всіх квартирах були дерев'яні віконниці й не було нікого, хто би у п'ятницю ввечері погасив свічки.

– Іди геть від вікна, – закликав Левінський жінку. – Саме біля вікна ти повинна стояти?

Та не було тої сили, яка відірвала б її від вікна. Стояла там вперто і непоступливо.

– Хочу бачити, – говорила так, ніби на щось наважилася. – Хочу їх бачити.

– Камінням тебе вб'ють, – сказав Левінський. – Забрали із собою каміння, велике, мов яйце страуса У синагозі розбили вікна камінням.

– Хочу їх бачити, – повторювала жінка Левінського. – Можливо, когось з них впізнаю.

– Чого ти хочеш? – ремствував Левінський, коли не хотіла відійти від вікна.

– Коли котрогось з них впізнаю, кину йому гирю на голову, щоб його вбити.

– Ти з глузду з'їхала? Господи, ця жінка з розуму зійшла. Ти не знаєш, з ким маєш справу.

– Знаю.

– Геть від вікна, – безпорадний Левінський став до неї біля вікна.

– Кину їм на голову найбільшу гирю, коли будуть під вікном. Оцю п'ятикілограмову.

– Увірвуться тут і доб'ють тебе.

– Вже мене добили, – сказала і простувала на кухню по гирю. Левінський спинив її.

– У тебе справді немає розуму, – погрожував їй.

– Насправді. Я його втратила до полудня, коли мене били на вулиці. І тепер їм за те кину гирю на голову.

– Тебе били? – запитав обережно.

– Показати тобі спину?

– Чому ти мені про це не сказала?

– Для чого?

– Для чого?

– Для чого про це тобі розказувати. Біль я перетерпіла одна, ти мене поранень не позбавиш, а повернути їм ти і так би не знав. Тепер я буду тут стояти так довго, поки не прийдуть під вікно, потім їм кину гирю на голову.

Присоромлений Левінський вийшов з кімнати, поцілував пальці, якими доторкнувся одвірка, як це належить, покидаючи будинок.

Навколо Дуфі тіснились чоловіки. Тріск скла давав знати, що бушування у розпалі. Раптом скандування притихло. Домінували тільки окремі вигуки з різних закутків. У Дуфі засяяло обличчя. Вони увірвались у подвір'я, як він передбачав. За будинками можна було пройти на верхній, горішній кінець вулиці, до якої долучалися вузькі стежки. Дуфі своїм кремезним тілом загородив майже увесь прохід. Дивився бешкетникам прямо в обличчя. Вони були молоді, дуже пристойно одягнені, ніби після цієї забави готувались зайти у кав'ярню. Наступало на нього, ну, двадцять, але тільки двоє могли наблизитись до нього, з тими дав собі ради. Руками розмахував так повільно, що це й не було подібне до бійки. Однак удари були тверді, ні один противник не витримав їх багато. Помалу ступав вгору по сходах. Під час одного натиску позбивали ревнителі ззаду своїх власних людей, які очолювали атакуючих. Ті, що опинились на землі, проклинали тих, які їх топтали. Коли їм вдалося стати на ноги, обернулись проти власним. Вже не було єдиної течії. Групами вибігали з дворів, тільки тут і там щось вигукували й залишали вулицю на нижньому кінці. На землі перед магазином з м'ясом лежало кілька чоловіків на якомусь тілі, яке не виявляло помітний опір. Дуфі скочив до них, підняв першого, який попав йому під руку, потримав його перед своїми короткозорими очима, а коли хотів його покарати, упав йому на тім'я твердий предмет. Він знепритомнів.

Коли знову розплющив очі, по бешкетниках не було ні сліду. Біля його ніг лежав Левінський. Мабуть, ще жив. Лежав скарпючений, з обличчям вгору, з відкритими устами, з вибитими передніми зубами. Лазар Веселий зупинився над Дуфі, та замість того, щоб йому допомогти встати на ноги, присів до нього.

З очей, які ще постійно нагадували вуглики, Дуфі прочитав запитання.

«Яке має значення, що ми сьогодні не піддалися. Завтра вони тут знову, і придуть озброєні. Дуфі, ми не змінимо світ з цієї вулички».

– Мені про це, властиво, ніколи не йшлося, – сказав Дуфі. – Я наших хотів змінити.

Потім обоє прислуховувались до далини, звідки лунали звуки, готувалась нова атака проти божої вулички.

**Зі словацької переклав
Іван ЯЦКАНИН**

Гео ШКУРУПІЙ

Народився Гео (Георгій) Данилович Шкурупій 20 квітня 1903 року в м. Бендерах. Дитинство провів на Поділлі. Мати вчителювала, батько був залізничним машиністом. Закінчивши Другу Київську класичну гімназію (1920), вступив на медичний факультет Київського університету, де провчився лише рік. Згодом 2 місяці провів в Інституті зовнішніх зносин.

Служив на залізниці, працював редактором і сценаристом кінофабрики.

1920 р. Гео Шкурупій дебютував у літературно-мистецькому альманаху «Гроно» прозовим твором «Ми». Захоплений авангардним мистецтвом, письменник виступає з теоретичними статтями про футуризм, бере участь у літературних дискусіях.

Перші збірки його поезій – «Психотези. Вітрина третя» (1922) та «Барабан. Вітрина друга» (1923), написані в стилістиці футуристичної поетики. У них переважає суспільно-політична тематика, що в добу революційної романтики позитивно сприймалося читачами. Проте захоплення футуризмом минуло у Шкурупія досить швидко. Вже 1924 року він висловлюється за об'єднання своєї організації з «Гартом», підтримує групи М. Ялового та О. Слісаренка, які відійшли від угруповання М. Семенка.

1925 року виходить його збірка «Жарини слів», яка засвідчила, що «футуристична бравада дедалі більше обертається неоромантизмом – з його дивною сумішшю лірики, сарказму та відблиском трагічного». Того ж року Г. Шкурупій дебютує у якості прозаїка. Його книгу гостросюжетних оповідань «Переможець дракона» О. Білецький назвав цікавим явищем в нашій белетристиці: «збірник розмаїтих, талановитий», хоча надміру залітературений. Інші збірки оповідань: «Пригоди машиніста Хорна» (1925), «Монгольські оповідання» (1930). Збірки віршів: «Море» (1927), «Для друзів-поетів – сучасників вічності» (1929), поема «Зима 1930 року» (1934); романи: «Двері в день» (1929), «Жанна-Батальйонерка» (1930), «Міс Андрієна» (1934).

Розрив Шкурупія з футуризмом виявився нетривалим. У 1927 році він повертається до авангардного футуризму ще «запеклішим футуристом», аніж колись був.

1930 року Г. Шкурупій очолює київську філію «Нової Генерації» та стає редактором її друкованого органу – «Авангарду-альманаху пролетарських митців Н. Г.» (вийшло два числа). На сторінках цього журналу вперше було надруковано кіносценарій О. Довженка «Земля», репортаж О. Влизька «Поїзди їдуть на Берлін», вірші І. Маловічка, П. Мельника, Ю. Палійчука, статті К. Малевича, М. Умакова та ін.

3 грудня 1934 року його заарештовано за звинуваченням у приналежності до «київської терористичної організації ОУН». По справі Г. Шкурупія було проведено два судових засідання військового трибуналу, на яких він категорично заперечував висунуті звинувачення.

Після першого суду справу було повернуто на додаткове розслідування. На другому судовому засіданні військового трибуналу Шкурупій знову доводить свою невинність і конкретними аргументами намагається спростувати звинувачення. Проте радянський «найсправедливіший у світі суд» виніс вирок: 10 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах з подальшим трирічним ураженням у полі-

тичних правах і конфіскація майна. Дружину Варвару Базлз із сином Георгієм як родину ворога народу виселили з Києва. Г. Шкурупій відбував покарання в Соловєцькій тюрмі.

25 листопада 1937 р. «особлива трійка» його справу переглянула й винесла новий вирок: розстріл. Вирок виконано 8 грудня 1937 р.

Гео ШКУРУПІЙ

ЧОРНА НЕМІЧ

(Клаптик записів хворого чоловіка)

Так... Примусили мене покинути світ, людей, зачинили в якійсь сірій кімнаті й думають, що лікують. Нехай собі думають, мені це не шкодить: я завжди мав і маю свій власний світ, своїх близьких людей, що оточують мене, розмовляють зі мною, й що з ними я ніколи не можу розлучитись, навіть коли б захтів. Нехай думають...

* * *

От тепер я сиджу в театрі в дванадцятому ряду близько стінки, а недавно був на війні. Наді мною висить якийсь величезний малюнок, але його не можна розглядіти, бо ще нема електрики, а залю освітлює лампа, що стоїть на сцені. І навіщо закликати людей до театру, коли нема світла.

Напівтьма... багато людей... смалять цигарки... червоне світло від них то спалахне, то знову ледве-ледве жевріє... Чути сміх, балачку... Хтось позаду вже б'ється й голосно лається поганими словами... когось заспокоюють... Багато, багато шапок, білі хустки... На сцені раз у раз з'являється чоловік з цвяшками й молотком у руці й знову ховається за завісою... Немов у сні, все так швидко міниться...

От знову починають мене мучити згадки... Не знаю, що з цього буде... Адже нічого не буде тут... Тут... навколо мене сірі муровані стіни. Тільки нудьга починає їсти серце... так їсти... Значить, знову припадок буде. І ці згадки з такою яскравістю, з такими маленькими рисочками-подробностями з'являються переді мною, і це передчуття, що щось буде... щось буде... О, це цілком вірні ознаки...

Так завжди в мене. Як тільки має бути припадок, згадки, наче згряя ріжних птиць, налітають на мене, наче листя восени сиплеться. І передчуття якесь охоплює душу, що щось буде, страшне, таке... неминуче... Воно зараз встає переді мною, наче якась імла, що розгорнеться й відкриє щось страшне й сумне до розпуки.

І що це вони не починають вистави. Адже пора вже. А люди такий гвалт підняли. Починаю розглядатися. Біля мене сидить якась уродлива дівчина? й обличчя в неї знайоме-знайоме, тільки не можу згадати, де я її бачив. У неї дуже гарне волосся, така гарна зачіска, а лице трошки бліде, чорні оксамитові оченята так приємно поблискують... Де я її бачив?

Далі, коло грубки, притулюючись до стіни, сидить маленький хлопчик, тримається за живіт і тихо-тихо стогне. Біля дверей великий натовп, швендять якісь панночки, якісь хлопці чіпляються до них, кажуть дурниці...

– Ти чого тут сидиш, – сердито звертається кремезний чоловік до хлопчика, що сидить коло грубки.

– Я, дядечку... у мене живіт болить, дядечку, – несміливо й з притиснутим стражданням відповідає хлопець.

– Ги-ги-ги, – сміються парубки. – Чого ж ти сюди прийшов. Живіт лікувати. А ну, Семене, будь за бабку повитуху.

– Ги-ги-ги.

Здоровий парубок з накинутим на плечі сіряком, у чорній, смушкочивій шапці набакир, з засмаженим, порепаним видом, схиляється над хлопчиком і заскорюзлими пальцями ляскає його по череву.

– Е, та в нього тут, як у тарабані... Мабуть, що й цуценят не буде...

Хлопчик дивиться на них великими, переляканими очима, з болем здригається й знову тихо-тихо стогне.

– Ги-ги-ги, – сміються парубки.

Я встромляю руку в кишеню; у мене під рукою щось шепортить, я намацую багато-багато паперу... Встромляю руку в другу кишеню – й там багато паперу, і так по всіх кишенях... Це кров, думаю я... Це людська кров... Це гроші – багато-багато грошей... А він, маленький корчиться з голоду там під грубкою. Дам йому.

– І як тобі не соромно, ти ж ганьбиш своє «кашне», – звертається дуже нафарбована і напудрена панночка до хлопця-підлітка, що схилив трошки голову й глузливо дивиться їй у вічі.

– Ти ж ганьбиш своє кашне. Таке гарне «кашне», – говорить вона переколючим голосом.

– Та він звощик, – перебиває її другий хлопець-підліток.

– Брешеш, собака ти. А ти забув, що твій батько злодій: украв коняку в хазяїна, – вже лається перший підліток. – Забув, як його спіймали та били. Рудий ти.

– Ша, кіндер, ша, – заспокоює його панночка. – Ще поб'єтесь, чого доброго. Годі вам лаятися.

– А чого він гавкає, що я звощик. Який я йому звощик. Його батько в нас дворником був.

...Неодмінно треба віддати йому всі гроші, що в цій кишені: їх багато, йому вистачить. Тільки як це зробити. І чого це моя сусідка так дивиться на мене. Де я її бачив? Якимось ніяково давати йому гроші, щоб вона бачила, бо ще подумає, що я хочу похвастати. Ну, все єдно...

– Хлопчику... Хлопчику, йди лишень до мене.

– Е, покинь свій живіт, Миколо, чуєш, тебе товариші кличуть, – став смикати його той парубок, що раніш ляскав по череву.

Всі подивилися на мене.

А в мене обличчя досить гарне, тільки дуже сумне, з невеликими чорнявими вусами, з борідкою. (Тепер у мене обличчя поросло великим волоссям – колючою бородою). Очі в мене сірі, великі, гарні, а сум з них ллється густим промінням, як... як ллється дощ восени нескінченно... Хто це сказав? А, пам'ятаю, це вона – Галя. Адже ж усе пам'ятаю.

– Що, дядечку? – спитав мене хлопчик.

– Ти, мабуть, їсти хочеш, синку, – відповів я йому ласкавим: голосом.

Він подивився на мене немов здивовано, немов з якимсь захованим питанням. Мабуть, подумав: чи я жартую, чи правду кажу.

– Еге, дядечку, – якось невпевнено прозвучав його голос.

– Ну, то на тобі, синку, – я встромив у кишеню руку, витяг багато-багато грошей і положив їх на простягнені рученята хлопчика, що чогось швидко-швидко стали тремтіти.

Враз усі затихли.

Я знову встромив руку в кишеню й витяг пук грошей. Рученята в хлопчика затремтіли ще сильніше. Він якось невпевнено подивився на мене, мабуть, думаючи, що я божевільний; потім на його лиці промайнуло щось хитре, лукаве, заховане десь далеко в душі. Я ще раз устромив у кишеню руку... Хлопчик роззявив рота, й гроші полетіли на підлогу.

– Та тримай, тримай! – почувлися голоси...

Хтось згинався, підіймав гроші, сунув хлопчику в кишені... Але він уже не дивився на мене, з його обличчям зробилося щось надзвичайне; було видно, що на нім запанувала якась таємна думка. Раптом він схаменувся, шарпонував, як добрий кінь, і зник у юрбі. Хтось голосно закричав щось; пролунав голосний регіт, усі здивовано приглядались до мене.

А я? А мене вже охоплює нудьга міцніше й міцніше – як зараз. І що воно буде. Кілька неясних малюнків з минулого, кілька реальних натяків від дійсності, і вона вилетіть, залле всіх, як злива.

Коли це щось блиснуло й загасло, а в повітрі розляглись оплески й навісні крики...

– Світло-о-о!

Це вітали електрику, яку так довго чекали... На мене не звертали уваги.

Але перед моїми очима в ту мить блиснуло щось ще яскравіше й грюкнув якийсь глушний грім. І враз я побачив, як коні, що везли гармати, стали навспиньки, в повітрі запахло смалятиною, а шляхом, де ми їхали, поскакав вершник, як скажений, з-під копит так і сипались іскри.

– Сті-і-ій! – кричав він, як божевільний. – Повертаа-ай наза-а-ад!

Щось знову грюкнуло, ще ближче, ніж раніш, і великі грудки землі полетіли високо вгору. Кінь метнувся вбік, а я ледве втримався на ньому.

– Гарма-а-ти впере-ед! – кричав той же голос.

– От нечиста сила, – лаявся якийсь салдат. – Яке страховисько.

І знов грюкнуло зовсім близько, вгору полетіли тріски й шматок колеса. Снаряд влучив у гарбу; коняка стала навспиньки й грюкнулась об землю, наче непритомна; вбило одного вершника.

Мені стало моторошно.

Серед війська зробився переляк. Салдати з поганою лайкою били коней і завертали їх назад, а коні лякались, ставали навспиньки, перекидали гарби. Чотири коняки з гарматою погнали навпрямки через степ, вершники з диким лементом доганяли їх, якийсь салдат з переляку біг за ними пішки, а торба на його плечах кумедно підстрибувала і теліпалася влад. Перший вершник гасав, як скажений, і ревів слова команди – це ще більше піддавало

переляку. Тільки мій недавній знайомий у гарних жовтих чоботах, з якимсь хижим обличчям, спокійно й якось байдуже дивився на пригоду.

– От бісової віри... – він погано вилаявся. – Чого він ганяє, як божевільний. – Знову погано вилаявся.

Нарешті всі звернули назад, а я задивився й знову зостався позаду. Снаряди лягали на шлях і глушили своїм грюком, обоз і кухні жалібно брязчали. (Мені чогось не вистачало повітря, нудьга наче перед смертю стиснула серце, й само воно затріпотіло, як спіймана пташка, швидко-швидко так...)

– Ну, чого? – питав я себе. – Уб'є, то вб'є, хіба не все єдно.

Але серце не слухалось, воно тріпотіло ще дужче; так і кортіло стібонутися коняку щосили й з голосним, страшним лементом тікати світ за очі. Проте було соромно самого себе, й я силкувався бадьоритись, стримував коня, примушував його йти кроком, уявляв собі, що б я почував, коли б мене було зараз убито...

«Ну, чого? – казав я собі. – Чого боятися. Адже нічого страшного нема... Ну, вб'є... Сильно вдарить у голову або в груди, я схилився непритомний з коня, впаду горілиць на землю, розкинувши руки, а кінь – почувши, що вершника на ньому нема, – сумно-сумно заірже... А я, що буде зі мною? – уявляв я собі. – А я непритомний лежатиму на землі, й кров тонким струмочком збігатиме з грудей на землю».

І мозок, здавалося, вже перемагав серце: все так добре вирішив... Але воно знову тіпалось і кричало, як божевільне: «вб'є... вб'є». А переді мною, неподалець знову сильно грюкнуло й грудки землі полетіли до неба, аж світ потьмарився...

Я зїхав зі шляху в долину й став роздумувати, що буде далі. А повітря було таке приємне, запашне; трошки пахнуло морозом, бо це був чудовий весняний ранок, і вітер, що ледве подихав, приносив ніжні пахощі звідти, здалека, де біліли дерева, всипані квітом, де стояла біла привітлива хатка.

Незабаром я підїхав до неї. Перш за все я побачив зламану браму, що ще ледве трималась; прив'язавши до неї коня, я зайшов у двір, звідки на мене зразу глянуло пусткою. Навколо було тихо, наче все вимерло. Клуни й комори було відкрито, й вітер тихо гойдав дверима; в хаті теж не було нікого. В першій кімнаті на стінах висіло багато малюнків, якісь портрети, посередині стояв стіл, а біля стін: шафа, тапчан і кілька фотелів. В другій кімнаті був великий розгардіяш: по підлозі було понакидано якесь шмаття, валялись поперекидані стільці, а біля стіни стояв чорний палітуровий фортеп'ян. Було видно, що хазяї похапцем кинули господу, але це було давно, бо пил товстим шаром притрусив усі речі. А в заяложене вікно настирливо лізли молоді, свіжі гіллячки з пишним білим квітом і наче шепотіли щось сумне, дуже сумне... Усе пам'ятаю, бо воно запеклося в моїм серці.

* * *

Так... так... Я пам'ятаю все... все... Я не можу не пам'ятати. Не можу. Воно встає переді мною й летить, летить невпинно, нескінченно і все скоріше... скоріше... Аж плутається все, рветься, як гнила нитка, але знову звідкись береться, зв'язується й летить... летить... хай! Це чорна неміч.

Напевно, що так, бо ці стіни досить виразно свідчать про це, й ґрати на вікнах чорніють не даремно... Прокляття! Вони кажуть, що я божевільний. От дурні. Але ж я цілком нормальний. Чого вони знуцаються з мене? Кілька разів казав це лікарю, а він, катюга, так приємно всміхається.

– Подождіть ще трошки, – каже, – погостуйте в нас. Такий приємний гість, а там незабаром і додому поїдете.

Треба буде як-небудь переговорити з його дружиною, може, умовить його. Вона так жалібно й милосердно гляділа на мене, може, я їй хоч трошки до вподоби... О, ці ґрати! Я вже пробував – вони дуже міцні... Не будь їх, я вже давно був би на волі. А проте, хіба не все єдно, чи тут, чи там. Там я щось вічно шукав і не находив, а тут і шукати нема чого. Один біс.

І як це все сталося. Так швидко, несподівано. А нудьга – нудьга... вона замучить мене. Вона зростає щохвилини, як зростають тіні від сонця: маленькі, а потім великі й чорні, як осіння ніч... Чом я не слухав мого знайомого, може, мені й справді було б краще.

Пам'ятаю, я був ще зовсім юнаком – і мені дуже смішно було слухати мого знайомого, що радив мені встаткуватися невеличкою «обстановочкою», квартиру в три, чотири кімнати, бо я ще молодий, а сам він мав п'ять, поступити на яку-небудь дуже корисну посаду й жити собі по-панському. Ха-ха! Ні, мабуть, коли б я це зрозумів, то вже давно повісився. Отаке вигадують. А спитати їх, навіщо їм ця обстановочка, то, напевно, не сказали б, тільки очі з дива вирячили б. І які вони всі дурні: живуть задля того, щоб лише добре поїсти, поспати, поплескати язиком. А, між іншим, деякі працюють для цього, як ті воли – безперестанку й день, і ніч. Дивні якісь люди, жити для цього й зовсім не заглядати вперед, або заглядати й все єдно метою життя бачити все те ж. Одного разу я спитав свого знайомого:

– Як ви живете, яка в вас мета життя, ну, наприклад, як ви проводите день? Він здивовано подивився на мене.

– Ну, як? Вранці прокидаюсь, п'ю чай, іду на посаду, обідаю, знову п'ю чай, сплю.

– Ха-ха-ха! Але більш усього обідаєте?

Він, мабуть, подумав, що я божевільний, бо зовсім не міг уявити собі, а що ж іще може бути.

Я син бідної вчительки; моє дитинство пройшло серед широких степів та під сумне кумкання жаб. Жили ми завжди при школі, коло станції, що стояла близько берега багнистої ріки й серед широкого степу. Шкільний будинок був дуже великий – як він мені уявлявся – мурований, з великими коридорами, з пустельною луною. Круг школи був сад і чорний двір, оточений великим червоним парканом.

Вийдеш, бувало, за браму, й перед тобою розвернеться степ з великими горбами, ярами, каменярями. Вийдеш і таким маленьким собі уявляєшся, наче миша. А вітер співає тихо-тихо та журно так, травиця, попалена сонцем, ледве коливається, й ніякого руху, наче замерло все, тільки іноді чується пісня молдавана, одноманітна така, нескінченно журлива...

Або бачиш, як через степ мандрує перекотиполе. Котиться, котиться, потім стане, наче прислухаючись до чогось, і знову котиться, доки не зачепить-

ся за каміння й знову стане. І в однім місці багато збереться їх, наче отара овець. Вони стоять або рухаються на кожному місці, наче щось слухають, немов радяться, а іноді відчепляться й знов кудись мандрують, без усякої мети, куди вітер повіє.

Може, це степ перелив мені в серце всі свої жалі, всю свою безкраю нудьгу. Може, то тіні, що вночі з тужним риданням та лементом блукають каменярями, оселились у моїй душі. А може, вона навіки настроїлась сумом під нудне кумкання жаб; може, її отруїли гадюки, що сичать між камінням скель і в очеретах багнистої річки...

Напевно, що так, бо як же інакше?

Кажуть, що нудьга з'являється без усяких причин, без усякого тла. І я теж так само думав, але це неправда... неправда. Нудьга – це хвороба серця і душі, тяжка хвороба, бо для неї нема ліків, нема порятунку. А причин у неї безліч, тільки їх не видно з першого погляду: вони дуже дрібні, вони так далеко містяться в душі...

Прості пахощі квітів іноді можуть викликати нудьгу, і ця нудьга буде довгою, болячкою. Вони нагадають щось далеке, й воно встане яскраво-яскраво.

А в саду, що був біля школи, росли великі білі акації; понасаджувано їх, мабуть, штучно, бо інакших дерев там зовсім не було. І, коли вони розцвітались, сад наповнявся приємними солодкими пахощами, сильними такими, але нудними – тоскними.

При школі завжди була стара бабка-сторожиха, що мила і взагалі доглядала за господею. Вони завжди воювала зі всяким чортovinням: всякими духами, привидами, чортами, які, звичайно, існували тільки в її уяві. Особливо це починалося зимою. В тій місцевості літо було дуже гарячим, а зима холодною; іноді випадав великий, глибокий сніг, і тоді починалися різні пошесні хвороби. Я часто бачив з вікна, як по дорозі кудись проносили домовини, часто падав сніг і притрушував їх і голови людей, обличчя яких завжди були тужливими і безнадійними, а в нас у комині сумно завивав вітер на різні голоси.

– От якої виводить, – скаржилася стара бабка. – Сумно йому, що чимало людей перевів. От лиха година. От лишенько, люди, як мухи, мруть і ховати вже нема де.

А я сидів на вікні і уявляв собі, як мруть люди.

«Як мухи, бабця каже... Муха лазить, лазить по стіні, заплутається в павутину, зачепиться ніжкою й повисне там. Значить і люди так умирають, заплутаються і не можуть виплутатись, і вішаються».

– Бабусю, люди теж, як мухи, заплутуються й гинуть? – питав я.

– Еге, синку. Заплутає їх отой, – вона показувала рукою на піч, – так міцно заплутає, що вже не вилізти... І мою доньку заплутав... Повісилася вона, небога, в каменяріні. Узяла велику мотузку, зав'язала її круг каменя й повісилася...

А вітер вив у комині, й здавалося, що це її донька-небога плаче, що не хоче вішатись...

Стоїть з мотузкою серед морочного каміння і гірко ридає, а не повіситись теж не можна, бо треба.

– Цур тобі, пек тобі, – промовляла бабка до печі й хрестила її великими хрестами.

А там ще сильніше завивало їй, здавалося, глузувало з бабки, бо перед вікнами проносили ще більше домовин. Мені ж сумно й нудно ставало, я не боявся печі, мені іноді любо було слухати, як виє там; тільки як згадаєш, що воно плугає людей, то злість і ненависть так і охопить душу.

– Треба, треба було їй, небозі, вішатись... Коли б це я була, то теж повісилася. Така, мабуть, доля, таке її щастя... О, не можна уникнути долі... об'їхати її... не можна... не можна... – далі бабка щось швидко-швидко шепотіла вухами, що не можна було її розібрати.

Переді мною поволі випливала ця жасна доля. Я завжди бачив велику каменярню з великими скелями й морочним камінням, і там навкруги висіли мотузки...

– Що це таке доля, бабусю, це каменярня?

– Так, синку, це велика, велика каменярня, вона зчаста придушує своїм камінням людей, що працюють там, що все своє життя борються з нею. Але ця боротьба марна, цілком марна... – вона безнадійно махала рукою.

– От учора була дівчина, сьогодні вже нема... Ох, вечорниці, вечорниці... Дістали десь лампу, нафти... Перекинула на себе й згоріла... живцем згоріла...

– І це теж доля, бабусю? – зацікавлено питав я. І лампа це теж доля, – дивився я на нашу лампу.

– Теж доля, синку. Вона усюди... куди не подивишся... усюди... В усіх річах, синку, скрізь сидить і тільки чигає на тебе... Чуєш, синку? – вона показувала на піч, – то вона там виє, то вона... Це, щоб люди завжди пам'ятали її... знали, що вона не спить... Вона вночі не спить...

Мені ставало боязко, бо я вже не міг умістити цю долю в моїх думках: вона була безмежною, а в печі щось шарпотіло й плакало безжурно та безнадійно.

Переді мною завжди встають спомини мого життя, покажуться й зникнуть, і знову виринуть з темряви минулого, давно забутого, але вони не заспокоюють мене, ні, вони надають мені суму, переконання, що все – якесь зайве, непотрібне...

– Життя – це великий іспит, – казала бабка. – Воно дає людині силу боротись там... вона показувала кудись удалечінь – там... Воно навчить людину не боятися нічого-нічого, бо воно страшніше, ніж там...

– Ні, бабусю, там... страшніше. Я там... боюся, тут – ні, – казав я переконаним голосом.

– Не кажи так, синку. Ти не знаєш; там... доля, там... людина з'єднається з долею... А знаєш, сьогодні в класі знову були поперекидані лавки...

Вона завжди морочила всім голову, що вночі в класі хтось перекидає лавки, але навіть і я їй не вірив.

Одного разу вночі ми почули великий грюк, якесь хряскання, хтось далеко-далеко кричав... Чути було тупіт ніг – десь зловісно вили собаки й гавкали, наче в кожную хату позалазили злодії, здавалося, що все це робиться в класі. Вранці ж ми узнали, що річка зірвала великий міст і залила луки. З того часу я вже ніколи не вірив бабі. Про все у мене були власні, свої думки.

Я стільки бачив біди в свої літа, що тільки дивувався, навіщо живуть люди, і нудьга вже навіки охопила моє серце.

Ненько моя... я її завжди пам'ятатиму. Вона своїм видом надавала мені нудьги, вона була дуже нещасною. Зчаста, коли квітнули акації, я сидів біля

відкритого вікна, в кімнату лилися приємні солодкі пахощі, а мені робилося гірко й нудно, й я сумно плакав.

Мати в мене була дуже гарна, трошки худенька й молода-молода... зовсім дівчина, і коли я плакав, вона голубила мене й теж чогось плакала, а я горнувся до неї... О, як я горнувся... А вона плакала й казала:

– Любий мій, янголятко моє.

Цілувала, а потім сумно замислившись:

– Самотні ми з тобою, так, самотні...

Незабаром я побачив, що вона дуже змарніла, засмутилась, а потім її положили в домовину з простих дошок і теж понесли кудись, а я без шапки плентався за ними по снігу й голосно ридав. Нудьга, як клешнями, стиснула моє серце... я кричав до розпуки... Потім я нічого не пам'ятаю...

Це був мій перший припадок. Після вони повторювались дуже часто, й перед ними у мене завжди з'являлось передчуття чогось страшного, неминучого...

Прийняв мене до себе якийсь лікар, бо в мене не було родичів: після смерти матері я зівстався самотнім.

Багато я переїв потім чужого хліба... Чи ж хліба? Багато людей допомагало мені, досить я наголодувався, поки виліз у люди, але все марно, краще б я вмер тоді разом.

– Така доля, таке її щастя, – згадуються мені слова бабки.

Але ні, не вірю я в долю. Це не доля заважає мені жити, ніякої долі нема. А це – чорна неміч.

* * *

Я бачу цю кімнату дуже ясно, навіть сама дійсність не була такою яскравою, виразною. Я бачу, як всміхається до мене фортеп'ян своєю холодною, кістяною всмішкою, я бачу це шмаття порозкидане, бачу поперекидані стільці, і таке саме передчуття охоплює мою душу, передчуття страшного, неминучого.

Дарма, що тут – у цій кімнаті такий спокій, така тиша; дарма, що мені здається, ніби я вдома; я знаю, що щось має скоїтись, швидко скоїтись – страшно, неминуче.

Я ходжу по кімнаті, моє серце все міцніше й міцніше охоплює нудьга, я почуваю, що сьогодні скоїться щось таке нове, страшніше, ніж завжди, що сьогодні для мене нещасний день, що в моїм житті, в моїй хворобі скоїться якийсь страшний переворот.

А в кімнаті тихо все, наче це ранок і всі сплять іще, не прокинулись, тільки за вікном голосно-весело цвірінькають горобці та з рамок дивляться на мене, неначе живі, очі якихось панів та панянок. Немов зараз усе прокинеться, заголосить; принесуть шипучий – з білою парою самовар, забрязчать шклянки, ложки... Але нічого навіть не зворухнеться, навколо – пустельна тиша, й я чую, як у моїй душі, в моїм серці розквітається щось таке тягуче й страшно боляче. А перед моїми очима починають помалу проходити картини дитинства й картини всього мого життя.

А, це знову згадки, знову все життя проходить перед моїми очима, знову це передчуття страшного, неминучого? Значить, буде припадок. Тільки мені

здається, що сьогодні буде в мене якийсь новий випадок, страшніший, ніж ті, що були досі.

Завжди мене смокче якась нудьга, але перед випадками вона гострішає, а в момент випадку вона осягає безмежних розмірів, доходить до розпуки. Потім перед моїми очима починає щось сипатись, швидко так, й нарешті від цього стає темно, настає темрява, і я роблюсь непритомним – це випадок. Після, коли я очуняю, я роблюсь байдужим, і мені легше: мене не смокче так сильно нудьга, як завжди, я в ці хвилини відпочиваю, я ніби не існую.

Що це за тупіт такий далекий, що це так брязчить? Може, то вже наші під'їжджають? Треба піти подивитися.

Я ще раз оглядаю помешкання: фортеп'ян усе також усміхається, щирить свої зуби. А на дворі, куди я виходжу, порожньо й ясно. Сонце сидить на небі вже досить високо. Моя коняка нетерпляче б'є копитом і голосно пурхає, мабуть, їй хочеться їсти. А вже пора, і мене теж тягне під ребрами... Я виходжу за браму й починаю оглядати шлях.

Ген-ген туманіють вершники, й до мене заходить тупіт і брязкіт, то, мабуть, кухні й обози брязчать, а от і курево видиться, іноді сиплються іскри...

Незабаром усі під'їхали до хати. Знову почулась лайка, гомін, брязчання, метушня... Почали вкопувати гармати, роздавати обід... Недалеко біля нас якийсь салдат заграв на гармонію, заспівали пісень...

У мене теж була робота: прийшлося перев'язати салдатові палець. Він його прибав ящиком. Тяжко ранених не було, бо їх і вбитих кидали на дорозі «на божу милість», і моя посада фельдшера через те була цілком зайва.

Обідати я пішов у той гурток, де грали на гармонії й співали пісень. Салдат, що раніш біг пішки за гарматою й за кіньми, тепер витанцьовував гопака. Все це робило якесь дивне вражіння. Минулий переполох і теперішній спокій якимось не в'язались один з другим; здавалось, що все це роблене, натягнуте, і що воно може порватися кожен хвилину.

Коли я обідав, до мене підійшов чоловік у гарних жовтих чоботах і з хижим обличчям. Він почав щось казати про мою сміливість, але його зараз же було покликано до гармати, а я з великою охотою продовжував доїдати свою їжу.

Салдатові обридло грати гопака, й він затягнув фальшивим, хрипким голосом:

Ревела буря, дождь шумел,
Во мраке молнія блістала,
І безперервно гром гремел,
І ветри в дебрях бушевалі.

Але не встиг він доспівати, як ми всі відчули, що нас наче хтось ударив по обличчях і разом з тим тарабахнуло по головах. Кожний з нас відчув, що в його наче розвалюється голова. Гармонія жалібно верескнула, а голос музики з переляку затягнув тремтучими тонами:

А бедна-аю Ма-а-ру-сю Ати-ра-влену вя-зут.

То забухали гармати, що стояли позаду нас. У мене всередині наче щось увірвалось, аж захопило дух. Гармати забухали безперестану; через нас зі

свистом полетіли снаряди, і з кожним вибухом ми відчували, що хтось нас здорово тарабахкає по головах... Салдат несвідомо ще раз повторив:

Ати-ра-влєну вя-зут...

Але його голос був якимсь неживим, конаючим, і він, схаменувшись, збен-тежено замовк. Трошки згодом він знову силкувався щось заспівати, але в нього нічого не виходило. У всіх лица повитягувались, очі поширшали, рухи зробились робленими, нерішучими.

Ми перейшли трохи вбік. Салдати раптом почали чогось сміятися, лая-тись. Знову заверещала гармонія, дехто силкувався танцювати.

«Як це все смішно», – лине думка.

Але серце моє все одно то завмирає, то тріпається, як скажене.

– Це я перший раз на війні, але невже я боюся, боюся бути вбитим? Невже я, що стільки бачив горя, стільки біди, боюся смерти? Ні, це не може бути, це дурниця. Але чому я не можу заспокоїтися, чому я не можу спокійно, як ці люди, слухати гармат, чому моє серце так скажено колотиться? Значить, я боюся? Ні, це, мабуть, моя хвороба не дає мені спокою, нудьга так стискує серце. А він каже, що я сміливий, що він бачив, як я спокійно їхав, коли навколо мене рвалися снаряди, коли всі тікали, як божевільні. Ха. Я сміли-вий.

Раптом біля нас сильно грюкнуло, й угору полетіли якісь тріски, а потім почувлися крики й стогони. Мені щось боляче стиснуло груди, я перестав ди-хати, аж в очах тьмариться.

– Ні, я такої муки не винесу... не винесу... Я не можу терпіти такого страш-ного болю... Так, так, я боягуз, я найганебніший боягуз.

Я швидко побіг у хату.

– Це буде мій рятунок, може, мене тут не вб'є.

Я зайшов у кімнату, де було порозкидано всяке шмаття, й заліз під фор-теп'ян. Я почував, що швидко зі мною буде припадок, що я не видержу такої смертельної нудьги й страху.

А у відповідь на мої думки, мої почування, жалібно деренчали шибки й фортеп'ян стогнав, немов жива істота.

Знову грюкнуло зовсім близько. Шибки, як дощ, посипалися з вікон. А моя нудьга осягнула вже найвищих розмірів, і мені здавалося, що ось-ось упаду безпритомний, але вона трошки згодом зменшилась, а я став почувати якусь злість. Скажена лютість помалу охоплювала моє серце, мені хотілося трохи не дертись на стінку. Моя хвороба прийняла зовсім другий напрямок. Я вже нічого не боявся... Тепер я міг убити першого стрічного.

Я вийшов на повітря. Десь далеко торохкотіли кулемети, а над нами з глухим гуркотом рвалися снаряди й сипалися кулі, мов дощ. Вже було багато вбитих. Я побачив, що з військом робиться щось погане: багато вже налагодились тікати і гармати наші мовчали. Під ногами корчилились ранені.

Я бачив чоловіка з одірваною головою, потім перебитого навпіл і силу крови, кісток...

Мене охопила страшна лютість, і я, як божевільний, побіг до гармат. Там чоловік з хижим обличчям лаяв за щось людей, а навколо них так і рвалися снаряди. Потім я побачив, як він набив гармату й вистрелив, але я вже не боявся, я з озвірінням став допомагати йому.

Біля нас умирали, й розлягались стогони й лемент, але я вже не боявся.

Я вже ніколи нічого не боявся...

Всі мої інші випадки кінчалися страшенною лютістю, я повинен був вилити свій гнів на кого-небудь, і тоді мені ставало легше, тоді я ставав байдужим, неіснуючим.

* * *

Летіть, летіть, мої згадки, летіть невпинно. Вже швидко кінець. Я знаю, куди вилітеться тепер моя нудьга... Я знаю.

* * *

Між людьми панує право сильного – між усіма тваринами панує це право. Воно з'являється в кожній істоті разом з молоком матері. Коли тварина годує своїх дітей, то завжди той наїсться, хто сильніший. І з кожним роком воно збільшується.

Це право й панувало в нашому війську.

Тільки той міг zostатися живим, хто сильніший, кого всі бояться, хто подібний до звіря, у кого нема нічого святого, крім своєї власної особи.

Таким звірем був і Панас Рудий – чоловік у гарних чоботях і з хижим, рудим обличчям. Його всі салдати, а навіть сам командир, страшно боялися. Він одним своїм виглядом наводив на людину жах, але я його зовсім не боявся. Я нічого вже не боявся, й він усе це почував, він ставився до мене з якоюсь пошаною, вважав мене за рівного собі.

Зчаста нам приходилося голодувати, й холод нас мучив досить часто, а грошей у нас було безліч. Після кожної сутички салдати роздягали вбитих, забирали всі гроші, забирали все, що тільки було цінного, щоб потім у свою чергу бути вбитими й віддати все іншим.

Я часто бачив, як вони забирали в забитих гроші. Руки в них були в крові, вони розтібували скривавлені сорочки, шинелі, мацали за груди мерців і доставали з-за пазухи гроші, политі кров'ю. Мені від цього ставало нудно, огидно, й я тепер не можу уявити собі грошей, щоб ту ж мить не побачити кров, або, коли я бачу кров, мені зараз же ввижаються гроші... багато грошей...

Одного разу до нас пристав якийсь хлопчик, він був дуже бідний, обідраний, голодний, але й ми теж не ситі; один Панас Рудий завжди щось їв. Це хлопчик помітив і став за ним стежити, він побачив, де Панас ховав їжу й одного разу з'їв її.

Панас дуже розлютувався й ляяв усіх такими словами, що від них душа здригалася. У своїх лайках він завжди поминав бога, Христа й Богородицю, й так штучно komponував їх, що не тільки людина лякалася, але навіть і звір перелякався б, коли б зрозумів їх.

Таким чином, хлопчику пощастило поїсти п'ять чи шість разів, і кожний раз ми вислухували страшні лайки. Ми забороняли йому красти, перестерігали, що коли Панас узнає, то вб'є його, але голод робив своє діло, а хлопчик своє.

Одного разу ми сиділи колом біля вогню й сміялися з Панаса, що його так обдурює хлопець. Хлопчик був гарний, веселий і завжди розважав нас. Він ще щось доїдав, коли ми побачили Панаса.

Панас біг, як божевільний, з лютістю дикої звірини, і не встигли ми схаменутися, як він накинувся на хлопчика й залізною рукою схопив його за горло...

Він задушив його вмиць; лице хлопчика зразу посиніло, а обличчя салдат од страху були ще блідніші. Ми не змогли запобігти лихові, але з цього часу я зненавидів Панаса, я не міг без огиди з ним говорити. Всі салдати дуже жаліли хлопчика, всі нишком лаяли Панаса, але боялися його до неможливості.

Більшість їх була дуже жорстокими, зі звірячими інстинктами. Коли вони бували в театрі, бачили скрутну драму, де все перейнято трагізмом і кінчається смертю, то вони сміялися й раjali героям, що їм робити. Коли на екрані труїлася дівчина, вони казали:

– Мерщій, чого боїшся, дурна. З пляшкою...

Коли ж вона падала непритомною, то вони казали:

– Капут, капут, не дригайся вже.

Але й їм було шкода хлопця, й вони згадували, який він був веселий та гарний.

Особливо побивався за хлопцем один салдат. Він був дуже худий, блідий, нервовий, дуже добрий і чутливий. Коли він дізнався про смерть хлопчика, то трохи не плакав. Панаса лаяв скажено, і я боявся, щоб з ним не скоїлось яке лихо. Він поховав хлопця біля того місця, де його задушено, й довго, довго молився за його душу.

Цей блідий і завжди голодний салдат – звали його чомусь Попом – мені дуже сподобався, й я ділився з ним, чим була змога, й він завжди був коло мене. Була в нього одна хиба – він був закоханий в чоботи Панаса. Ці чоботи не давали йому спокою, він все дожидав, коли Панас дасть дуба й залишить йому спадщину. Але Панас був дуже живучий, й окрім того, спадкоємців на його чоботи було дуже багато. Всім подобалися його чоботи, всі хотіли мати їх, бо в усіх власні чоботи були подерті, тільки командир мав гарні чоботи, але й на них заздрили непрохані спадкоємці.

Так було завжди: одні вимирали й залишали свої речі другим, ті третім, і так без кінця.

Кожний день приносив нам усе новий і новий жах, бо війна – це чорна неміч.

Незабаром після смерти хлопчика салдати найшли десь на шляху голодну й ледве живу дівчину; її зогріли, нагодували добре, й вона зосталася з ними. Гарне її обличчя й жіноча щирість привернули до неї всіх. Всі доглядали за нею, як за власною дитиною, але таки не догледіли. Одного разу її було знайдено задушеною й згвалтованою; всі думали, вірніше, були певні, що це зробив Панас, але теж нічого не могли подіяти.

Я її бачив задушену...

Ніколи... ніколи не забуду її обличчя, її лице навіки запеклося в моїм мозку.

Вона лежала горілиць, розкинувши руки, а обличчя її було бліде-бліде, з великим синцем під оком.

Я ніколи не забуду її обличчя; вона завжди, як примара, стає переді мною, як привид моєї нудьги.

Поховав її Піп. Він після цього кілька день ходив наче божевільний, без-

глуздий, нічого не розуміючий. Тому, мабуть, він мені й сподобався, що я знаходив відгук у його душі на мої страждання, а цих страждань було багато-багато...

Нарешті, наш командир завів нас кудись у ліс, і блукали ми... блукали...

Пам'ятаю страшну ніч, коли ми вже майже вийшли з лісу, але ночували ще в лісі. Гармати були закопані, обоз і кухні розташовані в середині війська; вже повечеряли й мостилися спати.

Високо між вітами дерев на синьому небі поблискували зорі. Ліс стояв тихий, таємничий, грізний своїми нетрями; тільки подекуди пролетить сполохана пташина, ліс повторить двадцятиголосною луною це пурхання, й знову тихо-тихо...

Я не можу слухати, не можу переносити, коли вітер починає шуміти в деревах, коли він збільшується й починає хитати ними все більше й сильніше. Тоді мене охоплює якийсь жах, мені тоді чогось здається, що вітер буде все міцнішати й міцнішати, що він почне виривати дерева, зірве все з землі; закрутить у страшному вихорі – переверне весь світ. Тоді я страшенно боюся, мене починає трусити лихоманка, тоді я повинен заплющити очі, затулити вуха, забитись куди-небудь, щоб нічого не бачити, не чути. Але все було тихо-спокійно.

Салдати з нудоти почали курити.

– Та не куріть, – благає командир, – бо для вас же гірше. Побачить ворог – біда.

А всім нудно, наче перед смертю, і знову де-не-де спалахне вогник.

Раптом ліс здригнувся, застогнав. Десять заторохкотів кулемет, гримнула гармата. Кулі так і посипались, тільки й чути:

– Лусь, лусь, – об дерева стукують.

У війську зробився великий переполох. Ніхто вже не слухався командира, бо всі знали, що він дурний, лихові не запобіжить. Тоді на допомогу прийшла Панасова лайка. Він своєю лайкою усіх примусив викопувати гармати і йти далі.

Швидко все було налагоджено. Виїхали на дорогу. Я сів у гарбу, бо був дуже стомлений, і став собі куняти. Коли це підходять салдати й кажуть, що командир застрелився, а чоботи достались Панасові...

– От руда собака, – лаялись салдати, – мало йому своїх чобіт.

Але Панас швидко зрозумів, що мати дві пари чобіт не зовсім безпечно, й віддав їх якомусь салдаатові. Командира роздягли до сорочки й прив'язали за ногу до гарби: «Це, щоб погострити йому носа», – як казав Панас.

Гарба їхала, а збоку дороги кудись у таємну чорну далечінь утікав чорний рив, а тіло командира билось об землю, об усякі грудки, руки, наче непотрібні, теліпалися й зачеплялися за придорожнє каміння...

Незабаром одна рука увірвалася, а голову не можна було пізнати.

Тоді його одв'язали й ногою штовхнули в придорожній рив.

Ще пам'ятаю один день, він був дуже поганий у моїм житті, я не можу згадати його без сорому, без якогось каяття, без жалю.

Я пам'ятаю часті постріли з рушниць, пам'ятаю великі пожежі, пір'я, що сипалось, як сніг, жалібний лемент, стогони, прохання... Я пам'ятаю речі, що летіли з вікон на вулицю; розбиті люстри, свічада... Перелякані, бліді обличчя.

І тоді зі мною був випадок, страшенна лютість охопила мене...

Я побачив стару, розхристану жидівку з підсліпуватими очима, з обличчям, повним жаху й благання...

Вона стояла, притулюючись до стіни якогось сірого, облупленого будинку, а за її спідницю чіплялося двоє жиденят і плакали без жадних криків, без жадного лементу, тільки з їх очей котилися великі сльози: жах одняв у них голос. А я з розгону всадив багнета в груди жидівки, вона якось здригнулася й присіла, а кров полилася по розхристаній сорочці, заливаючи жиденят, що очі їх зробилися великими, страшними.

О, я ніколи не забуду їх очі.

* * *

Я ніколи не забуду того поганого дня.

Але це, мабуть, востаннє я згадав його... Так, востаннє...

Наче якась радість охоплює мене, що це вже швидко кінець, що я кінчаю рахунки з життям.

Сам я – самохіть ніколи не міг покинути його: у мене не ставало духу, мені було огидно робити це...

Але тепер... тепер я переможуся, тепер мені допоможе моя страшна лють...

Я бачу тут дуже зручний ріг стінки...

Піп – ім'я. Мій випадок наближується. Так, він наближується.

* * *

Ми кудись дуже швидко бігли... Рвалися снаряди, торохкотіли кулемети, а навколо лунали пекельні крики...

Я озирнувся, біля мене стрибав Піп з блідим, покривленим обличчям і щось кричав. Раптом він схопився за живіт і жалібно подивився на мене, а потім наче спотикнувся й встромивсь носом у землю, рушниця далеко полетіла геть.

«Вбито його», – промайнула в мене думка, і враз усе потьмарилось, я впав непритомний.

Коли я очунав, уже була ніч. Зорі миготіли, наче жмурились і хотіли розглядіти мене з неба. Десь далеко гавкали собаки.

Я підвівся на руках і став пригадувати, що трапилось. В голові сильно шуміло, я помацав, і від цього зробилося боляче, а під рукою було щось липке.

«Кров», – подумав я.

І враз передо мною наче спалахнуло все. Я побачив кров забитих, Попа, як він біг і впав.

«Так, значить, я ранений».

Я помалу підвівся на ноги й став роздивлятись.

Було трошки холодно, навкруги було безлюдне поле, вдалині наче чорнів ліс і туманів шлях. Десь гавкали собаки.

– Треба Попа пошукать, – майнула в мене думка.

Я зробив кілька кроків. Почувши якісь стогони, я ще зробив кілька кроків. Переді мною корчився Піп і стогнав; я поміг йому підвестись.

– Ох, як сильно болить, – скаржився він хрипким голосом. – Наче шматок м'яса одірвано.

Ми помалу почали чваландати до шляху, потім попрямували ним. Ми

ледве плентались, часто спотикались, і це боляче відбивалось на ранах; часто відпочивали й, нарешті, побачили вдалині вогник.

Зовсім близько загавкали собаки; заскрипіли двері, й ми ввійшли в хату.

В хаті було світло: щось варили в печі. Якась дівчина від несподіванки нашого завітання сперлася спиною на стіл і дивилася на нас переляканими очима, а десь збоку хтось хрипко мурмотів і кахикав.

Все, як живе, з'являється переді мною.

Ця гарна дівчина з довгою, чорною косою, з широкими від страху очима, ця бабка, зі зморшкуватим, як земля в сушу, обличчям, булькання й шипіння в печі, приємні пахощі страви, хата чиста, велика, гарно прибрано... так ясно стоять переді мною, так ваблять моє серце...

Ось очі дівчини спалахнули гнівом. Мабуть, не сподобалось їй, що ми так нахабно ввійшли. Але, коли вона придивилася до наших облич, в її очах загорівся вогник жалю й симпатії: вона побачила кров і наш нещасний, втомлений вигляд, наші очі, повні благання...

Вона допомагала увійти нам і стала ходити біля нас.

Рани наші гоїлися помалу, але ми силкувалися допомагати їй, чим могли.

Мою душу охоплює розпука, я не можу відігнати ці привиди минулого: вони сильніші за мене, вони лізуть і лізуть мені в вічі, наче роздрочений рій ос.

– Остапе, вам сильно болить? Чого ви такий смутний? Може, ви хочете їсти? Остапе, адже так не можна. Подивіться, який Піп веселий.

– Я не смутний, я дуже веселий, я ще ніколи не був таким веселим, як зараз, ще ніколи мені не було так добре, Галю.

А в думках:

«Еге, я дуже-дуже веселий, тільки ця веселість занастить цю дівчинку, зробить її нещасною; не треба виявляти її. Хіба я... я... можу зробити її щасливою?»

Але дивно те, що моя нудьга зникла десь, що я справді відчуваю себе добре.

Мені здається, що я люблю ці оксамитові, з веселими, як рожеві квітки, вогниками, очі, що я люблю цю струнку, ніжну постать, люблю її плавкі рухи, люблю руки, що так ніжно й обережно щоразу пов'язують мені голову, люблю дивитись на це ясне, дбайливе лице...

* * *

Одного разу вона прибігла з надвору схвильована, запихана, з очима великими, переляканими, й до мене кинулася, обійняла за шию й притулилася до мене, головою до моїх грудей, наче ховаючись од чогось страшного, як маленька дитина.

А мені так приємно було почувати її руки на моїй шиї, її запашне волосся на моїм лиці...

Вона сильно тремтіла і все казала:

– Боюся, Остапе, боюся... боюся...

– Чого, Галю? Адже ви зі мною, я вас обороню.

Я справді нічого не боюся, я вже давно був, як скеля. Нехай усі привиди пекла з'явилися б переді мною, я сміявся б їм у лице.

– Чого, Галю, ви так тремтите, що вас налякало?

– Я боюся, Остапе, там високий, страшний чоловік гнався за мною, я боюся, Остапе.

– Панас Рудий! – хтось закричав біля мого вуха, аж я здригнувся, але то була тільки моя думка.

Переді мною стала згвалтована дівчина, з синцем під оком, з блідим, сірим обличчям, а нудьга стиснула серце.

Галя помітила, що я здригнувся, й ще сильніше пригорнулась до мене. Але я стояв спокійний, я не хотів зваблювати дівчину, я боявся, що приніс їй нещастя. А вона відчула, що я не вертаю їй ласок, засоромилась, почервоніла, відійшла від мене й засмутилась, а мені зробилося прикро, що я несамохіть образив її.

Відтак, Панас Рудий, як вовк, кружляв біля моєї хати; моє передчуття здійснилось.

Тепер я вже стежив за кожним кроком Галі, я боявся за неї.

Мене охопила нудьга й передчуття чогось страшного, такого страшного, що я не міг собі його уявити...

Я вбив би Панаса. Кілька разів брав рушницю й ходив полем, потім у ліс, що стояв неподалець, але ніяк не міг його зустріти, а Галя часто його бачила й ходила якась засмучена і все поглядала на мене. Піп цілими днями ходив з рушницею коло хати й кілька разів бачив Панаса, але той швидко тікав: мабуть, почував, що його тут чекає.

Галя якось дивно й смутно дивилась на мене, все чогось придивлялась, а іноді й засоромиться чогось. А я все роздумував, що мені зробити, чи покинути мені її, щоб не вабити, або сказати, що люблю. Покинути її не міг, бо Панас Рудий, як страшна тінь, стояв переді мною, сказати, що люблю, не смів – а як мені сильно хотілося... – і врешті-решт вагався.

Одного разу Попа не було вдома, бабка Галина десь хахикала за пічкою, я все міркував, а Галя, поравшись коло хазяйства, сиділа біля вікна й щось шила, раз у раз поглядаючи на мене.

Вона була засмучена, сумна, лице її трошки зблідло, тільки очі світилися ясно та ніжно. Я дивився на неї, й мене охоплював великий жаль, я бачив, що вже пізно тікати, що лихо вже скоїлось...

– Галю!

Вона підняла голову й подивилась на мене.

– Ви сильно жаліли б, коли б я вмер?

Вона на це нічого не відповідала, тільки вуста в неї затремтіли й голка застрибала по шитву.

– Кажіть, Галю, чого ж ви мовчите?

– Що ж я буду вам казати? Кожну людину шкода, авжеж, побивалася б.

Вона знову почала шити, а я заходив по хаті. Мені було шкода її, бо я бачив, що вона мучиться, я бачив, що треба сказати їй усе, щоб її заспокоїти.

Я підійшов до неї й став навколюшки, моя голова була коло її рук.

– Галю, я тобі щось скажу.

Але вона вже вгадала і почала цілувати мене. Я ніколи не забуду тої радісної хвилини...

А на другий день...

Ха! На другий день вона вийшла надвір і поралась там коло хазяйства, а я

сидів у хаті, й мені здавалось, що хтось крикнув таким розпачливим, переляканим і заглушеним голосом, наче з могили або з домовини:

– Оста-а-пе...

«Галя», – наче вдарило мені в голову, й я схопився й побіг надвір, але там було тихо й порожньо... Більше криків я не чув, тільки десь перелякано кудкудала курка.

Мене охопив якийсь жаль, я не міг зворухнутися, думки полинули швидко-швидко, як вода у водоспаді, вони заливали мене, а передчуття чогось страшного, про що я навіть боявся подумати, разом з думками залило мене.

Я став кликати, але ніхто не відгукався, тільки курка – з переляку, мабуть – закукудала ще голосніше.

Цей голос курки вривався в моє серце разом з великим сумом... невимовним сумом...

І Попа десь не було. Він, що завжди ходив коло хати з рушницею й так пильно стежив, на цей раз десь зник.

Я вибіг у поле, й там нікого не було. Тоді я, як божевільний, побіг до лісу.

Я біг, сам не знаючи куди, віти били мене по обличчю, кущі дряпали руки й рвали одіж, а я біг, наче мене вела якась сила.

Раптом я став. Я побачив Галю. Вона лежала горілиць, розкинувши руки, лице в неї було бліде, бліде, аж сіре, а під оком у неї був великий синець, і вся вона була у крові, сорочка її була роздерта й з-під неї виглядали білосніжні перса, од неї поволі підводився Панас...

Це я розглядив умить, наче воно вдарило мене в вічі, в голову, в серце.

А Панас, підвівшись, побачив на моїм обличчі щось жасне, бо він закричав страшним переляканим голосом, як кричить звірина перед смертю, і простягнув руки, наче захищаючись... А я помалу витягнув з кишені револьвера й вистрелив йому в лоб. Він якось дивно змахнув руками, наче хапаючись за повітря, й гримнувся навзаки на землю...

Все потьмарилося на мить переді мною; здавалось, що я вистрілив усі набої...

Відтак я очунявся. Галя лежала нерухомо з побряклими очима, але в мене в душі не було навіть і крихітки жалю, там була порожнеча. Я взяв її на руки і поніс до дому. Але не встиг я зробити й кілька кроків, як побачив Попа, який біг, як скажений, з рушницею в руці.

– Що це за стрілянина була? – крикнув він, підбігаючи, коли побачив мене.

А потім, побачивши Галю й Панаса, зрозумів усе... захитався й упав непритомний.

А я положив Галю біля нього й сів коло їх. Я нічого не почував, ні жалю, ні розпуки – я був неіснуючий...

Незабаром Піп очуняв.

– Піди, стягни чоботи, тепер вони твої, – сказав я майже несвідомо.

Він захитався й якось безтямно подивився на мене, а потім став плакати розпачливо, як мала дитина.

Поховали ми її на горбі, що стояв неподалець од хати.

Піп чобіт не захотів зняти, а накидав на Панаса сухого гілля й підпалив.

Дим важкою смугою стелився по траві й їв очі...

Що це, вже вистава скінчилася? Як швидко... Дуже швидко скінчилася...
А розпука охоплює мене, аж в очах тьмариться...
Виходжу на вулицю, а дівчина, що сиділа біля мене, теж іде неподалець.
Де я її бачив? Такі знайомі очі.
Треба її спитати...
Ідемо разом...
Раптом її штовхнув кремезний, високий парубок; їй зробилось боляче, й вона так жалібно подивилась на мене...
І я враз побачив, що обличчя її робиться блідим-блідим, а під оком си-
нець, сорочка на грудях у неї розірвана і просвічують матові білосніжні пер-
са, а на спідниці кров – це згвалтована Галя... Так, це вона...
А це хто? Панас Рудий... Панас Рудий...
Я помалу витягнув із кишені револьвера...
Але в цю мить мене хтось іззаду схопив, скрутили руки... й я тут...
А це ти, Галю... Стій, почекай, ми підемо разом туди... в безмір'я... в пу-
стельну безодню... Панас... Невже і він там...
Ні, він там не може заважати любити... Я його не боюся... Галю, почекай,
я зараз.

Чути, як голосно ляскає ключ, відчиняються двері й... лікар увіходить у кімнату, але зараз же відхитується перелякано, бо трохи не наступає на чо-
ловіка, що лежить лицем додолу з підвернутими під себе руками, й з голови у нього струмочком стікає кров, а на розі стінки теж кров і мізки...
Лікар кудись швидко іде, кличе доглядачів, про щось з ними говорить.
Потім пробігає жінка лікаря. Вона дивно плаче: сльози з її очей, що див-
ляться замислено й засмучено в одне місце, котяться по щоках, котяться не-
винно, капають на підлогу – вона навіть не стримує їх; іноді якимось пильно
розглядає бліде обличчя мерця.
Смерть намалювала на ньому спокій; вона завжди це робить, щоб не мож-
на було відгадати її таємність, її загадковість... Тільки в самих куточках уст
мерця, наче навмисно, заховалась рисочка, що нагадує щось подібне до ра-
дісної усмішки.
Сумно дивиться жінка лікаря, шкода їй молодого життя, страшно їй цієї
загадковості...
А в другій кімнаті хтось сміється божевільним, безглуздим сміхом і бринь-
кає вустами, наче на балалайці: він одгадав загадку смерті.
За вікном весело цвірінькають горобці, десь далеко журливо плаче шар-
манка.
Ха, як гарно, як добре все виходить, цебто вийшло б. Але чому ж я не могу
цього зробити? Чому не могу?
Невже я боюся, невже я боягуз, невже я й зараз не зможу цього зробити?
Так завжди, так завжди... Це чорна німіч...

ПУБЛІЦИСТИКА

Йосип Олексійович Дзендзелівський і Словаччина¹

(З нагоди 100-річчя з дня народження вченого)

Йосип Олексійович Дзендзелівський – один із найвідоміших філологів ХХ століття. 17 лютого 2021 року виповнилося 100 років від його народження. Ця дата знаменна не лише для вчених України, але і для всієї слов'янської громади. Й. О. Дзендзелівський – незаперечний авторитет передусім у теорії і практиці лінгвогеографічної діалектології. Його лінгвогеографічні праці давно уже стали основоположними, на які орієнтуються особливо діалектологи-лінгвісти.

Працював учений в Ужгородському національному університеті на кафедрі української мови. Досліджував українські закарпатські діалекти та інші українські говори, а також слов'янські мови і їх діалекти. Вчений зібрав і науково опрацював у лексико-етимологічному плані такі групи лексики говорів Закарпаття: «Назви спорідненості, свояцтва та сімейно-родинного побуту» (1957); «Назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говорах Закарпатської області» (1959); «Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області» (1960); досліджував «Млинарську лексику українських говірок Закарпатської області»

(1961); «Сільськогосподарську лексику говорів Закарпаття (лексику, пов'язану з обробіткою землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю» (1964); «Вівчарську лексику закарпатських говорів» (1965); «Назви молочних продуктів вівчарства у закарпатських українських говорах» (1965); «Ткацьку лексику українських говорів Закарпаття» (1967) та ін.

Величезну кількість назв, зібраних за спеціальною анкетною, вчений опублікував у галузі топонімії та мікротопонімії. У 1971 року вчений записав матеріали з етнографії словаків-переселенців у селі Тур'я Ремети [Slovenské ľudové príslovia a porekadlá z dediny Turji Remety].

¹ Дослідження проводилося в рамках проекту «Слов'янські міжмовні та міжлітературні відносини (західнослов'янський і східнослов'янський контекст)», підтриманого грантом Міністерства освіти, науки, дослідження та спорту Словацької Республіки (грант 1/0060/19)

Окремий розділ у дослідженні діалектної лексики становлять праці, присвячені соціальним діалектам – арго та жаргон. Й. Дзендзелівський в рамках двосторонніх поїздок студентів вищих навчальних закладів приїхав у 60-х роках минулого століття як керівник групи студентів Ужгородського університету до Пряшівського факультету. На Пряшівщині записав залишки арго дротарів із села Камйонка на Старолюбовнянщині. В Україні вчений записав арго кожухарів на Волині, кравецьке арго та арго волинських лірників і жаргон шахтарів. Паралельно Й. Дзендзелівський записував бурсацько-семінарський жаргон з повісті А. Свидницького «Люборацькі» та ін.

Неоднократно вчений у своїй роботі наголошував на системне вивчення діалектів, на записування матеріалів за тематичними шарами, що мало позитивне значення для дослідження мовних контактів суміжних говорів (словацьких, польських, угорських), для поширення ізоглос окремих мовних явищ, а також для укладання невеличких діалектних словничків специфічної лексики окремих територій, як Снинщина, Свидниччина, Старолюбовнянщина, Бардіївщина, що має велике значення для історичної лексикології, питань міжмовних та міждіалектних контактів і для генези досліджуваних говорів.

Розглядом загальної проблематики дослідження українських говорів Східної Словаччини Й. Дзендзелівський присвятив такі праці: «Стан і проблеми дослідження українських говорів Закарпатської області УРСР та Східної Словаччини» (1968) та «Niektoré úlohy výskumu ukrajinských nářečí na území východného Slovenska» (1969). Дзендзелівський висуває питання заснування діалектологічного архіву, публікування текстів народнодіалектної мови, розробку методики вивчення української мови в умовах діалектного і словацького мовного оточення.

З наукової лінгвістичної проблематики професора Й. Дзендзелівського хочеться перш за все підкреслити питання теорії лінгвогеографії. З цієї галузі заслуговує на увагу його праця «Засади укладання регіональних атласів слов'янських мов» (1963), у якій розроблено теорію регіональних лінгвістичних атласів, їх специфіка у порівнянні із загальними чи національними атласами, техніка їх виконання, лінгвістична інтерпретація карт цих атласів. Великий інтерес у цьому плані становлять його праці «Про регіональні діалектологічні атласи української мови» (1961), «Деякі питання методики і теорії інтерпретації лінгвістичних карт» (1963) та ін. В них професор Дзендзелівський в основному спирається на опубліковані ним три томи атласу, а також на матеріали, які готував до друку, хоч порівняно широко використовував дані й інших слов'янських атласів.

Теоретичні та методичні здобутки в галузі лінгвогеографії професор Й. Дзендзелівський намагався застосувати у своїй власній практиці та практиці своїх учнів (як аспірантів, так і студентів). Переважна частина його дисертантів свої кандидатські роботи виконували лінгвогеографічним методом, уклавши лінгвістичні регіональні атласи.

Перу Й. Дзендзелівського належить ряд рецензій на різні атласи: «Діалектологічний атлас білоруської мови», «Mały atlas gwar polskich», «Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny» Штібера, «Атлас лужицьких говорів» тощо.

Отже, українська і взагалі слов'янська діалектологія та лінгвогеографія були основним напрямом його наукової роботи.

Дзендзелівський тісно співпрацював із словацькими вченими, установами, організаціями та видавництвами Словаччини. Під його керівництвом у 1980 р. написала та успішно захистила кандидатську дисертацію Зузана Ганудель, доцент кафедри української мови та літератури Пряшівського філософського факультету Кошицького університету Павла Й. Шафарика. Інститут україністики Пряшівського університету у 2015 році видав публікацію «*Ukrajnística, lingvístika, osobnosti. Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka*» – листування Й. Дзендзелівського та З. Ганудель упродовж 29 років – від 1973-го до 2002 року, всього 121 лист. Вони стали доступними широкій науковій громадськості в Словаччині і за її межами.

Листи «містять багато цінних відомостей з галузі історії діалектологічного дослідження 70 – 90 рр. ХХ ст., з буденного творчого життя автора й адресата листів, щоденних турбот і радощів родинного життя, успіхів і душевних переживань та прагнення до міжвузівського співробітництва» (Ганудель, 2015, С. 18). Вони становлять своєрідну хроніку, складову частину їхньої біографії. Листи насичені мовознавчими проблемами, прагненнями до конкретності і глибини досліджень. Проблемність і фактичність – основні атрибути їх об'єктивного розв'язання, альфа і омега творчого стилю науковця (там же).

Дзендзелівський дбав про міжнародну міжвузівську співпрацю. В одному з листів до З. Ганудель повідомляє: «..оце два дні тому назад довідався, що тема про А. Коцака уже затверджена як об'єкт співробітництва між Ужгородським і Кошицьким університетом. Не знаю, чи О. М. Рудловчак щось робила по цій темі. А так, то нам двом з Вами прийдеється цим усім займатися. Очевидно, про затвердження нашої теми скоро мало б бути відомо і у Вас (Кошицях, Пряшеві). Це буде зручно (маю на увазі здійснювати співробітництво), бо Ви займаєте посаду керівника дослідницьким сектором кафедри. Думаю, що із відрядженнями буде не так уже й складно...» (Л. 56). Участь у співробітництві на «Граматичі А. Коцака» професор високо оцінює. За його висловленням – «Ця праця є помітним і вагомим вкладом і в україністику, і в славистику, це справжній результат нашого співробітництва, про яке ми, на жаль, переважно лиш говоримо та при цьому проголошуємо тости про дружбу» (Л. 69). «Граматика Арсенія Коцака» – це найвизначніша, найоригінальніша сторінка в історії українського мовознавства ХVІІІ ст.» (Л. 70).

Професор Й. О. Дзендзелівський пильно слідував і за видавничою діяльністю у Чехословаччині, Польщі та інших країнах. В одному з листів пише: «Протягом багатьох років маю добрі зв'язки з чехословацькими виданнями – «Науковий збірник» Музею української культури в Свиднику, «Дукля», «Наукові записки» КСУТ, «Slavia», з польськими «Studia z Filologii Polskiej i Słowianskiej» та ін. (Л. 100).

Не байдужа йому була видавнича діяльність КСУТ (СРУСР), «Дукля», «Наукові записки», «Дружно вперед», «Нове життя». У цих виданнях друкував свої наукові статті, замітки і рецензії. «Чи вийшла уже «Дукля» № 6 за 1975 р. – питає Й. О. Дзендзелівський у листі 13. «Коли вийде «Дружно вперед» з моєю рецензією на книгу Ойтозі? Просив би Вас повідомити, коли приблизно «Дукля» планує дати оту мою коротку попередню інформацію про «Словник М. Лучкая». (Л. 62).

Вчений рецензував видавничу продукцію «Музею української культури у

Свиднику» і на сторінках його «Наукового збірника» публікував свої статті. Він звертається до З. Ганудель з питанням: «У якому стані черговий (12) том «Свидницького збірника»? Чи була уже коректура моєї публікації листів І. Панькевича та ін. до В. Ягича? Коли з'явиться? Словом, про ці всі речі напишіть мені докладно.» (Л. 57). У своїх листах (59, 74, 94) він висловився: «Великий жаль, що змінився статус Свидницького музею. Все ж цей музей здійснив велику роботу, зокрема наукову. Його томи «Наукового збірника» – це вагомий внесок у науку і культуру не лише Пряшівщини, а всього українського народу» (Л. 109). Дзендзелівського цікавила дальша перспектива музею. «Мені прикро, що обсяг і періодичність видань «Наукового збірника» зменшуються» (Л. 64). «Чув я, що українські видання у Вас сьогодні зазнають значних труднощів, що дещо навіть буде закриватися. Чи так це?» (Л. 104). З. Ганудель інформував про нові видання, рецензії і т. ін. «Тепер я хотів би написати Вам про те, що у журналі Slavia (Прага) з'явилася рецензія М. Затовкянюка на публікацію «Словника Я. Головацького». Сподіваюся, що Ви її читали, а якщо не читали то обов'язково прочитайте, бо там є добрі слова про важливість матеріалів, що друкуються в НЗ МУК.» (Л. 61). «Звісно, я дуже чекаю наступних томів «Наукового збірника» Свидницького музею. Цікаво, чи буде в якомусь із тих трьох томів друга частина історії М. Лучкая» (Л. 62).

Дуже часто у листах Дзендзелівський згадує Івана Мацинського (1922 – 1987), письменника, історика літератури, перекладача, громадсько-культурного діяча. У тому часі Мацинський був завідувачем відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва (1959 – 1970). Вченому важливо було знати, якої думки І. М. Мацинський про «Словник Я. Головацького» (Л. 23), хоч сам він не сумнівався про це вартісне видання. У листі запитує: «Мацинський продовжує працювати у видавництві? Чому Ви не надіслали мені його адреси?» (Л. 43). «Жаль, що І. М. Мацинський хворіє» (Л. 54). «Жаль, що І. М. Мацинський іде на пенсію. Він розумний і знаючий чоловік і багато ще міг би зробити. Тепер тільки можна оцінити значення І. М. Мацинського у розвитку україністики в ЧССР» (Л. 64).

Зузану Ганудель вчений у листах інформує також про свою наукову діяльність та питається на її роботу та роботу членів кафедри української мови та літератури і дослідного кабінету КУМЛ ФФ у Пряшеві. В одному з листів професор пише: «Просив би Вас все ж трохи частіше мені писати про свою роботу та ін. Як сприйняли запропоновану НОВУ НАУКОВУ ТЕМУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ? Що конкретно заплановано і що конкретно уже робиться? Звичайно, мене цікавить, коли Ви вже завітаєте до нас. У якому стані наступний том Вашого атласу? Чи скоро вже можна чекати чергові томи «Наукових записок»? Я б хотів встигнути з публікацією «Словника М. Лучкая» до наступного «Наукового збірника». Він уже планується. Якщо уже планується, то якось підкажіть, щоб мали на увазі і цю нашу публікацію.» (Л. 60). На іншому місці пише: «Паралельно з цим продовжую працювати над підготовкою до друку матеріалів до історії української і слов'янської філології, зокрема листування українських вчених з В. Ягичем.» (Л. 62). «Пишіть про свою роботу. Чи скоро буде готовий Ваш другий том атласу? Бо тут мене (я маю на увазі у нас, в СРСР) все затримують. Де можна дістати Ваш атлас (I том). З одного боку, мене радує поживлення діалектологічних до-

сліджень на Вашому факультеті, але, з другого боку, мені прикро, що обсяг і періодичність виходу «Наукового збірника» зменшується. У зв'язку з цим, я відверто скажу, не знаю, що думати про «Граматику Арсенія Коцака». Тепер тільки можна оцінити значення І. М. Мацінського у розвитку україністики в ЧССР» (Л. 64). «Я оце приїхав з чергової наради по «Загальнослов'янському атласу», що проходила в Москві (15 – 25 жовтня 1983). Тут я дізнався, що вийшов четвертий том (лексичний) «Словацького атласу». Просив би Вас пам'ятати і про мене. Мене також цікавить книга Антона Габовштяка «Oravské chodníčky» (vydal Slovenský spisovateľ. Bratislava, 1985). Напі справи із «Загальнослов'янським атласом» посуваються вперед. Перший том лексико-словотворчий друкуватиметься у Москві, а перший фонетичний том – у Югославії.» (Л. 65).

У листах того періоду відчувається певна напруженість, внутрішнє переживання. Вчений знаходить заспокоєння у науковій роботі. Він визнається: «Я зараз трохи так відпочиваю від наукової роботи (роблю невелику перерву). Правда, сама наукова робота мене так, здається, не втомлює, а втомлює всяка суєта суєт» (Л. 85). Дружина Йосипа Олексійовича Ніна Петрівна згадує: «Життя Йосипа Олексійовича не завжди було безхмарним. Йому прийшлося пережити і чорну смугу в житті, яка заважала йому працювати, мучила його, не давала жити і продовжувалась біля трьох років» (Ганудель 2005, С. 21).

Вчений щиро цікавився укладанням «Лінгвістичного атласу українських говорів Східної Словаччини» З. Ганудель у 4-х томах, який у листуванні дуже часто згадує. Цікавився також підготовкою до друку «Атласу українських говорів» В. Латти, «Загальнокарпатським...» і «Загальнослов'янським...» атласами, у яких розглядалися й говори з нашого регіону». У двох останніх атласах досліджувалася наша мова у ширшому загальнокарпатському та загальнослов'янському контексті. У вступному слові до аналізованої публікації «*Ukrajniskika, lingvistika, osobnosti. Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka*» Зузана Ганудель про вченого пише: «Професор Й. О. Дзендзелівський був моїм науковим керівником по заочній аспірантурі. Він дбайливо слідкував за моєю підготовкою і виконанням аспірантських завдань. Був вимогливим, строгим, але уважним та охочим допомогти літературою і порадами. У науці він був дуже педантичним. При написанні дисертації наголошував: «Придивіться уважно до педантизму, щоб послідовно витримувалася система скорочень, порядок подачі прізвищ авторів та їх ініціалів, на точність передачі назв праць і т. ін.» (Л. 39). Або «Вашим атласом будуть широко користуватися, він буде рецензуватися (можливо і не один раз) і увійде у важливий (вічний) фонд слов'янської діалектологічної літератури. Тому слід робити так, щоб у цій праці все було, як кажуть, нарівні» (Л. 36). Все, що робив професор, робив з серцем, гідного високого звання ученого. Своїй аспірантці радив: «Коли працюєте над дисертацією, то дуже прошу звернути особливу увагу на докладність і глибину лексикологічного аналізу описуваних слів.» (Л. 15).

Наукова робота для професора Дзендзелівського була відпочинком, бальзамом для душевного заспокоєння. В листах часто зустрічаються місця, де він сам признається: «...з лікарні я написав...», ... «я придбав путівку в санаторій для відпочинку та лікування. Але взяв з собою матеріал про А. Коцака

і досить продуктивно тут працюю. ... роботи ще багатенько, але я буду гнати з усіх сил» (Л. 90). «У нас зараз така обстановка і такі порядки, що прямо плакати хочеться, що все так погано і так трудно. Єдине, що радує, це Вільна Україна» (Л. 114). «...якось важко нам живеться, хвалитися нічим. Тепер основне якось вижити. Загальний стан негативно впливає психологічно на все, в тому числі і на наукову роботу. Я роблю зусилля занурюватися у наукову роботу, щоб відійти від існуючої дійсності. Але сам від себе не втечеш. Не думайте, що я песиміст, ні! При всіх складностях вірю в Україну, в її добре майбутнє!» (Л. 117).

Йосип Олексійович Дзендзелівський був науковцем широкого діапазону. Напрями його епістолярної спадщини – старі пам'ятки, видавнича діяльність славистичних осередків, міжнародна співпраця, славистична наукова продукція, мовознавче джерелознавство та сучасна українська мова і культура, міжлюдські відносини та сімейне життя. Вчений працював у галузі мовознавства, розробив класифікацію українських народних говорів Закарпаття, теорію і практику регіональних лінгвістичних атласів, створив наукову школу з виразним лінгвогеографічним спрямуванням. Й. Дзендзелівський – активний учасник усіх Міжнародних славистичних конгресів. Його наукові праці друкувалися, крім України, в Росії, Польщі, Чехії, Словаччині, Німеччині, колишній Югославії тощо. Для академічної роботи науковця була характерна наукова принциповість і вимогливість, які створювали атмосферу глибокої пошани до вченого і педагога.

Й. Дзендзелівський – визволитель Чехо-Словаччини від фашизму. За бойові заслуги його удостоєно двома орденами «Червоної Зірки», медалями «За відвагу», «За бойові заслуги», «За оборону Кавказу», «За визволення Праги», «За перемогу над фашизмом у Великій Вітчизняній війні» (1941 – 1945) та інші. Його життя і діяльність – світлий приклад для молодшої генерації! На його наукових працях виховалося та ще виховується не одне покоління славистів-україністів.

Використана література

Дзендзелівський, Й. – Ганудель, З. : «Грамматика Арсенія Коцака». In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, відділ української літератури у Пряшеві, С. 5 – 332.

Hanudelová, Z.: Úvodné slovo. In: Ukrajínistika, lingvistiká, osobnosti. Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka. Z korešpondencie prof. Josypa Dzendzelivského, DrSc., doc. PhDr. Zuzane Hanudelovej, CSc. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove v roku 2015, s. 18 – 27.

Сабадош, І. : Й. О. Дзендзелівський – дослідник українських говорів Закарпаття. Науковий вісник Ужгородського університету. 2011. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24. С. 5 –12.

Čizmarová, M. (ed.): Ukrajínistika, lingvistiká, osobnosti. Materiály na výskum dejín ukrajinského jazyka. Z korešpondencie prof. Josypa Dzendzelivského, DrSc., doc. PhDr. Zuzane Hanudelovej, CSc. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove v roku 2015. 244 s.

Марія ЧІЖМАР

ПОЕЗІЯ ФАНТАЗІЇ І ПРОЗА ФАКТУ. КИРИЛО ГАЛАС

До 100-річчя від дня народження

Не той дурний, хто не знає, а хто знати не хоче.
Григорій Сковорода

Кирило Галас, відповідальний науковець і свідомий громадянин, був переконаним: «щоб море не висихало, потрібно багато краплин» (В. Симоненко), і вважав своїм святим обов'язком «вливати в море ті краплини», щоб передати нащадкам пам'ять про минуле, «бо воно свідчить, – як писав Кирило Йосипович, – що всупереч усім злим вітрам напрям нашого руху був несхибним, а хода, хоча й гальмована не раз, була нестримною й необоротною».

Кирило Галас дбав і добре дбав, щоб та хода була саме такою – українською і правдивою, особливо у сфері національно-патріотичного виховання та науки. З одного боку – науковий факт як складова наукового знання, що відображає об'єктивні властивості речей і процесів, на основі яких визначаються закономірності явищ, вибудовуються теорії, формулюються закони, з іншого – героїзація минулого, його обростання міфами і легендами – і знову ж таки: з одного боку – свідомо-патріотична канонізація або сакралізація певних подій, явищ чи осіб, а з другого – зумисно поширювані невігластво, обман чи внесення плутанини як цілеспрямована стратегія приховування знання впливовими політичними, економічними, релігійними фігурами в корисливих цілях. Для Кирила Галаса було принципово важливим творити українську наукову науку, творити грамотно, виважено, щоденно, муравлиною працею, для себе, для світу, для тих, хто прийде після, з повагою до чужого, але з гордістю за своє, відповідально і наполегливо.

Скажімо, з яким захопленням він сприймає вихід у світ монографії Омеляна Ставровського «Словацько-польсько-українське прикордоння до XVIII століття» у Словацькому педагогічному видавництві в Братиславі, до якого належить і відділ української літератури з місцем перебування у Пряшеві. Визначаючи її вартісність, Кирило Галас наголошує, що маємо справу з серйозним науковим дослідженням, в основу якого покладено не лише доброякісний фактичний матеріал, а й правильну, наукову методологію, він щиро радіє цьому авторизованому перекладу зі словацького рукопису, здійсненому Ларисою Мольнар і прорецензованому А. Меліхерчиком та Л. Гараксимом. Ґрунтовно проаналізувавши зміст монографії (а це 492 с. (!) і 1968 рік (!)), рецензент відзначає, що автор дослідження нічого не спрощує, вдало і розумно простежує ту чи іншу важливу історичну деталь, завжди намагається бути на рівні історичної правди, засвідчених фактів і подій, багато уваги приділяє боротьбі селян проти феодального гніту, чимало місця відводить історичному висвітленню руху опришків і т. д., і т. п. «Особливо добре, – переконаний Кирило Йосипович, – що в не дуже простому сплетінні подій і фактів автор монографії бачить те, що мало зв'язок із справді чесною боротьбою селян за свої права, і те, що становило собою супротивний антисоціальний елемент (грабунки, зведення особистих рахунків тощо), даючи всьому цьому правильну, науково обґрунтовану оцінку». Далі Кирило Галас торкнувся старої історіографічної болячки – виразів «dux Ruizorum» (тридцять років XI ст.) та «marchia Ruthenorum» (1131

рік). Рецензент підтримує розумну й реалістичну позицію автора в цих питаннях, адже останній грамотно аналізує дотеперішні думки деяких романтично налаштованих істориків з приводу цих виразів.

Надзвичайно делікатно, зовні напрочуд легко, проте якимось по-особливому переконаливо звучить зауваження рецензента на підтримку Омеляна Ставровського, що «не слід початок поширення угорської феодальної влади на ту чи іншу територію ототожнювати з початком заселення її. Хоча ці думки висловлено немов тільки попутно, – наголошує К. Галас, – принагідно, вони становлять важливий і правильний висновок, який ще не раз доведеться мати на увазі всім, хто вноситиме корективи в ті уявлення, які у декого усталились під впливом колишньої угорської офіційної історіографії, яка, оперуючи безперечно цінним матеріалом угорських грамот і т. д., іноді закривала очі на те, що і до часу виникнення їх грамот та чи інша територія могла характеризуватись іншими ознаками заселення суспільного життя тощо». Кирило Галас як мовознавець розуміє, що ця монографія допомагає, крім усього іншого, бачити, що відзначені мовознавцями словацькі елементи в північнолемківських українських говорах можуть завдячувати своє походження і тим постійним зв'язкам, що існували між населенням на північних і на південних схилах Карпат, і прямим переселенням частини людності з півдня на північ, нехай і не таким значним, як це були переселення з півночі на південь Карпат, «тісні економічні, суспільні, а часто й родинні зв'язки між населенням по обидва боки Бескидів і Карпат створили на території польсько-словацько-українського прикордоння сприятливі умови для братнього співіснування слов'янських етнічних груп».

Всеохопно і глибоко подавши усі позитиви праці, рецензент дуже ретельно і переконливо (щоб не сказати: безжално) визначає її недоліки. І доходить висновку: «Однак не відмічені тут недоліки визначають основне в цій монографії, яка загалом заслуговує на схвалення і дальшу увагу спеціалістів та широких кіл читачів-краєзнавців».

Кирило Йосипович переймався тим, щоб кожен наш сучасник, і наші нащадки берегли значущі моменти української минувшини, щоб не забували справжні цінності, які, як він сам писав, не йдуть ні в яке порівняння з мертвотними випарами туполобого українофобства, політикансько-спекуляційними, антиукраїнськими у своїй основі, провокаціями у вигляді святенницьких паломництв до сусідніх держав та «русинської дипломатії» на рівні люмпенів. На цьому він наголошував, коли мова заходила про Києво-Могилянську академію. К. Галас вважав, що Києво-Могилянка у часі свого розквіту, поряд із вищими навчальними закладами Відня, Праги, Будина, Будапешта, Трнави, Львова та іншими відомими європейськими центрами, хоча її й було вже загарцено московською імперською солдафонщиною з метою звести нанівець її історію, зігрівала своїм благодатним теплом і закарпатців, цих висунутих на найзахідніший край представників українського народу, що шукали знань, висоти духу, докладаючи зусиль для культурного цвітіння своїх братів і сестер. І тут же, конспективно, але таки повно виклавши історію створення, становлення і розквіту Острозької і Київської академій, наводить приклади: наші земляки – Іван Бонцевич із Бардієва, ужгородець Степан Пчельський, мукачівський юнак, син православних «посполитих», Олексій Кертис, Василь Штефка, «козачий син из села Кривого Мараморощьского полку», «син посполитого Івана Юрова» Василь Іваницький, виходець із того ж села Кривого, закарпатець Микола Добрянський, крім

того, єпископ Андрій Бачинський (1732–1809) посилав таємно двох монахів до Києво-Печерського монастиря, щоб там вивчити київський досвід із метою поширення його в нашому краї: навряд чи ця місія обійшлася без контакту з академією, – вчилися там, де й такі видатні постаті, як композитори Бортнянський, автор першої в Росії опери, Березовський, Ведель, учені Ф. Прокопович, С. Яворський, С. Полоцький, І. Гізель, В. Григорович-Барський, М. Ломоносов, М. Бантиш-Каменський, філософ Г. Сковорода, гетьман І. Самойлович, син Б. Хмельницького Юрій та багато-багато інших.

Отже, Кирило Галас робив усе, щоб, не забуваючи про ті духовні багатства, що їх винесли сини й дочки Закарпаття з високих училищ Європи, ми пам'ятали про нашу причетність і до того, що було на Україні та, врешті, щоб ми цим пишалися.

Кирило Йосипович був непохитним щодо русинсько-українського питання. Позитивно оцінивши статтю завідувача сектору археології Закарпатського краєзнавчого музею Й. Кобаля «Русини Закарпаття очима угорських науковців» у «Закарпатській правді», він наводить кілька показових ілюстрацій щодо розуміння згаданої проблеми представниками тієї ж угорської науки, щоб доповнити сказане Й. Кобалем і підтримати повагу до справжньої угорської науки. Галас пригадав блискучі лекції в Будапештському університеті угорського славіста Іштвана Кнієжі, вченого зі світовим ім'ям, зокрема курс «Слов'янські народи і мови», що носив характер народознавства з переважаючим лінгвістичним аналізом мов і діалектів з елементами історичної та порівняльно-зіставної граматики. Також пригадає випадок з угорським ученим Яношем Ґашпаром, який провів антропологічні спостереження в с. Іза і дійшов висновку, що ізяни – чисто український тип. А слова вченого для молодого науковця багато важили: так під впливом таких авторитетів, як Кнієжа і Ґаспар Галас пройшов національне своє чистилище – і з русофіла став переконаним українцем.

А які чудові легенди відомі усім про князя Лаборця! Як до сьогодні оббронзовано постать Дмитра Вакарова! Ще й до нині приймаємо на віру, що Олександр Духнович перекладав себе на російську мову! Та й чи взагалі дбаємо про якість перекладу? Якимось обминаємо у розмовах імена Ґядора Стрипського, Миколи Грицака, Івана Гарайди, не помічаємо їх наукового доробку, не вводимо його в науковий обіг... А чи добре знаємо письменницький спадок Фенича, Юрія Станінця, Марка Бараболі? Чимало крапок над і розставив Кирило Галас, висвітлюючи ці питання. Так, він вважав, що назва *Лаборець* – східнослов'янська, а не кельтська чи тюркська. А це вагомий аргумент на користь думки, що в басейні р. Лаборця наприкінці XII століття (інше питання – від якого часу) проживали не тюрки чи кельти, а слов'яни, причому саме східні, яких так не хотілось бачити в цих місцях деяким інтерпретаторам Анонімових фантазій. І ще: «князь Лаборець» є прикрою фікцією, штучним породженням епохи після 1764 року, тобто після публікації Анонімових «Gesta Hungarorum», коли дехто з літераторів вифантазував «захисника» нашого краю – «князя Лаборця», що було підхоплено особливо бурхливо нашою невибагливою інтелігенцією, переважно літераторами та вчителями, у період після розвалу Австро-Угорщини, коли в новоствореній Чехословаччині закарпатоукраїнці, що дихнули трохи вільніше після століть гніту, намагались творити національне вільне життя, для чого потрібна була і яка-така історія, котру, однак, треба було ще написати, створити, підвівши під неї якісь підкладки. І от однією з таких «підкладок»

і зробилася Анонімова казка про Лаборця, що, перекочувавши в літературу, в школу, закріпилася в свідомості багатьох і багатьох як щось національно священне, що стало пов'язуватися з такими світлими поняттями, як патріотизм високої проби, як самовіддана любов і глибока повага до всього свого, рідного, святого. Подібні речі відомі і в інших народів, особливо в періоди їх національного піднесення, відродження, формування народної самосвідомості. І ці речі, нехай, як згодом виясняється, і казки, роблять у відведений їм історією час значну послугу національним рухам, підйому патріотичного горіння, – погоджується науковець.

Або героїзація постаті Дмитра Вакарова. Про нього писано й те, що насправді було, але, на жаль, і чимало такого, чого не було, навколо Вакарова насновано чимало вигаданого, підтасованого. А зроблено це тому, бо Вакаров, пишучи свого часу російською, а згодом віддавши навіть своє життя в боротьбі разом з іншими (передусім закинутими з СРСР десантниками на чолі з угорцем Ф. Патакі) з окупаційним режимом, виявився після 1945 року значною, яку стало можливим застосувати для приглушення національного самоусвідомлення закарпатоукраїнців, чим і стали настирливо користуватися советські проектувальники «єдиного радянського народу», тобто тієї ж, успадкованої ще з часів Петра I та Катерини II, ідеї «російськомовної спільності», у якій потрібно було, щоб «від молдаванина до фінна» усіма мовами верещали про небувале «благоденствіє», а про все своє, особливо нам, українцям, щоб мовчати. Бо не мовчати – це «мазепинство». А це – «петлюрівщина». Та й «бандерівщина»! Ось тут і спущено «на простор речної волни» російськомовного Вакарова, зробивши з нього посмертно зірку неабиякої величини. «Куди там було до нього якомусь Ґренджі-Донському, Боршошу-Кум'ятському, Маркові Бараболі, Олександру Маркушу, не кажучи вже про таких, як Іван Ірлявський чи Зореслав, чи хтось із «невдах» – сучасників того ж Вакарова, який накрив і перекрив усю епоху (недарма ж уже пущено було й термін «поети-вакаровці», тобто малося на оці, видно, що це честь для якоїсь там усякої шелепіті)», – з прикрістю констатував Кирило Галас.

Саме Кирило Галас спрямував літературні пошуки молодого Івана Ребрика до Юрія Станинця та Марка Бараболі. І страшенно гордився, що його колишньому студенту вдалося відшукати обох, а це значить, що, пише К. Галас, «мої скромні неофіційні думки про Марка Бараболю і Станинця запали йому у свідомість і спонукали на пошуки, завдяки яким гідно дописано трагічні, але чесні їх біографії...»

Колись в юності Іван Ребрик записав десь віднайдену фразу Кирила Галаса: «Історію не можна ні покращувати, ні погіршувати. Інакше вона не буде історією...» Цьому правилу в житті і в науці слідував Кирило Йосипович. Так вчив жити і нас, своїх студентів.

Наталія Вигодованець вважає, що «Кирило Галас був одним із найшляхетніших публіцистів незалежної України, а у своїх газетно-журнальних публікаціях 90-х років ХХ ст. постав великим закарпатцем, доля якого, буквально, виросла із долі його України».

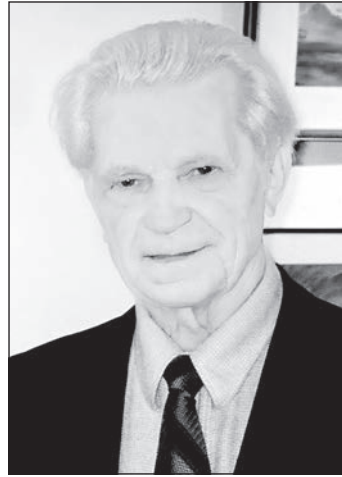
Агнотологія стверджує, що ми живемо у світі тотального невігластва, якщо істині вдається пробитись крізь шум хибних ідей, це вже справжнє диво... Кирило Галас був творцем такого дива.

Наталія РЕБРИК

ПАТРІАРХ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ЮРІЙ ШАНТА (1918-2021)

З канадського Торонто надійшла сумна вістка, що там на 103-му році активного життя упокоївся найстарший учасник оборони Карпатської України – січовий стрілець *Юрій Шанта*, член НТШ у Канаді.

Він народився 29 січня 1918 року в селі Люта нинішнього Великоберезнянського округу у восьмирічній селянській сім'ї. Після закінчення Великоберезнянської горожанської школи він поступив у Мукачівську Державну торговельну академію, яку закінчив 1938 року і став бухгалтером Підкарпатського банку в Ужгороді. Після Віденського арбрітражу від 2 листопада 1938 року він працював в Уряді опіки над пошкодженими війною у Виноградіві, а на початку 1939 року став членом Карпатської Січі, в рамках якої 15-18 березня 1938 року брав участь в обороні столиці Карпатської України Хуста.

Після нерівних боїв він потрапив у мадярський полон, з якого вдалося йому втекти й нелегально перейти у Словаччину, а в жовтні 1939 року – у Берлін. Там він працював робітником, а, вивчивши німецьку мову, в січні 1941 року поступив у Вищу економічну школу, яку успішно закінчив влітку 1944 року.

Уникаючи перед бомбардуванням Берліна, він восени того ж 1944 року подався у м. Усті-над-Лабем, де працював бухгалтером, а звітти 1945 року, як громадянин довоєнної Чехословацької республіки, переселився у Прагу. Після комуністичного путчу у Чехословаччині 1948 року Ю. Шанта виїхав у прикордонне з Німеччиною місто Аш, а звітти у жовтні 1950 року – в американську зону Німеччини. Після кількомісячного перебування у таборі «переміщених осіб» в Нюренбергу він влітку 1951 року емігрував у Канаду (м. Торонто), яка стала його другою батьківщиною.

У своєму житті він не раз опинявся на грані смерті і як глибоко віруюча людина був переконаний, що зберегла його щоденна молитва матері за його здоров'я.

У 1957 році Юрій Шанта одружився Лесею Бризгун, дочкою українських лікарів, яка дитинство провела у м. Стражське та у м. Гуменне у Східній Словаччині, середню освіту (гімназійну) здобула в Братиславі, і там же вищу університетську освіту. Від 1945 року вона жила і працювала у таборі для «переміщених осіб» в Регензбурзі, а у 1948 року разом з батьками переселилася у Канаду, де стала відомою громадською діячкою, авторкою 27 дитячих книжок.

В Торонті в них народилася дочка Людмила, нині відома малярка, яка до останніх днів опікувалася батьком та допомагала йому при писанні спогадів.

У Канаді Юрій Шанта, працюючи бухгалтером, з перших же днів залучився до роботи у Братство Карпатської Січі та Українському Народному Об'єднанні. Заочно закінчив навчання у Торонтському університеті, здобувши ступінь магістра славістики, а від 1983 до відходу на пенсію працював управителем кредитної спілки в Торонто. У Центральній управі Братства Карпатської Січі довгі роки займав посаду голови Контрольної комісії Центрального проводу.

Про історію Карпатської Січі та її участі в боротьбі за створення Карпатсько-української держави Ю. Шанта опублікував кілька статей (деякі і в незалежній Україні). Кульмінацією інтенсивних пошуків дослідника є монографія «*Бились хлопці Хустові на славу*», яка й досі залишається у машинописній версії (500 сторінок).

Основною джерельною базою монографії є праці, опубліковані по слідах описуваних подій: Августина Волошина, Василя Гренджі-Донського, Володимира Бірчака, Василя Пачовського та інших. Пізніше до них долучено праці на цю тему, публіковані на Заході: Петра Стерча, Юліяна Химинця, Сергія Єфремова, Августина Штефана, Вікентія Шандора, Антона Кущинського, о. Атанаса Пекаря та інших. Після проголошення незалежності України про Карпатську Україну почали писати й науковці України, здебільшого на основі розсекречених радянських архівів: Олекса Мишанич, Григорій Дем'ян, Павло Чучка, Микола Вегеш, Омелян Довганич, Юлія Зейкан та інші. Отже, Юрій Шанта у своїй монографії мав ідеальну можливість зіставити власні переживання з оцінкою історичних фактів іншими дослідниками.

Книга Юрія Шанти відкривається розділом про історію Закарпаття від найдавніших часів – періоду Київської Русі – до Першої світової війни. Автор прихилиється до думки, що українці Закарпаття (під назвою «русини», «Rutheni») тут були автотонним населенням, яке мадярські наїзники у IX столітті завоювали і протягом тисячу літ намагались помядршити його; здебільшого безуспішно.

Лідерам карпатоукраїнського відродження першої половини ХХ століття Ю. Шанта по праву вважає Августина Волошина, якому у праці присвячено окремий розділ. У ньому представлено А. Волошина як педагога, політика, громадського діяча, високоосвіченого вченого, журналіста тощо. У кожній з цих ділянок А. Волошин залишив політичний слід. Ім'я А. Волошина, президента Карпатської України, фігурує і в інших розділах книги ¹.

Прочитавши дану статтю та мій супровідний лист, Людмила Шанта зауважила: *«Ми з батьком є глибоко зворушені Вашими теплими словами й поздоровленням – Вашим листом до батька з нагоди його сторіччя! Ваші слова торкнулися до глибини наших душ! Також ми зворушені поміщеною статтею у «Дуклі», журналі, який нам давно відомий. Ви принесли для батька особливу радість і піднесення. Безмежна наша подяка! Також дякуємо за цікаву газету [«Нове життя»], книжечки, які поволі переглядаємо».*

Про останні дні земного життя Юрія Шанти дочка Людмила в листі до мене від 17 січня ц. р. писала: *«Татко добре тримався, лише десь місяць і пів тому ноги його почали слабнути і все важче і важче було ходити. Останній місяць вже взагалі не міг ходити, не мав сили встояти на ногах. Лежав лиш в ліжку. Але радий був мене бачити. [...] Лиш останній десь тиждень вже не реагував».*

На снідання, 13 січня, ще трошки випив, з'їв. До того мав дуже добрий апетит, добре харчувався. На обід 13-го вже не міг ковтати і почалося дуже швидко дихання і кашляв (в легенях, певно, вода). Мав прийти лікар, мали йому дати лікарства, щоб легше було. Лікар сказав, що як перестане їсти, то витримає 1-2 тижні. Але Господь інакше хотів. Я безмежно вдячна Йому, що татка так неочікувано скоро забрав до Себе. Що тато ані не голодував, ані не був у болях, терпіннях. І що перебував до кінця зі мною в хаті. Перестав дихати 13 січня у вечір 7:45. Нехай в Бозі спочиває. Вічна йому пам'ять. Дякую також Господеві, що татко закінчив писати книжку, бо також його пам'ять поволі гіршала».

В офіційному повідомленні для української громади від 18 січня ц. р. про смерть і похорон Юрія Шанти сказано: *«Ділимося з українською громадою сумною вісткою, що в Торонті 13-го січня 2021 р. упокоївся Юрій Шанта, Карпатський Січовик, два тижні перед своїм 103-м роком життя. Похоронні відправи відбудуться в Церкві Св. Покрови в Торонті 20 січня 2021 р. в 10:30 рано. З причин Ковиду, на жаль на Літургію і панахиду в церкві та похорон на цвинтарі зможуть брати участь лиш декілька людей. Зате можна буде оглянути на прямому ефірі у 10:30 рано, 20 січня через bit*

¹ Продовження статті див.: „Дукля”, 2017, № 6, с. 73-76.

ly/soborokrova». Покійний буде похований на цвинтарі «Park Lawn» (section CC, lot 186)».

Майже двогодинний похоронний обряд в Українському Католицькому Соборі Покрови Пресвятої Богородиці у Торонті виконав о. Ігор Панчишин. Під час Літургії та Панахиди він розповів про життя і діяльність Покійного. За похоронним обрядом та за наведеною електронною адресою можна було слідкувати у всьому світі, включаючи Пряшева.

Обряд був достойним прощанням з останнім оборонцем Карпатської України 1939 року.

Микола МУШИНКА

Не забуваємо!

З Праги поінформували редакцію «Дуклі», що відійшов у засвіти український письменник, громадський діяч **Володимир Ковтун** (1931–2021).

Володимир Ковтун народився 16 липня 1931 року в селі Гуменці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка. Працював кореспондентом обласної газети «Вінницька правда», літературним працівником журналу «Блокнот агітатора», головним редактором на Київській кіностудії імені Олександра Довженка, відповідальним секретарем журналу «Новини кіноекрану» У 1979-1989 роках був відсторонений від роботи, звинувачений у буржуазному націо-

налізмові. Життя стало насправді важкуватим. Але ж він не міг спокійно дивитися, коли ображали його народ, мову культуру.

У 1989-1993 роках Володимир Ковтун працює політичним оглядачем «Народної газети». Він належав до співзасновників Народного Руху України та Конгресу української інтелігенції. Володимир Ковтун був членом Національної спілки письменників України (з 1992 року) та Національної спілки журналістів України (від 1964 р.).

З його творчого доробку: романи – «Пейзаж з собакою в душі реалізму» (1989), «Милая Маруся» (1993) ; монографія «Історія Народного Руху України» (1995, 1999), «Іван Драч, Спроба портрету українського політика» (1998). У 1999 році появляється його збірка віршованих творів «Від мене», яку було оцінено літературною премією ім. Василя Мисика. У своїй творчості він розглядав внутрішній світ сучасника та суспільні процеси в Україні наприкінці ХХ століття.

10 січня 2021 р. перестало битися серце письменника і громадського діяча Володимира Ковтуна.

Висловлюємо щирі співчуття родині померлого.

(Р)

Спогад про Дмитра Федаку

Ужгород, 2012 р. Дмитро Федака у будинку Івана Чендея.

Ужгородське видавництво «TIMPANI» у серії «Культура краю в особах» випустило бібліографічний покажчик до 80-річчя від дня народження **Дмитра Федаки** (1940-2016) Покажчик висвітлює велику працьовитість Дмитра Федаки у книговидавничій справі та активність у громадському та культурному житті Закарпаття.

Він доклався до знайомства українців з літературними набутками Словаччини.

До покажчика додано і спогади про Дмитра Федаку. Серед них і спогад його друга – письменника Івана Яцканина.

ІВАН ЯЦКАНИН

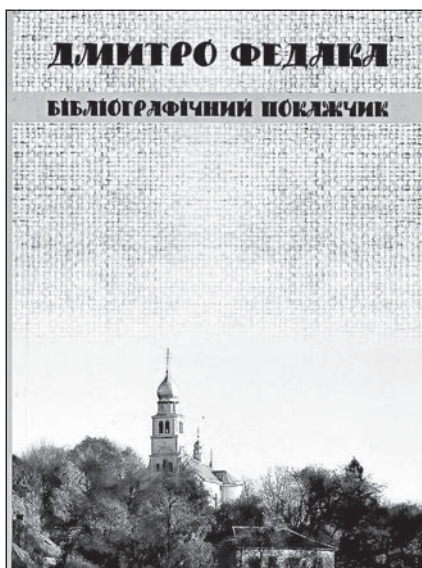
Гніздо на горі

Наше знайомство розпочалося у другій половині 80-х років минулого століття. Це знайомство принесло і конкретні результати. Ми ж разом працювали над кількома проєктами. У 1990 році Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві у співпраці з ужгородським видавництвом «Карпати», де редактором працював Дмитро Михайлович Федака, видали збірник оповідань письменників Закарпаття і українських письменників Східної Словаччини під поетичною назвою «Веселка Карпат». Працюючи у видавництві «Закарпаття», Дмитро Михайлович приходить з думкою видати антологію, яка б подала літературні набутки поезії та малої прози українців Словаччини. У нього ніколи не було далеко від слів до вчинків. І так у 2006 р. за сприяння Закарпатської обласної державної адміністрації виходить антологія «Під синіми Beskidaми».

Щоб посмакувати живлющу воду карпатських гір, відчути легкий подув карпатських вітрів, то треба було залишити видавничі кабінети. Кажуть, що весна і осінь – найкращі пори року в Закарпатті. А воно насправді так. Ми з Дмитром про це не раз переконалися.

Приїхали. Онуківці. Перед нами ліс, стрімка дорога, якою можна добратися до дачі – гнізда на горі – Дмитра Михайловича Федаки.

А ми стоїмо, мов заворожені, споглядаючи невимовну красу лісу.

Дмитро не спускає ока з цієї гри кольорів і починає:
«Дозривають довгі дні, як ярі яблука,
лине листя з лип».

А я підхоплюю:
«плине воза скрип,
коло лісу колом ллється вигук зяблика».

– Так, так, «осінь переїхала по полі возом золотим», – зітхнув Дмитро і подався далі.

Нам обом пригадалися слова поета Богдана Ігоря Антонича. Не випадково його поезія попала і в антологію «Під синіми Бескидами».

Дмитро завертає в ліс. Звивисті стежки, коріння дерев змушують нас повільно підійматись вгору.

– Перерва, – заявляє Дмитро, оглядаючи ліс. – Он там бук, підійди до нього, притисни до стовбура спину і набирайся сили.

Мовчки кілька хвилин приділяємо увагу цьому ритуалу.

Стежка знову веде вгору, тільки вгору. Рюкзак стає дедалі важчим.

Ми на місці. Дмитро подає інструкції:

– Сьогодні тебе чекає велике випробування. Складатимеш екзамен, наскільки вмієш пекти картоплю, – кладе перед мене картоплю і показує на велику сковорідку. – Ні, ні, це не жарти, – підкреслює, а сам іде в ліс по воду. Каже, що ця вода з домішками срібла. Гм, нічого дивного, є «Срібна земля», тоді є і «срібна вода». Іде по воду, значить, буде борщ.

– А хто ж буде мене оцінювати?

– Гості. Вони й поставлять оцінку.

А гості вже біля брами. Федаки. Де Федаки, там і пісня.

«День, день, білий день
Вставай, дівко, клади вгень».

Притихла пісня, гості попрощались, хвалили борщ і спечену картоплю. а нас охопила ностальгія. Згадуємо дитинство, дідів. Дмитро у Кальнику, я у Ряшові.

Сутеніє.

– Влаштуйся на горищі, – пропонує Дмитро, а я лише здивовано дивлюся то на нього, то на сходи, що ведуть на горище. – Не лякайся, там ще одна кімната.

І справді. Посеред кімнати великий дубовий стіл. Різьблений. Просто, реліквія.

– На такому столі можна і трилогію написати...

– Пиши, пиши... Я буду внизу. Мені треба верстку читати, завтра занесу Ярославу Миколайовичу.

Дивлюсь через вікно. Ужгород як на долоні. Пригадалися слова Валер'яна Підмогильного: «Місто шуміло й хвилювалось, кипіло й реготало».

Сідаю за стіл-реліквію. На папір лягають перші слова.

«Хто рано встає, тому Бог дає», – казали колись у Кальнику і у Ряшові. Та не тільки казали, але і дотримувалися того.

Ранок. Сонце ще ховається за лісом. Птахи співом зустрічають новий день. Тут повен оркестр. На кухні запахло омлетом. Господар запрошує до столу.

– Ну, як, написав? – запитав, коли я спускався вниз.

– Написав. Новелу написав.

– Назва? Назва дуже важлива.

– Гніздо на горі.

– Я його своїми руками зліпив.

Леся Українка: геть від Москви

Говорити про її захоплення російською літературою не доводиться. Її набагато більше приваблювала література західноєвропейська

Хоча народилася Леся Українка на теренах Російської імперії, де переважно й жила, однак до російської культури, а також до російської дійсності ставилася прохолодно. Якщо проаналізувати її твори, то бачимо, що зверталася вона переважно до європейських літературних та історичних сюжетів. Її героями були стародавні греки й римляни, Трістан та Ізоolda, Дон-Жуан, шотландський король Роберт Брюс та ін. Є в неї навіть поема «Віла-посестра», в якій поетеса віртуозно використала мотиви сербського фольклору. Звісно, є в її творах звернення й до української історії та українських реалій. А ось російську історію та російську дійсність Леся Українка намагається обминати.

Якщо їй доводилося писати про Росію, то, радше, вона це робила в плані негативному. Наприклад, таке негативне ставлення бачимо в драматичній поемі «Бояриня». Переважно її дія відбувається на теренах Московії, куди їде служити головний герой, українець Степан, котрий став боярином. На чужину він узяв з собою дружину Оксану, котра походила із козацького старшинського роду. Дія драматичної поеми відбувається в непрості для України часи Руїни.

Головна героїня не може прийняти московських реалій, де панує деспотизм. Вона каже своєму чоловікові, що тут – наче в неволі татарській:

*А що ж? Хіба я тут,
не як татарка,
сиджу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчуки...
холопів продають...
Чим не татари?*

Зрештою, Оксана не витримує московської неволі й помирає. По-своєму ця смерть виглядає символічно: вільна українка не може жити в деспотичній Московії.

Не випадково в Радянському Союзі драматична поема «Бояриня», починаючи з 1930-х років й аж до часів перебудови, фактично, була під забороною. Цей твір не видавався, не ставився на сцені. Не увійшов він і до академічного видання творів Лесі Українки.

У письменниці є й інші твори антиросійського характеру. Наприклад, памфлет, написаний французькою мовою, – «Маленька поема в прозі, присвячена поетам і артистам, котрі мали честь привітати імператорське російське подружжя у Версалі». У цьому творі Леся Українка засуджує діячів французької культури, які брали участь в офіційних церемоніях на честь російського царя Миколи II під час його перебування у Франції 1896 року.

Є в Лесі Українки незавершена стаття «Джон Мільтон», присвячена видатному англійському поетові XVII ст., авторові відомої поеми «Втрачений рай». У цій розвідці письменниці йдеться про соціально-політичні та культурні обста-

вини, в яких довелося діяти Джону Мільтону. Причому Леся Українка спеціально порівнює ці обставини більш ніж двохсотлітньої давнини з реаліями Російської імперії наприкінці XIX ст. Зокрема, вона пише: «Колись давно в Англії і в других країнах палили не тільки вчені книжки, а навіть самих вчених людей, у нас людей не палять, та зате часто «печуть без вогню». Або, наприклад, таке: «Воля зібрання була вже досить велика за часів Мільтона, та все-таки не повна, а в Росії її й досі немає». Чи таке: «В часи Мільтона в Англії була особиста неволя, але й на десяту долю не така люта, як тепер у нас». Подібних порівнянь у згаданій статті можна знайти дуже багато.

Звісно, Леся Українка знала російську культуру, була обізнана з літературним життям. Скажімо, за радянських часів літературознавці особливо наголошували на тому, що Леся Українка перебувала під впливом роману Миколи Чернишевського «Що робити?» Так, цей твір вона читала і присвятила йому чимало уваги у своїй літературно-критичній розвідці «Утопія в белетристиці». Але ставилася вона до цього твору доволі критично.

Леся Українка не заперечує, що роман «Що робити?» користувався чималою популярністю в середовищі передової російської молоді. Навіть відзначає, що «мало хто з новіших белетристів дорівнює Чернишевському поважністю, щирістю в провадженні своєї ідеї, чистотою своїх замірів, завзятістю переконання». Однак письменниця вказує на слабкі сторони твору. А вони є. Вона пише: «Не можна сказати, щоб у романі «Что делать?» не було зовсім щирих белетристичних елементів, але втім-то й сила, що вони стоять зовсім нарізно від елементів ідейних цього твору. Найкращі в романі описи й діалоги ілюструють просто дрібний міщанський побут не гірше, але й не ліпше, ніж у більшості письменників-реалістів середньої руки, але «нові ідеї» дуже слабо зв'язані з цією частиною твору Чернишевського, а до нашої теми вже й зовсім ніяк не відносяться. В міру того, як у романі виступають на передній план «нові» люди., пластичність подробиць зникає, яскравість барв блідне, діалоги втрачають рухливість, коментарі «від автора» займають все більше місця, і важкої праці коштує теперішнього читача побороти це оповідання про «нових людей» до кінця». Чи не єдиний виняток серед «нових людей», які можуть привабити в романі читача, – це по-стать Рахметова, який, зазначає письменниця, «натякає нам на щось справді оригінальне і нове, хоч, може, й нетипічне, виїмкове...»

Критично ставилася Леся Українка й до зображення соціалістичного ідеалу в романі «Що робити?». Вона писала: «...Белетрист Чернишевський сам гаразд не тямив, скільки «старого» (навіть як на його часи) в тій піонерці практичного соціалізму Вірі Павлівні, що «нежитися в своїй постельке» і там же п'є чай наполовину з товстою сметанкою із рук закоханого чоловіка, тим часом як швачки в її «ідеальній» соціалістичній робітні давно вже гнуть над шитвом, заробляючи «справедливу» плату й дивіденди не лише собі, а й «закрійниці» Вірі Павлівні».

Сам же «соціалістичний рай» у четвертому сні Віри Павлівни, на думку Лесі Українки, виглядає непереконаливо. «За гріх Чернишевського, яко белетриста, – пише вона, – відпокутував ідеал, покладений в основу «Что делать?». Навмисну механічність, схематичність подій і характерів, убожество психології, тенденційну матеріальність описів пізніші читачі здатні були – хто щиро, хто нещиро – ставити на карб самим формам прийдешнього життя: «Коли вірити, що такий буде справді «грядущий рай» і що він неминучий, то – горе тому, хто доживе до такого!» – казали вони».

Леся Українка вважала, що соціалістичний ідеал у романі «Що робити?» ви-

глядає як карикатура. І вона робить такий висновок: «Карикатура вийшла сама по собі, не з волі автора, а таки з його вини, бо він свідомо розминувся з художньою правдою, замінивши її публіцистичним розумуванням і теоретичною схемою при белегристичних ситуаціях, і тим несвідомо занাপастив свій твір і скомпрометував свій замисел».

Ці та інші характеристики роману «Що робити?» засвідчують, що цим твором Леся Українка не захоплювалася. Він не був для неї взірцем й аж ніяк не міг чинити вплив на письменницю – на противагу тому, що стверджували радянські літературознавці.

Леся Українка знала твори й інших російських письменників: Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Івана Тургенєва, Федора Достоєвського. Проте говорити про її захоплення російською літературою не доводиться. Її набагато більше приваблювала література західноєвропейська.

У певному сенсі, Леся Українка ніби стала попередницею Миколи Хвильового, який у 1920-х рр. висунув гасло «Геть від Москви!» й закликав орієнтуватися на психологічну Європу – принаймні в плані культурному.

Петро КРАЛЮК

(www.day.kiev.ua, г. «День», № 33, 24 лютого 2021 р.)

Прага Лесі Українки: листи в дорозі

Минає 150 років від дня народження української поетеси, письменниці, перекладачки, фольклористки і культурної діячки Лесі Українки. В Україні широко відзначається ювілей. Однак не всім відомо, що з Лесею назавжди також пов'язана і чеська Прага, що в Чехії жили найближчі її родичі – сестри Ольга та Оксана, – і що в чеських архівах зберігаються безцінні матеріали про життя, творчість, людську долю великої української поетеси. Прага ввійшла до історії України передусім як центр українського політичного, громадського, культурного життя міжвоєнного періоду (1919 – 1939 роки). Менше знають чеську столицю як місто Лесі Українки.

У листі із Сан-Ремо до Михайла Кривинюка (чоловік Ольги – Лесиної сестри) 19 лютого 1903 року Леся Українка пообіцяла: «Я, на повороті, конечно буду у Вас у Празі. Знаєте, коли я так кажу, то вже напевне. Нам конче треба побачитись по сей бік кордону». Сталося: 28 травня 1903 року Леся дорогою із Сан-Ремо в Україну на кілька днів затрималась у Празі, адже обіцяне – це обов'язок, а «права без обов'язків – то сваволя».

На відвідинах Праги наполягала також Олена Пчілка – Лесина мама. У листі до Михайла Кривинюка, який тоді жив у Празі, написала:

«Задержіть їх довше у Празі (коли з того буде не дуже велика перешкода). Прага стоїть того, щоб у ній довше бути треба, щоб конечно побули у Пражському Музею. Та ще нехай конечно почують у Празі церковні співи – дуже інтересні».

Леся привела в Празі кілька днів, жила на вулиці На Боїшті, 12 (нині Прага 2, 120 00) у Михайла та Ольги Кривинюків. Зберігся Лесин лист із Праги до сестри Оксани, датований 31 травня 1903 року – єдина епістолярія празького періоду.

Без архіву «далеко приємніше жити»

Але Прага Лесі Українки – це не лише відвідина міста. Так щасливо складалась історія, що в архівах і бібліотеках Чехії нині зберігається унікальна Лесина спадщина, передусім кореспонденції. Леся не зберігала листів, як і рукописів своїх творів (називала їх «улітками»), казала, що без архіву «далеко приємніше жити», а тому збережена кореспонденція – нині безцінний скарб, криниця знань, дорога до правди – «найстаршої над усіх старшин». Празькі архіви й бібліотеки багаті листуванням Лесі Українки, крім родинного, збереглись також кореспонденції до широкого кола близьких і далеких знайомих, офіційних установ.

І ще один важливий Лесин знак: у Празі від початку 1920-х років і до кінця своїх днів жила її сестра Оксана Косач-Шимановська. Лесина сестра похована на празькому Вінорадському цвинтарі.

«Пора стати на точку, що «братні народи» – просто сусіди»

Перечитуючи сьогодні Лесині листи, звертає на себе увагу актуальність позиції їхньої авторки, передбачливість, могутня віра в Україну, адже «терпіть кайдаки – то всесвітський сором, забудь їх, не розбивши, – гірший стид».

Із листа до Михайла Кривинюка 3 березня 1903 року:

«Пора стати на точку, що «братні народи» – просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але у ґрунті речі, зовсім не мають ідентичних інтересів і через те їм краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідської «внутрішньої політики».

Мені здається непрактичною гадка двоязичного видання. Російської літератури і так виходить незмірно більше, ніж української, і грошей з української території пішло на те вже стільки, що пора нам «вертати своє».

Я вважаю слушним, щоб скоріш, напр[иклад], «Рев[олюционная] Россия» видавала у свій кошт переклади своїх видань на укр[аїнську] мову, ніж щоб молоді й убогі укр[аїнські] організації видавали рос[ійські] праці, бо для кого вони мають служити? Коли для Великої Росії, то ми заубогі на такі дарунки «старшим братам» – ми вже й так дали їм більше, ніж самі взяли.

Ініціатива до федеральних відносин була давно зроблена з боку українців, ще за часів Драгоманова, та навіть Шевченка, і потім повторялась не раз і не була підтримана з боку «старших братів», – нехай же вони тепер, коли хочуть, самі шукають нас, а нам уже нема чого накидатися, бо нарешті се понижає нас, що ми ліземо брататись, а нас навіть і не завважають, чи ми є на світі. Годі!»

Український поет Іван Франко говорив про Лесю Українку як про «чи не єдиного мужчину на всю соборну Україну».

Поет Євген Маланюк у своєму щоденнику зазначив: «Леся Українка – класик (що таке класик) більший, ніж Гете. Вона – мармурова за життя».

Українська письменниця Оксана Забужко вважає, що «у європейській літературі ХХ століття не було видатнішої жінки». Лесин діалог із поколіннями триває.

«Листи так довго йдуть» – таку назву має книжка української дослідниці Світлани Кочерги, яка опрацювала архів Лесі Українки із фондів празької Слов'янської бібліотеки.

У празькому «Театрі на Віноградах» (Divadlo Na Vinohradech) востаннє Лесину «Лісову пісню» (переклад Вацлава Данека) можна було побачити в 1968 році.

Оксана ПЕЛЕНЬКА
(www.radiosvoboda.org)

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ – ІСТОРИК З ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

(ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СМЕРТІ)

До переліку осіб біологічно «чужих», але серцем і духом українці, наведених у статті Миколи Неврлого (1916-2019), що появилася на сторінках журналу «Дукля» (2014, ч. 4), слід додати ім'я В'ячеслава Липинського – польсько-шляхетського походження. Тетяна Мальярчук, авторка роману «Забуття», в котрому головним персонажем є В. Липинський, навела свого героя як етнічного поляка, котрий став українським істориком, політиком та дипломатом. Закінчивши гімназійне навчання в Києві, де у молодого польського шляхтича формувався життєвий шлях серед шкільної української молоді та місцевої київської громади і ставши свідомим українцем, В. Липинський був студентом університетів у Кракові, згодом у Женеві. У першому наведеному місті, де жив з 1903-го по 1908-ий роки, уже написав деякі історичні праці.

За намовою Василя Доманицького (1877-1910) – історика, літературознавця, громадсько-політичного діяча, з котрим Липинський зустрівся під час лікування зимою 1907-1908 рр. у Закопаному, він видав першу свою велику працю в Кракові польською мовою «Шляхта на Україні» (1909). Головно в ній закликав спольщену шляхту в Україні стати до праці для рідного краю і українського народу. В ній він писав: «... Ми повинні визначити своє становище до українського народу, що пробуджується, бо пам'ятаймо, що розкуються незабаром заковані люди, що коли не сьогодні, то завтра вони питатимуться нас тоді: Ви, що посіли такий великий шмат землі, ви, що жили цілі віки нашою працею і потом, що ви зробили для нас і для цієї нашої матері-землі? Що ж ми їм на це відповімо? Що скажемо їм, коли вони заглянуть до історії своїх культурних інституцій, своїх «Просвіт», своїх видавництв, своїх наукових товариств, і коли побачать, що нема там шляхетських прізвищ, коли побачать, що ті, котрі колись не хотіли давати землю селянинові, говорячи, що йому тільки «культура» потрібна, самі потім, задержавши землю в своїм посіданні, не дали зламанога шага для піднесення цієї культури... Ми повинні нашими духовними і матеріальними силами, які в цім краю у величезній частині маємо і представляємо, попірати місцеву культуру цього краю і народу, культуру, котра може бути тільки українська, а це тим більше, що ця культура, як це вказує наше минуле, не чужа нам, що маємо в собі велику її частину, витворену віковим життям на цій землі і завдяки праці нашого народу для нас...».

У Кракові В. Липинський дружив з Богданом Лепким. Останній вважав Липинського вченим польського роду з Східної України, який перейнявся ідеєю привороту до українства спольщеної української шляхти. Липинський побував на лекціях Б. Лепкого, зокрема, на одній з них, на котрій говорив про Пантелеймона Куліша. Після лекції ближче заізналися, довго розмовляли на теми минулої і сучасної культури. Їх погляди на українську минувшину були схожі, обидва знайшли спільну мову. Від того часу обидва співпрацювали на культурно-історичному полі. На десять років старшого від себе Лепкого мав за свого приятеля, з яким ділився своїми думками, ідеями та науковими досягненнями в історичних довідках. Дискутували про потребу відповідної виховної лектури для українського народу, що повела б його на шлях державно-творчого думання. В історії України Лепкий бачив гетьмана Івана Мазепу

ідеального мужа, а Липинський – гетьмана Богдана Хмельницького. Зацікавлення Лепкого історичною тематикою мав великий вплив його молодшого віку щирий друг Вячеслав Липинський (1882-1931) – звеличник героїчної минувшини України.

Сильне враження на поета Лепкого мала монументальна праця Липинського «Z dziejow Ukrainy» (1912). В українському щоденнику «Краківські вісті» з датою 14 червня 1941 р. появилася публікація Б. Лепкого «Моя перша зустріч з Липинським», яка відбулася восени 1907 року. В ній висвітлив, що вона відбулася одного дощового вечора в салі Краківського університету, де він викладав граматику української мови, а після перерви говорив про окремі твори П. Куліша. Дальша розмова між ними продовжувалася в помешканні Лепкого на вулиці Собеського. На прохання поета Липинський став активним членом української краківської громади. Розмовляли вони між собою по-українськи, з чого Лепкий зробив висновок: «Липинський балакав краще, ніж деякі наддніпрянські земляки, бо балакав, як, він казав, «по-сільськи», себто мовою Марка Вовчка без помітних русицизмів...».

На сторінках цього ж номера газети було опубліковано ще одну статтю Мар'яна Козака «У десятиліття смерти Вячеслава Липинського». Її автор виявив у Липинського «рідку прикмету духа», бо, мабуть, ніхто не мав настільки громадянської відваги, щоб гірку правду сказати в очі обом сторонам національного роз'єднання між поляками й українцями в Україні. Липинському вложив слова Шевченка: «Схаменіться, будьте люди!», п'ятнуючи колоніальність польської шляхти на українських землях, якій пророкував кінець їхнього способу життя шляхом великої катастрофи, яка стане також її могилою. Одночасно Липинський пробував переконати українську свідому інтелігенцію, що національний український інтерес вимагає впливу в ряди свідомого українства якнайбільше землевласників...». Нарешті, М. Козак показав Липинського як «непохитного і вірного своїй ідеї, слугу рідного краю», який «помер з вірою, що люди і народи є здібними до оздоровлення, що нації є такими, якими їх створить їхній провід...».

Під час навчання в Ягеллонському університеті в 1906 р. Липинський одружився з Казиминою Шумінською та виїхав з нею до Женеви, щоб вивчати соціологію у тамтешньому університеті. Через туберкульоз пробув там лише один рік. Вячеслав Казимирович повернувся до Кракова, щоб закінчити університетське навчання. Після його завершення 1908 р. Липинський жив у Кракові та у своєму маєтку на Уманщині, котрий подарував йому його дядько. Тут розійшовся з жінкою, яка не поділяла національні погляди свого чоловіка. Не двялячись на труднощі, жив самітником хліборобською працею, займаючись історичними студіями. Агрономічні знання, які засвоїв навчаючись у Ягеллонському університеті, дуже йому пригодились. У цьому часі він спостерігав за відносинами ополяченої української шляхти в Україні та українським народом і завдавав собі питання, чи буде вона жити з народом, а чи стане на позиції колонізаторів? Результатом його обсервацій постала вже раніше наведена праця «Шляхта на Україні», в котрій зобразив шляхту в Україні та її участь в житті українського народу на тлі історичного минулого (Краків, 1909).

Повернувшись до подій Хмельниччини, зокрема до національно-визвольної війни 1648-1654 рр., описав боротьбу запорозьких козаків проти польських військ, Крім гетьмана Богдана Хмельницького, нагадав ще й про

київського полковника Михайла Кричевського, якому Липинський присвятив окрему монографію під назвою «Stanislaw-Michal Krzyczewski». З кожної її сторінки проростає ідея української самостійної й незалежної держави. З ряду інших праць Липинського потрібно назвати ще такі: «Данило Братковський» (1908), «Генерал артилерії Великого Князівства Руського» (1909), «Аріянський соймик в Киселині в маю 1638 р.» (1910) й особливо роботу «Україна на переломі 1657-1659» (1920). Вагоме значення мала тоді перша монографія, присвячена Кричевському, сподвижнику Б. Хмельницького, що походив з української берестейської шляхти, Спершу служив у польському війську, а з 1643 р. став полковником чигиринських козаків. Походив з українського спольщеного й окатоличеного шляхетського роду, згодом став знайомим з Б. Хмельницьким, врешті і його кумом. Взяв заарештованого гетьмана на поруки і випустив його на волю, а потім пристав до повстання Хмельницького. Повернувшись до православної віри, своє життя пов'язав з боротьбою Війська Запорозького. При відбиванні польсько-литовського війська походом на Україну, Станіслав-Михайло, за даними, вказаними на 412 сторінці УРЕ під гаслом «Кричевський», «тяжко поранений потрапив у полон. Відмовившись видати ворогові військові плани Б. Хмельницького, Кричевський заповдів собі смерть».

На підставі студій історика Лева Біласа над архівними матеріалами Липинського, він навів, між іншим, про смерть Кричевського, яка настала 31 липня 1649 року. У той день розпочався бій під Лоевом понад двадцятитисячного селянсько-козацького війська, на чолі якого був Кричевський проти армії Януша Радзівіла, литовського коронного гетьмана, який керував польсько-литовським військом. Атаки козацької кінноти і пішоходців ледве не розгромили армію Радзівіла, але в останні години, коли прибула німецька, угорська і польська піхота, він кинув усі свої сили і зламав оборону козаків. Будучи важко пораненим, Кричевський помер.

На фоні біографії Кричевського Липинський намагався показати приклад про участь спольщеної шляхти у Визвольній війні. Липинському написати про Кричевського було оборонним самоствердженням. Вказавши на давній зразок свого походження, він передав свій власний перехід до нововіднайдені Русі-України. Цим твором він немовби закликав поляків-землевласників в Україні наслідувати його приклад. В монографії вказано багато імен тих, що пригадали собі своє походження і стали під прапором Хмельницького. З історії відомо про нелегальний з'їзд поляків української культури, що здійснився 1909 р., і на якому виступив з доповіддю В. Липинський на тему «Наш стан на Русі-Україні».

Під час Першої світової війни Липинського покликано до військової служби у царській армії.

Дослужившись до старшини, 1917 р. він українизував свою військову частину в Полтаві. Як її командир, вирішив повністю перейти в розпорядження Української Центральної Ради (УЦР), яка, однак, не прийняла його пропозиції, бо поставилася до нього з недовір'ям. Центральна Рада вважала народну поліцію достатньою для оборони кордонів України, коли московські наїзники готувалися до масового нападу на Україну, щоб знову підкорити її червоному Кремлю. Визнаючи керівників Ради незрілими для державного будівництва, того ж 1917 р., Липинський взяв участь в організуванні Української Де-

мократичної Хліборобської Партії, для якої написав програму, основою якої була суверенність України з правом на приватну власність. Гетьманську владу 29 квітня 1918 р. очолив Павло Скоропадський на хліборобському конгресі, скликаному Союзом землевласників. В'ячеслава Казимировича було обрано послом від України при австрійському уряді у Відні. Після зречення влади Скоропадського 14 грудня 1918 р., Директорія УНР продовжила Липинському його посольський мандат у Відні. На цій посаді він був до червня 1919 року. Наприкінці серпня передав справи посольства своєму заступникові й перейшов до санаторії в Бадені, а згодом поселився в Райхенау. Там він прожив більше ніж сім років, не враховуючи кілька поїздок до Відня та Берліна, де на запрошення П. Скоропадського працював в Українському Науковому Інституті у 1926-1927-му роках. Інститут було відкрито 10 листопада 1926 р. В ньому він очолив катедру історії української державності. У цей період розгорнулася найінтенсивніша діяльність Липинського.

До думок свого 1912 року виданого твору «Z dziejow Ukrajiny», присвяченій пам'яті Володимира Антоновича і виданого польською мовою, постійно повертався, вкладав до них принагідні спостереження та нові ідеї стосовно Хмельниччини. Справа в тому, що протягом восьми років (1912-1920) відбулася еволюція в поглядах і світогляді В. Липинського. «Українське державне будівництво 1917-1920 роках зазнало в підсумку поразки і це привело до переоцінки вченим історичних фактів і подій. Відбулося переміщення центру ваги і предмету дослідження з української шляхти до держави і нації...», – згадували Василь та Зоя Чуприни.

Перебуваючи в Австрії, Липинський став основоположником, духовним провідником та ідеологом гетьмансько-монархічного руху. Його заходами засновано «Союз Українських Хліборобів-Державників», речником якого був журнал «Хліборобська Україна». На сторінках журналу, редактором якого був Липинський (вийшло 8 чисел збірника у Відні 1920-1925), був опублікований його основний політичний трактат – «Листи до братів хліборобів». Тут же були надруковані й інші його статті. Згодом «Хліборобську Україну» було поновлено «Братством Українських Клясократів-Монархістів-Гетьманців» у Празі. Завдяки цьому братству побачили світ збірники 1931 і 1933-го років.

Розійшовшись у поглядах з Скоропадським, Липинський повернувся з Берліна до Австрії і в 1928 році поселився у Бадегу поблизу міста Грац. Там хвороба легень загострилася, перенеслась й на серце, яке не витримало нападку під час побуту в санаторії «Віннервальд». Тут він помер 14 червня 1931 року. Найближча родина Липинського і друзі подбали про перевезення його останків до рідного села Затурці на Волині, де він 18 квітня 1882 року. 2 липня 1931 р. відбувся чин похорону в костелі на католицькому кладовищі. Після смерті лише 39-річного В'ячеслава (Вацлава) Липинського в Україні настали ще страшніші часи ніж раніше. Його ім'я було заборонено згадувати, а якщо і згадувалося, то тільки з тавром «буржуазного націоналісти» і «ворога народу».

Будучи глибоко віруючим римо-католиком, Липинський цікавився також релігійними справами. Євангеліє і християнська віра в житті народу і в житті держави не були чимось другорядним, а найтривкішим фундаментом для впорядкованого життя. Свої чудові думки у цій ділянці висловив в цінній праці «Релігія і Церква в історії України», виданої 1925 і 1933 роках. У ній підкреслив,

що тільки глибока віра в Бога полегшить усім землякам досягти спільного ідеалу. «Не надія на ту чи іншу нагороду в цім земнім життю допоможе нашому поколінню виконувати безмірно тяжкий та гіркий обов'язок громадян України і доробляти те, чого не встигли зробити попередні покоління. Поможє нам в цьому тільки віра, покладена на нас Божими законами...», – писав Липинський. Своїми поглядами прагнув сприяти співпраці між церквою і державою як двома автономними чинниками. Липинський – один із тих гарячих українських патріотів, що пішли в житті не по кровно-племінній лінії, а за голосом української землі чи, як він говорив, за голосом «того місця, де судив нам Господь народитися». Його предки походили з польського Мазовша, але уродженець волинської землі та поклик української землі був сильніший. Він повністю віддався служінню українській ідеї.

Науково-письменницька спадщина В. Липинського, його роботи ґрунтуються на ідеях християнської церкви, на любові до Бога і до правди. Проф. Іван Крип'якевич назвав їх «епохальними працями», що творили цілий ланцюг прецінних історичних монографій, незамінних у вивченні доби Хмельницького. Липинського не цікавило питання культурницького усвідомлення, чи питання, хто добре говорить по-українському. В особі цього науковця знайшовся історик, чи як хтось із дослідників його життя і діяльності назвав – «був героєм, що формував історію».

З деякими думками Липинського не погоджувався Дмитро Донцов, який свого часу роздував неістотний момент писань історика, називаючи москалів – «рідними братами по крові, духу, і культурі, а український народ і російський – братніми націями» («Хліборобська Україна», Відень, 1921, збірник 3, стор. 63). До певної міри Донцов мав рацію, бо закидав Липинському про «підношення заслуги російського генерала Залеського (як одного з багатьох), який во ім'я цієї нашої попередньої історичною минувшиною створеної, такої а не іншої, реальної, а не фантастичної, політичної традиції, служив вірою і правдою державі російській» («Хліборобська Україна», Відень, 1924-25, кн. 5, стор. 281-282). Але правдою є, що Липинський спирався на історичні дані, і зате йому пошана. Історичне мислення В'ячеслава Липинського орієнтувалося на українській націоналістичній та демократичній позиції історика, видатного політично-громадського діяча, вченого та публіциста Михайла Драгоманова (1841-1895) та Михайла Грушевського (1866-1934) – історика, публіциста, політичного діяча та визначного організатора української науки, автора «Історії України-Русі». Про це саме наголошував і Ярослав Пеленський в статті «В'ячеслав Липинський» та на сторінках української преси діаспори. «Ціла низка основних думок Липинського, які сьогодні лишаються далі актуальними, а навіть зарисовуються сьогодні ще з більшою гостротою, ніж це було у час написання «Листів до хліборобів», – згадував Б. Пеленський. Він сміливо заявив, «що Липинський продовжував виконувати те, що започаткували робити хлопомани, а саме – повернення сполонізованої шляхти до народу». В'ячеслав Липинський погоджувався з демократичними поглядами М. Грушевського, який добачав українське національне відродження в релігійних рухах і братствах, у котрих сходились і стикались між собою люди «різного стану і віровизнань».

Стараннями Ярослава Пеленського 1991 р. у Філадельфії появилoся українською мовою наукове видання історичного твору В. Липинського «Україна

на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в 17 столітті (Київ, Відень, 1920), яку було перевидано 1954 року. Над цим важливим виданням працювала спільна колегія – члени Інституту української археографії АН України та відповідальна редакторка Христина Пеленська. Книга з творами Липинського стала в Україні дуже потрібною. На прикладі давноминутих невдач показує українському народові правильний шлях до успішного втілення ідеї української державності.

В особі В'ячеслава Липинського маємо історика, який висував світлі моменти в українському минулому. Був українським мислителем, відстоював неминучість розбудови Української держави власними силами. Він правильно писав, що «ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо...».

Усе вище наведене є скромною спробою охарактеризувати постать дослідника історичного минулого, визначного науковця. Він стверджував, що «без сили меча, без сили фізичного примусу, яка од початку і до кінця світу була, єсть і буде прерогативним монополем, ознакою і суттю держави, ніяка сила громадська не може ані забезпечити себе, ані реалізувати своїх остаточних бажань...». Цього нам, українцям, найбільше потрібно в боротьбі проти російського агресора та його «миротворців» на Донбасі та в окупованому Криму.

Павло ЛОПАТА

Сергій БОРЩЕВСЬКИЙ

Кілька слів про російсько-ефіопського поета Пушкіна

Прочитав про шахрайські вправління пропагандистів країни-агресора щодо «російсько-українського поета» Шевченка і згадав один давній епізод. Був весняний ранок 1999 року. На моєму робочому столі (я тоді керував відділом культурно-гуманітарних питань МЗС України) задзеленчав телефон. Коли співрозмовниця відрекомендувалася, виявилось, що це досить відома київська російськомовна письменниця. Я знав її особисто, вона ж не здогадувалася, з ким розмовляє, знала тільки мою посаду. Приводом для дзвінка був майбутній ювілей Пушкіна. В міру того, як викладала аргументи, жінка дедалі сильніше розпалювалася. «А як ми будемо ділити Пушкіна, Шевченка?» – врешті-решт емоційно запитала вона, відокремивши таким чином себе (хай там як, але киянку) від України, яку за її логікою, мабуть, як державний службовець уособлював я.

«Шевченка ми ділити не будемо, а Пушкіна діліть з Ефіопією!» Я й зараз готовий повторити ту фразу. А надто для «шевченкознавців» з Россотрудніцтва (про деструктивну роль якого після семи років військової фази російської агресії маємо цілу бібліотеку літератури, та й я списав чимало паперу – ось посилання на один такий матеріал, датований ще серпнем

2017 року коментар для Укрінформу: <https://www.ukrinform.ua/.../2290950-hto-i-naviso-poviz-uze-h...>), але ця «контора» та її «шевченкознавці» в цивільному, як бачимо, і досі псують повітря в Україні своїми викидами.

От мені й захотілося перемкнути їхню увагу на їхнє всьо, на російсько-ефіопського поета Пушкіна. Адже існує чимало пов'язаних з ним сторінок, невідомих пушкіністам ні з літературного, ні з феєсбешного середовища. Взяти хоча б оцей уривок зі статті про Пушкіна видатного кубинського поета Хосе Марті, надрукованої 28 серпня 1880 року в нью-йоркській газеті «The Sun»:

«У Москві відбувалося святкування з нагоди встановлення пам'ятника Пушкіну, російському апостолу й поету. Заслужена шана віддавалася з урочистим блиском; виступали визначні промовці й читалися знамениті вірші, однак лунали і голоси заперечників. Невже народ обожнює і ненавидить його водночас?..

Нещодавній фестиваль у Москві став політичною агітацією, позначеною страшними звинуваченнями та народним ставленням. Народ знав Пушкіна напам'ять, але хотів покарати його малодушність. Покарання було безжальним. Ставши історіографом царя, він перестав бути щирим другом народу. Він поцілував батіг, який намагався зламати. Росіяни переконані, що вчинки генія повинні відповідати обіцянкам, що лунають у його піснях. Руку мусять надихати розум. Мало написати патріотичну строфу, нею треба жити. У похмурій російській політиці існують лише дві партії: шмагані раби та їхні пани. Хто не має мужності бути чесним у російській політиці, не може вважатися чесною людиною. Нарікаючи на біди співвітчизників, Пушкін зрештою погладив та уславив руку, що їх спричиняла.

Поетів талант був свіжим, плідним і могутнім. Проспер Меріме, який переклав його твори вишуканою французькою, говорить про нього як про «першого поета своєї доби». Знавець усієї літератури, Меріме, вимовив ці слова у дні Альфреда де Мюссе та Віктора Гюго...

Байрон помер, поклавши на свою ліру шпагу. Пушкін переважав його як поет, але не як людина. Це правда, що він не досягнув величних вершин, на які зійшов англієць. Байрон бачив несправедливість і картав її. Пушкін підніс проти неї голос, а потім перетворився на її камергера та історіографа. Він був більш людяним, більш вигадливим, більш спонтанним і більш національним поетом, ніж Байрон, але менш мужнім, і зовсім не прагнув померти в ім'я свободи. Пушкін міг би дожити до старості, Байрон – ні. Смерть – це право тих, чії життя присвячені правам людини – життя пристрасні, самовіддані та горді...»

Так 140 років тому сказав Хосе Марті.

Я ж завершу ці нотатки своїм давнім, але не настільки чотиривіршем:

ПУШКІН І ШЕВЧЕНКО

Один як про найвищу нагороду
Люб'язним бути захотів народу.
А другий – без ніяких нагород –
Був сам народ.

Лариса МОВЧУН

Монографія Л. В. Мовчун «Українська рима в системі мови і в мовній практиці (Київ, 2020. – 472 с.) розробляє нові напрями – лінгвістичну римологію, об'єктом якої є співзвучні слова та римографію – теорію, історію та практику укладання словників рим. Узагальнюючи та поглиблюючи класичну теорію рими, авторка пропонує лінгвістичну концепцію рими, що ґрунтується на понятті римового простору та його основної одиниці – римоніма.

У додатку до монографії подано новаторські словники (словник-індекс термінів римології та римографії, словник римових асоціацій, словник фрагмента римового простору власної назви «Україна»). Уперше науковій і культурній громадськості запропоновано для ознайомлення рукописні словники рим І. Котляревського, укладені в 60-х рр. ХХ ст.

Українська рима в системі мови і в мовній практиці

Розділ 4

Лексикографічний опис української рими: теорія, історія і практика

4.2. Історія української римографії

Витоки римографічного опису української лексики лежать в українських словниках ХІХ ст.: це були спроби формальної систематизації слів для їх подання в одній словниковій статті, серед таких гнізд траплялися й римові. Укладач «Словника української мови» П. П. Білецький-Носенко намагався згрупувати лексику на основі формальної спільності як початкових частин слів, так і кінцевих:

Бабуня, бабуся, бабуненька, бабусенька (БН, с. 48); *-ва* *Оконч. корень многих имен женского рода, прямой, ед. ч., напр.: буква, клюква, бритва, котва, брюква, Литва и проч., во мн. ч. -вы; также: голова, брова, слава, корова, отава, облава и проч.* (БН, с. 67).

Гніздові статті трапляються також в інших словниках: «Словарі малоруського наріччя» О. С. Афанасьєва-Чужбинського, «Словарі малоросійських ідіомів» М. В. Закревського:

Дурити <...> Обдурити, Одурити (3, с. 319);

Кивуха, Моргуха, Цокотуха, Ляскуха, от глагола кивати, моргати, цокотати, ляскати, говорится о ветренных женщинах (3, с. 361);

Мова <...> Вымова, Змова, Змовины, Розмова, Умова (3, с. 397).

Рима як самостійний лексикографічний об'єкт уперше потрапила в коло інтересів українських науковців у 20-х рр. минулого століття. У Харкові 1927 р. у «Наукових записках науково-дослідчої катедри історії української

культури» було опубліковано невеликий за обсягом СР одного твору, що його уклали М. П. Жінкін за сприяння С. Х. Маляр – як додаток до детальний аналізу римовання в поемі М. Ю. Лермонтова «Демон» [Жинкин, с. 301-305]. Дослідження мало цілісний характер саме завдяки доданому римарію, який підтверджував та ілюстрував теоретичні положення статті. Словничок містив 520 паспортизованих римових пар і ланцюжків, розташованих за алфавітом перших римокомпонентів¹.

Власне українську римографію започаткувала робота над словником Шевченкових рим. Ця сторінка лексикографічної шевченкіани тривалий час була маловідомою. І. І. Гурін згадував: «На початку 30-х років уже була спроба скласти Словник рим Шевченка. У Київській філії Інституту Т. Шевченка НКО УРСР професор О. Синявський складав Словник рим Т. Г. Шевченка, тому допомагав аспірант С. Кирилюк, <...> але картотека не збереглася» (СРТШ 1, с. 2). На підставі звітів Київської філії Інституту Т. Шевченка П. Ю. Гриценко з'ясував, що науковці одним зі своїх першочергових завдань вважали дослідження поетової рими з укладанням у перспективі відповідного словника. О. Н. Синявський долучився до роботи в червні 1929 р. і спрямував її в русло лінгвістичного тлумачення рим. На 1930 р. для майбутнього словника рим було виготовлено 3750 карток [Гриценко, с. 4-5]. Дослідники історії Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України засвідчують, що працівники установи уклали й сам словник рим «з належним коментарем» [Інститут..., с. 179]. Завершити працю, на думку В. В. Лутковського, завадила складна політична ситуація (Лутк. 2, с. 1-2).

На 30-ті рр. припадає початок римографічної діяльності невідомого нашим сучасникам збирача українських рим В. В. Лутковського – філолога, бібліографа і краєзнавця.

У довоєнний час були й інші спроби укладання СР силами ентузіастів, які працювали незалежно один від одного. Варто зокрема назвати письменників Віктора Вера (В. П. Черевка) та Лідію Далеку (О. С. Чернобицьку). Їхні напрацювання не збереглися. «Нормативний римарій», як визначив жанр праці Віктора Вера В. В. Ковалевський, було укладено у 1940 р., рукопис містив кілька десятків тисяч римових пар, але загинув під час пожежі [Ковалевський, с. 111]. Відомо, що свій рукопис «Словник українських рим» підготував письменник із Пряшівщини Іван Мацинський (псевдонім Тарас Остапчук).

Якщо протягом першого етапу української римографії (20-50-ті рр. ХХ ст.) жоден словник українських рим так і не було опубліковано, то в 60-70-ті рр. з'явилися перші успіхи як у практиці укладання римаріїв, так і в дослідженні теоретичних проблем.

Теорія української римології і римографії пов'язана з іменем мовознавця І. Г. Чередниченка. Автор праць зі стилістики і культури мови, лексикології, фразеології та синтаксису, а також із методики викладання мови в школі, він ввів великий розділ про риму в «Нарисах із загальної стилістики сучасної української мови» (1962).

Підхід ученого до рими можна вважати лівоцентричним на противагу панівному на той час текстоцентричному. Новаторство І. Г. Чередниченка полягало в тому, що він звернув увагу лінгвістів на риму як на повноцінний

¹ Цей принцип укладання матеріалу російські лексикографи зберегли в повному словнику рим М. Ю. Лермонтова (СРЛ).

науковий об'єкт і накреслив напрями її дослідження: вивчення римотворчого потенціалу мови; визначення національної специфіки української рими; аналіз рими з точки зору її евфонічних властивостей; класифікація рим за звуковою і складовою структурою; вивчення парадигматики та сполучуваності римонімів; застосування лексикографічного методу дослідження рими.

Дослідник розробив наукові засади укладання словника рим «словника нового типу», завданням якого мало бути «розкриття римотворчих властивостей української мови» шляхом «вивчення римовживання на матеріалі видатних поетів» від Т. Шевченка і в хронологічній послідовності до наших днів [І. Чередниченко 1966, с. 17], та подав зразки статей римарію Т. Шевченка. Зіставлення словників рим різних поетів, на думку вченого, допомогло б вирішити низку важливих лінгвістичних і літературознавчих питань. У концепції І. Г. Чередниченка центром формування статті, її заголовковою одиницею виступає римоформа – основна (напр., **-ОЮ**) *красою* – *сльозою*, **-ОЧІ:** *очі – ночі*, **-УЖЕ:** *друже – байдуже*) або поширена (напр., **-ЯНИЦЯ:** *п'яниця – паляниця*, **-ОВИЦЯ:** *косовиця – удовиця*) [І. Чередниченко 1966, с. 19]. У проєкті свого «римословника» вчений детально розписав його макро та мікросструктуру, подав зразки статей [І. Чередниченко 1966, с. 19-22], проте сам СР Т. Шевченка в подальшому він не опублікував і, очевидно, не встиг завершити.

Оприлюднений проєкт став стимулом для роботи інших укладачів, зокрема І. І. Гурина, плідного римографа, чії праці свого часу не отримали належної уваги науковців і видавців. Робота І. І. Гурина над словниками рим охоплювала три напрями: 1) упорядкування зведеного римарію української поезії (пізніше рукопис ліг в основу загальнономовного словника рим, виданого в співавторстві з А. А. Бурячком (СУР); 2) укладання СР одного поета / одного твору (в архівах збереглися рукописи словників рим І. Котляревського, Т. Шевченка, Л. Боровиковського, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, М. Шашкевича, Л. Глібова, Лесі Українки і «Давитіані» Д. Гурамішвілі в перекладі М. Бажана); 3) збирання матеріалів для словника фольклорного римування (у Миргородському краєзнавчому музеї збереглася лише незначна частина картотеки).

Над рукописом «Словника українських рим» І. І. Гурін почав працювати на поч. 60-х рр., у 1968 р. перший варіант словника був готовий. Після невдалих перемовин із видавництвами римограф звернувся у відділ лексикології та лексикографії Інституту мовознавства АН УРСР. У роботі над римарієм узяв участь А. А. Бурячок. Він написав наукову передмову, яка стала помітним внеском у розбудову теорії української римографії. Учений аргументував актуальність цієї праці як для практичних потреб поетів, так і для потреб лінгвістів і літературознавців, висвітлив деякі сторінки європейської і російської римографії. Місце словника рим у словниковій типології він визначив досить розпливчато, назвавши його близьким до зворотного словника [Бурячок, с. 8]. У своєму розумінні рими А. А. Бурячок спирався на традиційну для російського і на той час для українського радянського літературознавства дефініцію, яку дав В. М. Жирмунський: рима – це «будь-який звуковий повтор, який виконує організуючу функцію в метричній композиції вірша», – а також на визначення В. Ф. Беляєва, Л. І. Тимофєєва, С. В. Тураєва, В. М. Лесина і О. С. Пулинця. Їхні концепції він бере за основу, визначаючи видовий спектр

рим: *проста / складена, точна / неточна, багата і глибока, чоловіча, жіноча, дактилічна, гіпердактилічна, нерівноскладова, усічена, асонанс / консонанс (дисонанс), граматично однорідна / граматично неоднорідна* ТО *бідна* Р А. А. Бурячок вважав невдалою і натомість пропонував позначати всі різновиди рим без опорного приголосного (напр., *діду – сліду*) терміносполученням *звичайна Р* на противагу одному з її різновидів – чоловічій відкритій рими без опорного приголосного (напр., *шовки – меди*), яка, на його думку, і є *бідною*, точніше *недостатньою* [Бурячок, с. 11].

У розумінні ключових понять «римокомпонент», «римоздатна римоформа» / «римонездатна римоформа» А. А. Бурячок орієнтувався на болгарських римографів С. Иванчева і Л. Любенова [Иванчев, Любенов, с. VII, XXI]. Слід зауважити, що в цьому питанні полягає відмінність між поглядами А. А. Бурячка та І. І. Гурина на укладання римаріїв. І. І. Гурін виходив із метрико-ритмічного поняття клаузули – заключної частини віршового рядка, його співавтор – із римологічного поняття римоформи, тобто римеми – частини римового слова, починаючи від наголошеного голосного (або від опорного приголосного в окситонних відкритих римах).

Відомо, що перший варіант рукопису «Словника українських рим» містив також другу частину – приклади рим з поетичних творів. Остаточний варіант словника складається лише з однієї частини, багато в чому взірцем для його макроструктури були російський римарій М. Абрамова (ПСПР) та вже згаданий болгарський словник, виданий у 1967 р. (БРР).

Реєстрова одиниця у «Словнику українських рим» – римоформа. Оскільки українські римоформи можуть починатися літерою на позначення голосного звука (**А, Е, Є, И, І, Ї, О, У, Ю, Я**), виникає проблема якомога простішого для подальшого пошуку необхідного слова розташування римоформ у реєстрі. Проблема, чи поєднувати йотовані і нейотовані початкові літери в одному блоці, існує і в інших мовах із кириличною графікою. Укладачі російських римаріїв М. Абрамов (ПСПР) і В. П. Тимофеев (СРСЕ) пішли за орфографічним принципом, відокремивши відповідні йотовані і нейотовані літери. На фонетичний принцип спиралися укладачі болгарського словника рим: **А-Я, Е, И, О, У-Ю, Ъ (А, Я)** (БРР). І. Г. Чередниченко спроектував словник, що мав містити 6 блоків (**А-Я, Е-Є, И, І-Ї, О, У-Ю**) [І. Чередниченко 1966, с. 22]. Такий самий принцип застосовано і в «Словнику українських рим».

У римаріях українських письменників І. І. Гурін систематизував римоформи по-різному: принцип російських римографів (10 блоків) він застосував у словнику Є. Гребінки (Гур. ЄГ), змішаний принцип (8 блоків: **А, Е-Є, И, І-Ї, О, У, Ю, Я**) – у словниках рим І. Котляревського, Т. Шевченка, Лесі Українки (СРІК 1; СРТШ 1; СРЛУ 1).

Специфіка макроструктури словників рим полягає не тільки в особливому характері зовнішнього алфавіту, а й у тому, що необхідно знайти місце для римем, різних за кількістю складів: від одного (в окситонних Р) до чотирьох і більше (у гіпердактилічних Р². Ф. Є. Корш пропонував чоловічі, жіночі і дактилічні рими розміщувати в окремих блоках [Корш]. «Български римен речник» уміщує окремо блок односкладових рим і блок багатоскладових рим.

² Загальноновні словники рим зазвичай не фіксують гіпердактилічні рими, максимум подають дактилічні.

У «Словнику українських рим», як і в решті римаріїв І. І. Гурина, застосовано циклічну модель реєстру: у кожному з блоків (**А, Е, И** і т. ін.) спочатку вміщено всі окситонні відкриті Р в гніздах **-БА, -ВА, -ГА** і т. ін. або ж **-БУ, -ВУ, -ГУ** і т. ін., а потім інші рими – як окситонні закриті, так і відкриті й закриті парокситонні та пропарокситонні, напр. **-УБ, -УБА, -УБАНИЙ, -УБАТИ(СЯ), -УБЕ, -УБЕР** тощо. Структуру словника досить детально пояснено в передмові А. А. Бурячка, проте на практиці користувачам було непросто зорієнтуватися, про що свідчить одна з рецензій на римарій. Її автор закидає укладачам відсутність римоформ, що починаються на приголосний, хоча проблема в іншому: у складній структурі словника і не досить уважному ознайомленні з передмовою. «У Словнику всі римоформи починаються з наголошеного голосного. Однак той, хто «хапається» за нього, як за рятівний круг, не завжди це усвідомлює – не всі ж уважно читають вступну статтю. І от виходить: поетові потрібен римовідповідник до слів «коса», «роса», «оса», а у Словнику є лише римоформа -оса, поетова думка кружляє навколо слів «крильми», «уми», а Словник подає тільки -уми <...>. Коротше, «римівник» майже не допоможе в пошуках слова з кінцевим наголошеним голосним, типу «Дніпро», «дочка», «земляки». Кажемо «майже», бо не кожен здогадається, що подібні слова треба змінити так, щоб вони закінчувалися на приголосний чи ненаголошений голосний – наприклад, «Дніпром», «дочкою», – а тоді вже шукати у Словнику відповідні римоформи (у даному разі на -ом, -ою). На тім треба було особливо акцентувати у вступній статті»³, – обурювався рецензент [Шалата, с. 122]. Насправді ж римарій І. І. Гурина й А. А. Бурячка витримав випробування часом, залишаючись надійним довідником для поетів і перекладачів.

Усі словники авторських рим І. І. Гурина (Гур. ГА; Гур. Давит.; Гур. ЄГ; Гур. ЛБ; Гур. ЛГ; СРІК 1; СРІК 2; СРЛУ 1; СРЛУ 2; СРТШ та ін.) складаються з кількох частин: 1) реєструвальної – індексу рим (римових пар і ланцюжків), або, як визначав сам укладач, абетково-клаузульного реєстру рим; 2) пояснювальної, тлумачної – своєрідного лексикону рим (римових пар і ланцюжків) з їх усебічною характеристикою, або ж класифікаційними ознаками (римограф називає цю частину хронологічно-класифікаційною). Деякі римарії містять також індекс римем (клаузул) перших слів римових пар і груп. Кожна з частин має передмову, а хронологічно-класифікаційна – заключну статтю з додатками таблиць, у яких автор узагальнює кількісні підрахунки. І. І. Гурин чітко бачив кінцеву мету створення словників рим українських класиків, саме тому застосовував однакові принципи укладання і типову параметризацію рим для різних авторів, адже в результаті мало вийти римографічне дослідження всієї нової української літератури і науково аргументований опис розвитку поетичної мови. Завершуючи черговий СР, лексикограф фіксував дані в узагальнювальних таблицях і порівнював рими українських поетів за основними 11 класифікаційними ознаками: **точна Р / асонанс / консонанс, багата Р / бідна Р, чоловіча Р / жіноча Р / дактилічна Р і гіпердактилічна Р, відкрита Р / закрита Р, рівноскладова Р і нерівноскладова Р, повна Р / усічена Р, початкова Р / внутрішня Р / внутрішньо-кінцева Р / кінцева Р, однорідна Р / неоднорідна Р, проста Р і складена Р, акустична Р /**

³ У словнику є всі слова, відсутність яких начебто помітив рецензент. Рими до слів *коса, оса, роса* слід шукати на **СА, крильми, уми** – на **МИ, Дніпро** – на **РО, дочка** – на **КА, земляки** – на **КИ**.

графічна Р та дванадцятою рідкісною ознакою: **семантична Р, омонімна** [омонімічна] **Р, тавтологічна Р, поглинена Р**. Це давало змогу простежити динаміку римування в одного автора та в цілому в українській літературі.

Таблична форма проста і легка для кодування інформації, однак наслідком її застосування стало певне спрощення класифікації рим. Наприклад, І. І. Гурін відмовився від категорії приблизних Р і всі рими за точністю звучання поділив на точні, асонанси та консонанси.

У римаріях І. І. Гурина є також формулювання тем, які можна запропонувати для студентських наукових робіт і для виконання яких необхідні словники рим. Свої праці Гурін адресував учителям і студентам-філологам, поетам-початківцям, а також широкому колу користувачів. Незважаючи на те, що римарії укладено ще в 70-80-ті рр. минулого століття, вони й нині не втратили актуальності.

У 2004 р. С. М. Діброва опублікував «Словник рим Т. Г. Шевченка» (ДСРШ), що став новою спробою зробити риму Шевченка доступнішою для дослідницького аналізу. Крім цього, чималим внеском у сучасну римологію була спроба С. М. Діброви систематизувати римологічну термінологію, здійснивши її опис та подавши дефініції термінів [Діброва 2004, с. 5].

Новим кроком в авторській римографії стала фіксація початкових Р, уміщених відповідно до загального принципу розташування римем з тією різницею, що початковий склад слова виділено по жирненням (ДСРШ, с. 9). У передмові укладач подає лінгвістичне визначення рими, вважаючи її «суголоссям частин слів (коренів, суфіксів, закінчень), окремих звуків у суміжних чи близькорозташованих словах або симетрично розміщених частинах віршових рядків» [Діброва 2004, с. 4]. С. М. Діброва намагається зробити передмову інформативною, розглядає різні види рим, проте місцями використовує римологічну термінологію некоректно, розуміючи під римовою парою не тільки пару, а й римовий ряд, кваліфікуючи риму *розбещений – пещений* як гіпердактилічну [Діброва 2004, с. 5], а консонанс і асонанс – як різновиди точної рими [Діброва 2004, с. 6-7]. Словник проте не містить характеристик рим Т. Шевченка. У плані мікроструктури римарію С. М. Діброва багато в чому орієнтувався на «Словник українських рим» А. А. Бурячка й І. І. Гурина, не враховуючи той факт, що між загальнономовним словником рим і словником авторських рим існує велика різниця – останній не фіксує всього репертуару рим в одному гнізді, а обов'язково подає точну інформацію щодо кожного римовживання. Для дослідників має значення не тільки те, скільки слів з однаковим римовим сегментом використав поет у своїй творчості, а й те, як саме він komponував у тексті римові слова. Основний метод лексикографічного опрацювання повинен наближатися до фіксаційно-описового: словник рим поета має бути не сховищем римоздатних елементів, а систематизованим описом того, як ці елементи взаємодіють один з одним і з усім текстом.

Особливе місце в українській римографії посідає фундаментальна новаторська праця С. Й. Караванського «Словник рим української мови» (КСР). Як поет Караванський відчував брак довідника потенційних рим і сам узявся за його укладання. Засуджений радянською владою за політичну діяльність, він після року закритої тюрми опинився 1954 р. в таборі за Ангарою і був призначений учителем у табірній вечірній школі. Удень Караванський мав вільний час, тож міг присвятити його реалізації задуму. Перш за все, він розробив

«звуковий алфавіт», що складався з голосного і приголосного рядів. Порядок графем зумовлювала здатність звуків до створення приблизних і неточних рим: *porig – gorix, підійма – завива*. «Спочатку я працював, сказати, сліпма, – згадував С. Й. Караванський, – бо мені потрібен був би реєстр українських слів – тобто словник, але його не було. Отже, я працював кустарно, почавши із закінчень (рим): **РИ, РІ, РЕ, РЄ, РА, РЯ, РО, РУ, РЮ**. Тоді **ЛИ, ЛІ, ЛЕ** і т. д., **МИ, МІ...**, **ИР, ІР, ЕР, ЄР, АР, ЯР, ОР, УР, ЮР, ИЛ, ІЛ, ЕЛ**» (Кар.). Пізніше йому вдалося отримати «Українсько-англійський словник» для поповнення реєстру. На час звільнення в 1959 р. перший варіант словника було завершено, але з'ясувалося, що в порядку літер звукового алфавіту Караванський помилився, тому почалася робота над другим варіантом римарію. Приголосний ряд у ньому вже мав той вигляд, який користувачі знаходять у виданій праці (КСР): **Р, Л, Й, Н, М, В, Ф, Б, П, Д, Т, Г, К, Г, Х, З, С, ДЗ, Ц, Ж, Ш, Щ, ДЖ, Ч**. Вадою другого варіанта був його величезний обсяг – 4 томи.

Арештований знову, С. Й. Караванський опинився в 1967 р. у Володимирській закритій тюрмі, де й уклав третій варіант «Словника рим української мови». На поч. 80-х рр., в еміграції, римограф створив електронну версію словника, а оскільки новітні комп'ютери не могли «прочитати» диск, словник видали фотографічним способом зі старого роздруку.

«Словник рим української мови» – загальнономовний римарій, укладений на основі так званого лінгвографічного методу, що ґрунтується на застосуванні авторського алфавіту. «Звукова» абетка С. Й. Караванського не відображає реальної фонемної структури української мови, але виправданням цього є її чітке утилітарне призначення. Абетка складається з голосного (И, Е, А, О, У) та приголосного рядів. Усі без винятку приголосні мають у ньому м'який парний відповідник.

Місце слова в реєстрі визначають ознаки його лексикографування («словникування»). Перша ознака – наголошений звук; залежно від нього слово потрапляє у відповідний блок («родину»): **И, Е, А, О** чи **У**. Звуки праворуч від наголошеного автор називає правими, ліворуч – лівими. Друга ознака лексикографування – перший правий звук; він визначає місце слова в «каналі»: **ИР, ІР, ИЛ, ІЛ, ИЙ, ІЙ, ИН, ІН** тощо. Третя ознака, за якою «канали» поділяються на «підкапали», – другий правий звук, причому якщо це приголосний, за яким іде інший приголосний, усе звукосполучення вважається однією ознакою. Наприклад, у каналі **ИН** є підканали **ИНК, ИНКТ, ИНКС, ИНГ, ИНЗ, ИНСТВ, ИНДЗ** та ін. Четвертою ознакою є решта звуків відповідно до їх порядку в авторському алфавіті. Місце слова в підканалі визначає п'ята ознака – порядок звуків зліва від наголошеного голосного й до початку слова. За кількістю складів підканали поділені на «потоки» чоловічих, жіночих і дактилічних рим. Формування «підпотоків» рим залежить від кількості лівих голосних звуків, тобто кількості складів. Завдяки авторському алфавіту поряд опиняються не лише слова, що можуть створювати точні, а й ті, що утворюють приблизні рими. Для користувача ж, звичайно, найбільшою проблемою є опанування особливого порядку літер та засвоєння алгоритму пошуку потрібного римоніма.

Апробовану в римарії «лінгвографічну» методику С. Й. Караванський адаптував до англійської мови. Здатність слів до римуння він узяв за основу при розробленні авторського методу укладання так званих лінгвографічних

словників для електронних засобів розпізнавання людської мови (Каг.) та описав методику укладання таких словників (Каг., 30-37).

Отже, початок ХХІ ст. в українській римографії характеризується пошуком нових методів лексикографування рим і нових форм репрезентації зібраного матеріалу. Цікавою спробою систематизувати співзвучні слова став «Український лексикон: естетичні, мистецькі, лінгвістичні таблиці співзвучних слів» М. Зайко (ЗУЛ). Авторка підкреслює, що її праця не СР, оскільки «співзвучні слова не об'єднані ні змістом, ні поетичним образом, а лише ритмічним співзвуччям наголошених голосних звуків та ненаголошених <...> закінчень» [Зайко, с. 8]. Слова згруповано за наголошеним **А – Я, Е – Є, І – І – Ї, У – Ю** і розміщено в таблицях блоками: 1) з наголосом на останньому закритому складі (*араб, варцаб, бракороб, винороб, вирвидуб, горюдуб*); 2) з наголосом на кінцевому відкритому складі (*верба, габа, рябе, слабе, баби, боби, гніздо, дзюдо, марабу, табу*); 3) з наголосом на передостанньому складі при останньому закритому (*загреб, жереб, виріб, поваб, тулуб*); 4) слова з наголосом на передостанньому складі при останньому відкритому (*баба, амеба, глиба, гноба, груба*); 5) з наголосом на третьому від кінця складі при останньому закритому (*Братишнів, Вереснів, Сидорів, Золочів, Брустурів*); 6) з наголосом на третьому від кінця складі при останньому відкритому (*пагуба, березова, кіптява, алоєва, курява*) [Зайко, с. 9-10]. Відмінністю від інших загальномовних римаріїв є, по-перше, фіксація значного масиву неолексем, розмовної та діалектної лексики, власних назв і навіть варваризмів у чужомовній графічній передачі, а по-друге, різноманітних форм змінюваних слів (*баб, гальб, дамб, фарб, шайб, заслаб, ослаб, приваб* (ЗУЛ, с. 21).

В останні десятиліття набули поширення електронні словники рим, з-поміж яких вирізняють онлайніві (у римографії їх називають генераторами рим) і словники в електронному вигляді. Досвід укладання електронних словників має Лабораторія комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом доктора філологічних наук Н. П. Дарчук. Науковці і студенти створили «Електронний словник рим Ліни Костенко» на основі опублікованих збірок поетеси. База даних містить колонки: *Textbody* (поетична строфа), *Ryadok* (римовані рядки), *Slovo* (перший римокомпонент), *RymovanuyVidpovidnik* (другий римокомпонент), *Ryma* (римема – «римований сегмент»), *VydRumu* (вид римування), *NazvaVirsha* (назва поетичного твору), *Avtor* (автор, оскільки словник розрахований на поповнення). Сам словник (*RhymeMaker*) складається з чотирьох вкладок: *File, Edit, View* та *Help*. У поле *Word* пропонується вводити слово, до якого програма добере рими. У полі *Examples* з'являються римовані відповідники слів, підкріплені ілюстраціями з бази даних [Дригіна].

В інтернеті у вільному доступі є кілька українських генераторів рим (РУ; ОСУР). Вебсайт «Рими України» після введення слова у рядок пошуку пропонує три масиви слів, що римуються з високою вірогідністю, середньою та низькою, а також масив слів зі схожими закінченнями. Увівши у вікно пошуку слово *цирульня*, отримуємо результат (рими немає) і пропозицію розглянути гніздо слів із «подібною співзвучністю», яка, власне, полягає в кінцевій дволітерній тотожності: *гульня, вбиральня, гуральня, дальня, приймальня, крісельня, пательня, цегельня, попільня, гарнюня, манюня, кицюня, іюня, всевишня, лавровишня, вишня, колишня, лишня, завтрашня, вчорашня*,

квашня, комашня, домашня, нетутешня, черешня, справдешня, прийдешня, перейдешня, метушня, внутрішня, теперішня, горішня, торішня, опішня, вранішня, ранішня, зовнішня, нинішня, враннішня, порохня, брехня, кухня, поверхня, їхня, стичня, чечня, маячня, мучня, учня, січня, горня, борня, татарня, буцегарня, каварня, друкарня, січкаря, лікарня, гамарня, комарня, майстерня, стерня, терня, зерня, голярня, кав'ярня, дурня, винокурня, ятірня, підвечірня, вечірня, вампірня, вересня, персня, сходопісня, пісня, житня, сотня, зворотня, реготня, біготня, суботня, самотня, жовтня, достатня, самодостатня, остатня, платня, велетня, голуб'ятня, лютня, відсутня, присутня, первосутня, прутня, могутня, незабутня, непозбутня, майбутня, припутня. Незважаючи на запропоновану значну кількість лексем, серед яких є ненормативні слова та неолексеми, співзвучними слову *цирульня* виявляються лише декілька, що мають наголошений у і тотожний кінцевий склад приголосних (*гарнюня, манюня, кицюня, дурня, винокурня*).

«Онлайн словник українських рим» у результаті пошуку пропонує алфавітний список слів із тотожним останнім буквосполученням і неоднаковим місцем наголосу. Напр., до слова *цирульня* подається 165 сторінок по 21 слову з останнім буквосполученням *ня*. Отже, для виконання поставлених перед ними завдань такі генератори рим потребують значного вдосконалення.

Підбиваючи підсумки майже столітньої історії української римографії, можемо виокремити кілька етапів її розвитку.

1) **20-50-ті рр. XX ст.** Обґрунтування необхідності укладання академічного словника рим Т. Шевченка зі лінгвістичною характеристикою (О. Н. Синявський) та створення картотеки поетових рим в Інституті Т. Шевченка. Збирання картотек українських рим поза науковими установами силами ентузіастів – письменників і філологів та створення рукописних словників рим.

2) **60-90-ті рр. XX ст.** Формування лінгвістичної теорії рими, розроблення нової концепції словника рим Т. Шевченка (І. Г. Чередниченко). Укладання словників рим одного поета / твору на єдиних засадах (І. І. Гурин). Публікація першого загальнономовного словника українських рим.

3) **поч. XXI ст.** Продовження традиційних римографічних досліджень поетичної рими (С. М. Діброва). Пошук нових методів лексикографування рим (С. Й. Караванський) і нових форм презентації зібраного матеріалу (електронні словники та генератори рим).

Використовуючи досвід світової римографії та спираючись на лінгвістичну і літературознавчу теорію української рими, українські римографи розробляли методикку збирання і систематизації римового матеріалу. Укладачі словників більш чи менш переконливо обґрунтовували макро- і мікроструктуру своїх праць. Разом із тим, очевидним є помітне відставання вітчизняної римографії від світової. В Україні не створено окремого наукового підрозділу, завданням якого було б формування картотеки українських рим і здійснення римографічного опису української лексики. Не укладено академічного словника авторських рим та не перевидано загальнономовного СР з новим лексичним наповненням. Залишаються нерозробленими чимало теоретичних питань, зокрема питання класифікації словників рим, типологізації моделей їх мега-, макро- і мікроструктури, упорядкування римографічних термінів, дослідження і підготовки до друку рукописних словників рим, розроблення концепцій нових типів римаріїв.

Чи притаманне ім'я по батькові українцям?

Навьяність імені по батькові в офіційних документах громадян України, Росії і Білорусії вирізняє антропонімію східнослов'янських народів на загальнослов'янському тлі. Ім'я по батькові є не лише знаком письмового різновиду ділового стилю – воно активно вживається в усній комунікації при зверненні мовця до адресата, який має старший вік або вищий соціальний статус.

У сучасному українському суспільстві поширюється думка про те, що ім'я по батькові внесено в українську антропонімію ззовні, що це прояв російського впливу на українську антропонімію систему. Прибічники цієї точки зору користуються такими аргументами. По-перше, тому що назва по батькові є в росіян, це, мовляв, радянський рудимент, від якого треба будь-що позбавитися. По-друге, до приєднання до Радянського Союзу в паспортах громадян Західної України ім'я по батькові було відсутнє. По-третє, по селах людей не називали по батькові. Якщо коротко реагувати на ці аргументи, то слід звернути увагу на те, що, по-перше, росіяни мають не тільки ім'я по батькові, але ще й особове ім'я і прізвище, та нежве на цій же підставі українцям варто відмовитися й від цих антропонімів? По-друге, українські землі протягом історії входили до складу різних державних утворень, де діяли усталені там відповідні антропонімічні норми. По-третє, як і інші антропонімічні одиниці, ім'я по батькові має певні закономірності у вживанні, які пов'язані зі стилем мовлення, ситуацією і т. д. Ми ж тут говоримо про присутність чи неприсутність патронімічної назви з суфіксом *-ич/-ович* у складі офіційного іменування українців. Що ж стосується діалектної ономастики, то в різних регіонах України патронімічна назва утворювалася за допомогою різних суфіксів, не тільки *-ич/-ович*, але й *-ко, -ок, -енко, -ик, -чик, -ак, -чак, -ук, -чук, -ець, -инець, -ів, -еня* та ін.

Аналіз тих статей, де формулюється позиція про запозиченість імені по батькові, дозволяє помітити, що їх автори посилаються на окремі вислови відомих українських письменників, переважно згадують Юрія Яновського, який у листі Миколі Хвильовому писав: «Дорогий товаришу Миколо (не вживаю отчества, бо воно в українців дуже й недоцільне. Воно повелося з часів «тішайшого царя», з часів Петра I...». Однак протилежні за змістом судження таких само авторитетних співвітчизників вони не наводять.

Дозволимо собі нагадати фрагмент одного з приватних листів П. О. Куліша: «Високоповажний добродію Михайло... та й не знаю, як Вас величати по отчеству; а в нас, у Русі, ще й за боянівських часів *вич* значило чоловіка значного». Ім'я по батькові виконує в сучасній українській мові важливу розрізнявальну функцію. Наведемо слова відомого політика Анатолія Степановича Гриценка, який у своїй біографії писав: «Смішно, але з перших днів у школі мене називали на ім'я по батькові, бо в нашому класі було два Гриценки, обидва – Анатолії, та ще й сиділи, бувало, за однією партою. Саме за іменами батьків нас розрізняли вчителі».

Прибічники вилучення імені по батькові з офіційної формули називання українців посилаються при цьому на європейську традицію. Але ж Європа є різноманітною в різних проявах, у тому числі й у сфері власних імен. Зокрема, дотепер в офіційному іменуванні ісландців взагалі немає прізвища: вони користуються формулою *особове ім'я + назва по батькові* і дуже гордяться власною своєрідністю. А в паспортах заміжніх угорок відсутнє особове ім'я – наводиться лише похідне від прізвища і власного імені чоловіка. У болгар в офіційній назві присутнє ім'я по батькові (правда, з суфіксом *-ов*), у заміжніх болгарок змінюється не лише прізвище за чоловіком, але й патронімічна назва. Власні назви європейців оформлені однаково – у внутрішньому і в закордонному паспорті.

Ми переконані, що при вирішенні дискусійних проблем потрібно спиратися на різні за походженням і обсягом джерела, а тому спробуємо розглянути вказане питання, враховуючи різні аргументи.

1. Патронімія домонгольського періоду

Якщо визнавати Київ центром України, а Руську державу домонгольського періоду (Київську Русь) її історичною попередницею, то не можна не брати до уваги тогочасний антропонімічний узус та традиції іменування особи, зафіксовані в давньоруських пам'ятках домонгольського періоду: в літописній «Повісті временних літ», у «Слові о полку Ігоревім», у графіті Софії Київської, у київському героїчному епосі. Обов'язковим компонентом складених іменувань була назва по батькові із суфіксом *-ич*, як серед двочленних формул: *Гурята Роговичь* (ИЛ, 224, 1096), *Бьловолодъ Просовичь* (ИЛ, 645, 1185), *Добрыня Судиславичь* (Туп., 129, 1186), *Завидъ Дмитровичь* (Туп., 154, 1128), *Всеславъ Микоуличь* (ИЛ, 620, 1180), *Полюдъ Къснятиничь* (Туп., 313, 1140), *Иванъ Жирославичь* (ИЛ, 191, 1078), *Мьстиславъ Давыдовичь* (ИЛ, 655, 1187), *Кснятинъ Сърославичь* (ИЛ, 509, 1160), *Фома Ратиборичь* (ИЛ, 284, 1116), *Василько Ярополчичь* (ИЛ, 525, 1165), *Володимерко Володаревичь* (ИЛ, 308, 1141), так і серед тричленних: *Станислава Доброг Тудьковича* (ИЛ, 298, 1136), *Иванъ Ростиславичь, рекомыи Берладникъ* (ИЛ, 519, 1162), *Святополкъ Гюргевиць Туровьскии* (ИЛ, 521, 1162), *Святослава Всеволодича Черниговського* (ИЛ, 571, 1174), *съ Ярославомъ со Изяславичемъ с Киевьскимъ* (ИЛ, 579, 1174), *Всеволодъ Мьстиславичь Киевскыи* (ИЛ, 741, 1224). Відтопонімі назви у складі наведених іменувань говорять самі за себе. У давній період надзвичайно поширеним був звичай іменування особи за допомогою однієї патронімічної назви, напр.: *а ты брате Двдвичь, а я Олговичь* (ИЛ, 1151, с. 444), *выгнаша Новгородци Изяславича* (ИЛ, 468, 1154), *приде к нему Мьстиславичь* (ИЛ, 1156, с. 484), *реклъ бо баше Всеволодичь* (ИЛ, 1164, с. 523), *аще ми не выдасте Романовичю* (ИЛ, 1202, с. 718). Ці та подібні ім приклади, зафіксовані у період до XIII ст., дозволяють нам не погоджуватися з твердженням С. К. Богдан, яка пише: «Неприродньо, не по-українськи звучить також часто вживане, на жаль, серед освітян «*Олександрівно!*», «*Петрович!*» <...> Така традиція звертання здавна властива російській мові і, очевидно, не варто без потреби поспішати переймати її»¹. Ні, це не російська і не українська, а, безперечно, праслов'янська традиція називання людини, яка донині зберігається в сучасних східнослов'янських мовах.

¹ Богдан, С.К. (1998): Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, с. 93.

2. Патроніми в староукраїнських джерелах

Дослідження антропоніміїно насичених староукраїнських пам'яток пізнішого періоду з теренів, які не входили до радіусу впливу Московії, підтверджує, що патроніми на *-ич* були типовим засобом ідентифікації українців і, на відміну від аналогічних російських іменувань, не мали соціально-майнових обмежень при називанні особи. В українських документах високий статус особи виражався її ідентифікацією трикомпонентними формулами. Це також промовляє на користь незапозиченості таких іменувань, адже в різних мовах ті антропонімічні форми, що були вживані серед аристократії, з часом поширювалися на все населення. Л. Т. Масенко належить до науковців, які вважають сучасну офіційну формулу іменування особи з іменем по батькові результатом російського впливу на Лівобережну Україну². Дискутуючи з нею, хочемо звернути увагу на найзахідніші землі України – на Закарпаття та Гуцульщину. Авторитетний знавець закарпатської антропонімії П. П. Чучка писав, що в допрізвищевий період (в середині XVI та в XVII ст.) іменування з суфіксом *-ович* по Закарпаттю сягали 40, а в деяких верховинських селах – 50 відсотків додаткових до імені назв³. Дослідниця гуцульської історичної антропонімії Б. Б. Близнюк, говорячи про XV-XVI ст., відзначає, що «найбільш поширеною на Гуцульщині в досліджуваний період виступає модель *християнське ім'я + патронім на -ович (-евич)*»⁴. Л. Л. Гумецька зараховує іменування наведеної структури до найпоширеніших особових назв української актової мови XIV-XV ст.⁵; Р. Й. Керста робить аналогічний висновок на підставі української антропонімії XVI ст.⁶ Наше спеціальне дослідження слов'янських антропонімічних формул дозволяє стверджувати, що на різних теренах України протягом значного історичного періоду вказане іменування належало до найуживаніших⁷. Уведення до наукового обігу нових публікацій староукраїнських писемних пам'яток лише підтверджує той факт, що антропоформула *особове ім'я + патронім на -ич/-ович*, яка не мала жодних соціальних обмежень у використанні, належала в українській мові минулих століть до найпоширеніших. А отже, немає жодних підстав вважати, що офіційне іменування українців з патронімічною назвою на *-ич* є результатом російського впливу.

3. Патроніми на *-ич* у складі сучасних українських прізвищ

У допрізвищевий період особове ім'я українців уточнювалося за допомогою двох конкуруючих патронімічних моделей: на *-ич* та на *-енко*, на що вказували дослідники української антропонімії, зокрема, Ю. О. Карпенко, який дослідив ан-

² Масенко, Л. Т. (1990): *Українські імена і прізвища*. Київ: Знання, с. 17–18.

³ Чучка, П. П. (2005): *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник*. Львів: Світ, с. XXXVI.

⁴ Близнюк, Б. Б. (2003): Моделі іменування особи на Гуцульщині в писемних пам'ятках XV-XVI ст. In: *Наукові записки. Серія: Мовознавство. Ономастика*. Ч. 2. Вип. I. Тернопіль: ТДПУ, с. 11.

⁵ Гумецька, Л. Л. (1958): *Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.* – Київ: АН УРСР, с. 9.

⁶ Керста, Р. Й. (1984): *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування*. Київ: Наукова думка, с. 18.

⁷ Пахомова, С. М. (2012): *Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах: монографія*. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, с. 139.

тропонімію в Реєстрах Війська Запорізького.⁸ Сучасний стан антропонімії фіксує таку картину: прізвища на *-енко* переважають в усіх областях України, вони є ознакою стандартної прізвищевої моделі⁹, а ось прізвища на *-ич* у жодному регіоні не належать до поширених. Ця прізвищева модель нині фіксується лише в Західній Україні, але й там не є продуктивною. Виняток складає Закарпаття, де прізвища на *-ич* утворюють третій за продуктивністю тип, що підтверджується сотнями прикладів: *Барнич, Воронич, Головнич, Зварич, Івашкович, Калинич, Кубарич, Панич, Попадич, Скубенич, Фенич, Химич, Коневич, Королевич, Пашкевич, Богович, Дубович, Івашкович, Лькович, Радович, Станкович* тощо.

Чим же можна пояснити, що найпоширеніша у минулому форма іменування не стала стандартним прізвищем українців? Безперечно, в період становлення прізвища як антропонімічної категорії відбулася функціональна диференціація патронімічних формантів: суф. *-енко* у переважній більшості закріпився як антропоформант стандартного українського прізвища, тоді як суф. *-ич/-ович* став граматичним знаком імені по батькові.

4. Патроніми на *-ич* у пам'ятках епістолярного жанру XVIII ст.

При дослідженні долі патронімічних назв важливим джерелом виступають пам'ятки епістолярного жанру. Приватні листи – це не офіційна, а довільна форма письмового спілкування, і якщо в офіційному стилі мовець відчуває тиск обов'язковості певних норм, то при написанні приватних листів він вільний у виборі тих чи тих варіантів, у тому числі й антропонімічних. І якщо припустити, що назва по батькові – це справді нав'язаний російською мовою спосіб іменування, то логічно, що ми не знайдемо його у приватних листах. Проте в листуванні української шляхти при звертанні використовується формула *ім'я + по батькові: пне Ов(ь)сей Степанови(ч), мнь всенадежни(й) благодѣтелю* (ПЛ, 1724, № 24, с. 39) *Добродѣю мой, м(с)ць пне Демя(н) Григоріевичъ* (ПЛ, 1724, № 25, с. 40) *пнь Владиме(р) Войцехови(ч), бунчуковій товаришъ* (ПЛ, 1742, № 96, с. 94), *Високомлстиви(й) г(с)дръ мой Михаило Стефановичъ* (ПЛ, 1756, № 137, с. 127), *Млстивій гсда(р) мой Алежъй Василичевичъ* (ПЛ, 1758, № 140, с. 129), *Милостивий г(с)дръ мой Михайло Стефановичъ!* (ПЛ, 1758, № 142, с. 130), *Мл(с)тивою г(с)дръ Евстафій Семеновичъ!* (ПЛ, 1756, № 144, с. 131), *До(б)родѣю мой Алексій Тихоновичъ!* (ПЛ, 1761, № 148, с. 134). Звичайно вже після імені і по батькові записується «модний» у XVIII ст. тип звертання *титул + прізвищева назва: Михайлу Степановичу, достойнопочтенному гспдну бунчуковому товаришу, високомлстивому гсдрю моему, Ширую поченно* (ПЛ 1756, № 137, с. 147), *Василій Андреевичъ гспднъ Гудовичъ* (ПЛ, 1758, № 140, с. 129), *Алексью Василичевичу гспдну Хрущеву* (ПЛ, 1758, № 140, с. 129), *благородному господину сотнику яблунцовскому Алексью Тихоновичу господину Чернѣцкому* (ПЛ, 1761, № 148, с. 135).

Антропонімна формула *особове ім'я + патронім на -ич (-овна)* вживається навіть при спілкуванні близьких родичів, наприклад: *Вслюбезнѣишии сину мой Алежъй Григоріевичъ!* (ПЛ, 1743, № 106, с. 103), *Любезнѣишіе діти наши Петръ Фѣдоровичъ и Анастасія Николаевна* (ПЛ, 1755, № 134, с. 125), *Мл(с)тиви(й) добродѣю мой, високоблгоро(д)ній м(с)ць пне швадре Павель Григоріевичъ!* (ПЛ, 1758, № 139, с. 138).

⁸ Карпенко, Ю. О. (1994): Реєстри Війська Запорізького і проблема постановня українських прізвищ. In: *Питання історичної ономастики*. Київ: Наукова думка, с. 182–201.

⁹ Редько, Ю. К. (1966): *Сучасні українські прізвища*. Київ: Наукова думка.

Спеціальному вивченню етикетних звертань у приватних листах українських письменників присвятила своє дослідження Н. М. Журавльова¹⁰. На багатому фактичному матеріалі дослідниця переконливо продемонструвала, що І. С. Нечуй-Левицький, П. О. Куліш, Т. Г. Шевченко, Панас Мирний, М. М. Коцюбинський, М. П. Старицький, М. Л. Кропивницький та інші майстри українського слова в приватних листах при звертанні послуговувалися етикетною формулою *особове ім'я + по батькові*. У листуванні письменників Галичини ця формула зустрічається зрідка, але це її вживання підтверджується свідченням митрополита І. І. Огієнка (Іларіона), який вважав, що «головно під польським впливом в Україну потрохи заходить чужий звичай не вживати назов по батькові. Але цей звичай поширився тільки в Галичині, у Великій Україні він мало відомий»¹¹.

5. Патроніми на -ич у фольклорі

При з'ясуванні історії патронімів на -ич не можна нехтувати творами усної народної творчості. Розширюючи джерельну базу дослідження давньої української антропонімії за рахунок фольклорних текстів, розглянемо особливості вживання патронімічних назв у билинах. У зв'язку з цим виникають два запитання:

1) чи можна розглядати билини як джерело вивчення саме української антропонімії, адже загальновідомо, що твори цього народно-епічного жанру були відомі переважно в записах, зроблених у ХІХ ст. на території російської півночі;

2) чи можна використовувати матеріали фольклорної ономастики як аргумент при вивченні антропосистеми давнього періоду.

Шукаючи відповідь на перше запитання, нагадаємо тезу М. С. Грушевського про те, що великоруські билини «колись теж пішли на північ з наших дружинних центрів»¹². Дмитро Чижевський вважає, що назва «билини» була вигадана в 19 ст. і що народ використовує термін «старини». Він пише: «Це епічні пісні, які були відкриті наукою в 19 ст. на російській півночі, але які дожили й до наших днів майже на всій території, зайнятій росіянами. *Старини* – це пісні про *богатирів*, великою мірою пов'язані з Києвом та князем *Володимиром Красним Сонечком*. <...> Постає питання, звідки до старин потрапили згадки про стару Україну. Тепер старин немає ні на Україні, ні в Білорусі. Але маємо докази того, що теми їх старі та що в країні свого постання, на Україні, вони зникли лише в 16–17 ст., витіснені новим типом епосу, *думами*».¹³ (Чижевський, 1994, с. 123).

Відповідаючи на друге запитання, відзначимо, що для з'ясування питань «етногенезу раних слів'ян, наука використовує різні за походженням, формою, характером і обсягом інформації історичні джерела. Головні з них – писемні, археологічні та лінгвістичні, поряд з ними залучаються і антропологічні, етнографічні та частково фольклорні» (Купчинський, 1981, с. 3). Ми усвідомлюємо різницю між

¹⁰ Журавльова, Н. М. (2003): Про величання на ім'я по батькові у листах письменників ХІХ – поч. ХХ ст. // Наукові записки. Серія: Мовознавство. Вип. І. Тернопіль: ЕДПУ, с. 40–43.

¹¹ Іларіон (Огієнко, І.; митрополит) (1958): Назви по батькові // Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному. Мовні нариси. Вінніпег: Наша культура, с. 248–249.

¹² Грушевський, М. С. (1993): *Історія української літератури*. В 6 т. 9 кн. Т. 1. Київ: Либідь, с. 127.

¹³ Чижевський, Д. І. (1994): *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)*. Тернопіль: Презент, с. 123.

антропонімією, з одного боку, ділових текстів, а з іншого – художніх. Водночас в ономастичній літературі ставиться питання про специфіку фольклорної ономастики, ця позиція аргументується цілим рядом тез, серед яких у контексті нашої проблеми звертаємо увагу на такі: фольклорна ономастика є надійним джерелом для повнішого вивчення українських народнорозмовних найменувань минулого; у фольклорній ономастиці ефективність вживання різних імен тісно пов'язана з національною (зокрема територіальною) традицією; ономастикон фольклорних творів обслуговує конкретну ситуацію, більше того, породжений нею, отож безпосередньо пов'язаний з реальним на час виконання твору національним ономастиком; у фольклорних творах вживання онімів дуже помітно обумовлене народною традицією.¹⁴ Ці аргументи дають підставу розглядати фольклорний матеріал давнього періоду як додаткове джерело вивчення української антропонімії давнього періоду. При цьому нас цікавить не стільки конкретний лексичний матеріал, зафіксований у билинах, скільки система іменування особи, формули номінації, онімний узус. У своєму дослідженні ми обмежилися билинами київського циклу. І черпати з них матеріал для вивчення давньої української антропонімії нам дозволяють кілька обставин:

а) *тематика* цих творів: билини пов'язані з Києвом як столярним градом – центром молодого держави Київської Русі;

б) *місце створення* билин: різні області Київської Русі; про це промовляють і топонімічні одиниці – гідроніми Почайна, Дніпро, урбаноніми Київ, Чернігів, мікротопонім Сорочинське поле тощо;

в) *час створення* билин київського циклу визначається спеціалістами у межах X–XIII ст.; вчені вважають, що «епос виникає у період розкладу родового устрою» і «при своєму виникненні тісно пов'язаний з міфологією».¹⁵ На цьому ґрунті Київська Русь створила новий епос – зі своїми специфічними сюжетами, улюбленими героями і яскраво вираженою ідеологією народного патріотизму в умовах боротьби з чужоземцями;

г) той факт, що *структура іменування героїв билин не суперечить тогочасній системі іменування осіб*, які зафіксовані в давньоруських літописах та «Слові о полку Ігоревім», створених у той же період. Отже, наведені аргументи дають підставу для того, аби розглядати билини київського циклу як джерело вивчення давньої української антропонімії.

Фольклорний матеріал героїчного епосу свідчить, що своєрідним антропонімічним кодом у східних слов'ян була патронімічна назва. Вона несла в собі інформацію кількох рівнів, вказуючи, насамперед, на власну назву батька, концентрувала відомості про родину, до якої належить особа, водночас патронімічна назва виконувала етикетну функцію. Про останню промовляється прямо:

*Говорит Владимир таковы слова:
«Ты откудошний, дородный добрый молодец,
Ты с какой земли да из какой орды?
Ты какого отца да ты есть, матери,*

¹⁴ Колесник, Н. С. (1998): Фольклорна ономастика як окремий від ономастики художньої літератури напрям досліджень. Ін: *Українська ономастика. М-ли наук. семінару, присв. 90-річчю Кирила Кузьмича Цілуйка*. Київ: Інститут української мови НАН України, с. 98–103.

¹⁵ *Былины* (1958): В 2-х томах. Подготовка текста, вступительная статья и комментарии.

*Ты с какого будешь роду племени,
А ведь как тебя да именем зовут,
Удалого звеличают по отчеству?
А по именьку тебе ведь можно место дать,
По отчеству тебя пожаловать».* (Б., с. 138)

*«Вы откудошни, дородны добры молодцы,
Вы с какой земли да из какой орды,
Вы какого есть отца да й матери,
Да какого вы роду-племени,
Еще как вас, удалых, именем зовут,
Удалых величают по отчеству?»* (Б., с. 95)

*«Ох ты гой еси, дородный добрый молодец!
Как тея честным именем зовут,
Как тея величают по отчеству?»
«Меня именем зовут – Илейкой,
А величают – сын Иванович».* (Б., с. 129)
*А и сам тут Змей почал бранити его,
Больно пеняти:
«Не хочу я звати Добрынею,
Не хочу величати Никитичем,
Называю те детиною деревенщиною,
Деревенщиною и засельщиною».* (Б., с. 71)

Антропонімічна категорія патронімів є ключовою, вона існувала ще в праслов'янській мові, свідченням чого є спільні лінгвальні засоби творення патронімічних назв. Можна припустити, що ці антропонімічні одиниці віддавна використовувалися не як додатковий до імені компонент, а як евфемістична назва в межах однолексемного способу ідентифікації особи, викликана язичницьким табу на власне особове ім'я. Не виключено, що вона якимось чином була пов'язана з обрядом ініціації, в усякому разі, з переходом особи в інший соціально-віковий клас. Самостійні патроніми засвідчуються ранньописемними пам'ятками усіх слов'янських народів. Рефлекси такої номінації особи як відгомін минулих традицій фіксуються й у текстах билин:

*А тут таковой **Всеславъевич** (Б., с. 10),
Живучись-то **Романович** состарился,
Да состарился **Романович**, переставился (Б., с. 60),
Хвастают два милые братца **Петровичи**,
Два милые братца **Збродовичи** (Б., с. 279).*

Традиція ідентифікації особи без згадування її імені довше зберігалася при номінації жінок. Це підтверджується й діалектологічними матеріалами Полісся (Козубенко, 1988). Лише згодом, у процесі розвитку суспільства, яке переживало розклад первісно-общинного ладу, патронімічні назви стали приєднуватися до власного імені особи і уживатися поряд із ним. І ця система, при якій особове ім'я батька ставало додатковим, уточнюючим елементом іменування сина, виконува-

ла роль своєрідного мовного ланцюга, що протягом багатьох століть допрізвищевго періоду пов'язував між собою різні генерації одного й того ж роду.

*Да поспать-то нам два брата, два родимья,
Да Луку-де, Матвея, детей Петровичей* (Б., с. 207).

Антропоформула, складена з особового імені і субстантивно вираженого патроніма на *-ич* – типовий спосіб номінації персонажів у билинах:

*А в Киве родился могуч богатырь,
Как бы молоды Волх Всеславьевич* (Б., с. 8),
И рос Вольга Буславлевич до пяти годков (Б., с. 14),
*Молодой Иванушка Дубрович-то
Поскорешеньку соскочит на резвы ноги* (Б., с. 89),
*Отвечает старой крестьянин Иван Тимофеевич:
«Я на добрые дела thee благословенье дам ...»* (Б., с. 127),
Первый скочил племянник Самсон Колыванович (Б., с. 171),
к Дунаю Ивановичу (Б., с. 176),
Еще есть-ка при мне Рославней Рославнеевич (Б., с. 180),
Был один Алешенка Левонтьевич (Б., с. 183),
по имени Дунаюшка Иванович (Б., с. 298),
*А и только пожалуй одного мне молодца,
Как бы молода Екима Ивановича,
Который служит Алешке Поповичу* (Б., с. 307).

Про тотальність вказаного типу найменувань свідчить кілька фактів, у першу чергу кількісний; у контекстах, де згадується багато осіб, переважає саме цей спосіб їх ідентифікації:

*Податаманьем Самсон да Колыбанович,
Да Добрыня-то Микитич жил во писарях,
Да Алеша-то Попович жил во поварах, <...>
Да и жил тут Василий сын Буславевич,
Да и жил тут Васенька Игнатьевич,
Да и жил тут Дюк да сын Степанович,
Да и жил тут Пермь да сын Васильевич, <...>
Затем жил тут Дунай да сын Иванович,
Да и был тут Чурило, блады Пленкович,
Да и был тут Скопин сын Иванович* (Б., с. 203-204).

Загалом аналіз антропонімії билин київського циклу підтверджує паралельність способів ідентифікації особи у фольклорних текстах і в літописних та ділових пам'ятках писемності періоду Київської Русі, а отже, дозволяє зробити висновок про те, що патронімічні назви на *-ич* були складовою частиною антропонімічної культури наших предків.

6. Топонімічний аргумент

Патронімічна назва з формантом *-ич(и)* у плюральній формі стала антропонімічним прототипом продуктивної моделі творення найдавніших слов'янських

етнонімів (*кривичі, угличі, дреговичі, радимичі*) і географічних назв: *Баранчичі, Безрадичі, Безхлібичі, Богуславичі, Болестрашичі, Боримиричі, Бородичі, Бояничі, Вишатичі, Волковичі, Вороничі, Глуховичі, Гориславичі, Гостиславичі, Даничі, Княжичі, Маневичі, Народичі, Немиричі, Ольжичі, Ратиборичі, Семирадичі, Сновидовичі, Стежиричі, Ярополчичі, Ярославичі* тощо¹⁶. Їх стратиграфічне дослідження з урахуванням археологічних даних дозволяє констатувати помітний уже з середини I тисячоліття н.е. безперечний зв'язок розвитку зони ареалу найдавніших слов'янських топонімів, у тому числі й топонімів на *-ичі*, з найдавнішою територією заселення слов'ян та реконструювати територію праслов'янської батьківщини, яка, відповідно до усталеної в сучасній науці думки, була розташована між середньою течією Дніпра на сході та басейнами Вісли і Одри на заході. У цьому контексті надзвичайно важливим є висновок О. А. Купчинського: «Вивчення назв на *-ичі* в діахронному плані свідчить про те, що загальнослов'янський ареал цих назв охоплює східнослов'янські території, південно-східною зоною якого є українські землі».¹⁷ Докладно дослідивши ареал поширення ойконімів (назв населених пунктів) на *-ичі*, автор робить висновок: «Вивчення назв на *-ичі* в діахронному плані свідчить про те, що загальнослов'янський ареал цих назв охоплює східнослов'янські території, південно-східною зоною якого є українські землі».¹⁸ Крім того, ареал поширення топонімічних назв на *-ичі* збігається з археологічними фактами щодо прабатьківщини слов'ян – території між басейном середнього Дніпра і басейном Вісли. Усе це разом узятє означає, що батьківщиною патронімічних назв на *-ич* слід вважати протоукраїнські землі, а творцями цих назв були предки тих слов'ян, які проживали на території сучасної України, а тому розглядати назви по батькові як такі, що з'явилися внаслідок російського впливу, немає підстав.

Отже, різні аргументи – власне антропонімічні, історичні, географічні, топонімічні, епістолярні, фольклорні, а також відомості з етногенезу слов'ян та міграційних рухів – дозволяють стверджувати, що ім'я по батькові у складі офіційної формули іменування українців сформувалося внаслідок тривалої еволюції власне української антропосистеми від праслов'янського періоду до сучасного стану, тому інтерпретація його як результат російського впливу суперечить науковому підходу.

Скорочення

Б. – *Былины* (1958): В 2-х томах. Подготовка текста, вступительная статья и комментарии В. Я. Проппа и Б. Н. Путилова. Т. 1. Москва: ГИХЛ.

ИЛ – *Ипатьевская летопись* (1962): *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Москва: Изд. вост. лит.

ПЛ – *Приватні листи XVII ст.* (1987). К. : Наук. думка.

Туп. – Тупиков, Н. М (1903). *Словарь древнерусских личных собственных имен*: СПб.

¹⁶ Купчинський, О.А. (1981): Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень: географічні назви на *-ичі*. Київ: Наукова думка, с. 22–76.

¹⁷ Купчинський, О.А. Там же, с. 162.

¹⁸ Купчинський, О.А. Там же, с. 217.

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Віталій МАЦЬКО

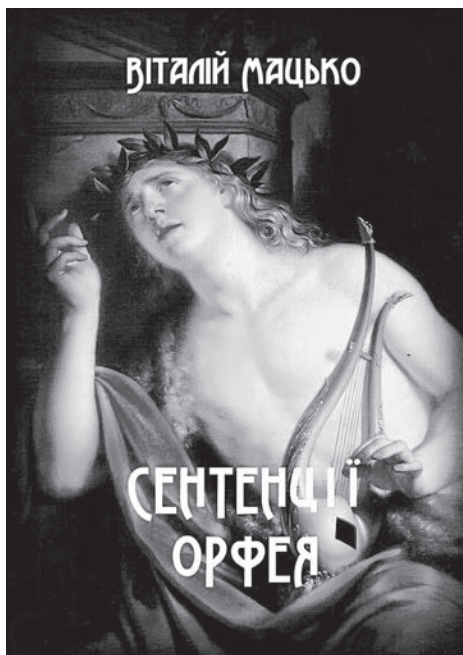
Мацько Віталій Петрович – український письменник (член НСПУ з 2000), член НСЖУ (з 1984), доктор філологічних наук (2010), професор (2013), лауреат Хмельницької обласної премії імені Тараса Шевченка за 2007 рік, а також імені Микити Годованця (2003), імені Григорія Костюка (2005). Народився 24 квітня 1952 р. в селі Шрубків колишнього Меджибізького району Кам'янець-Подільської області.

Закінчив факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1988).

Із 2012 р. – професор кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Літературну творчість розпочав 1969 року. Активно займається академічним літературознавством. Автор низки статей багатотомної Української літературної енциклопедії (УЛЕ), Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ), окремих видань: «Літературне Поділля» (Хм., 1991), «Вбите коріння» (повість-есе; Хм, 1992), «Голод на Поділлі» (ред.-упорядник; Кам.-Подільський, 1993), «Друковане слово Поділля» (Хм., 1998), «Повна бібліографія праць Івана Огієнка» (Хм., 1998), «Під небом України» (поезії; Хм., 1999), «Білий цвіт на калині: літературно-мистецьке життя української діаспори» (Хм., 2001), «Українська еміграційна проза ХХ століття» (монографія; Хм., 2009), «Sententia sidus» (поезії; Хм., 2012), «Шевченкіана Хмельниччини» (Хм., 2014), «Катарсис» (роман; Хм., 2015) та ін. Займається перекладацькою діяльністю.

Минулого року вийшла дальша збірка В. Мацька – «Сентенції Орфея». Драматичні твори, поезії. – Вінниця: ТОВ «НІЛАН-ЛТД», 2020. – 64 с.

У драмі містерії «Сентенції Орфея» Віталія Мацька йдеться про складну історичну долю Давньої Греції, що відбивала ворожі наскоки. Головна думка закладена у зверненні Орфея до батька: «Так, батьку, правди вічне слово / Братів лікує, нищить ворогів». У цих словах виразняється роль митця і мистецтва в житті суспільства. Казка «Сон холодного сонця», адресована дітям і дорослим, вона формує любов до природи, частиною якої є людина, любов до рідного краю, рідної мови. Завершує збірку розділ «Юності озвався камертон» – рання лірика поета, яка досі не бачила публікації. Друкуємо зразки ранньої лірики В. Мацька.

Згадка

Знову думи мене повертають не раз
У село, що над Бугом-рікою...
Уявляю собі на межі перелаз
І ставок, що поріс осокою.

Знову думи мої у краю голоснім.
Ой, як хочеться там побувати,
Де стоїть над ставком наш обвітрений дім,
Де старенька живе моя мати.

О, хатино моя, я про тебе вірші
І поеми буду друкувати,
І навік збережу в колисковій душі
Ті пісні, що любила співать моя мати.

Де родився і ріс, де дитинство провів,
Як, домівко, тебе не згадати.
Разом з краєм своїм, розцвітався і цвів.
Як про край мій тепер не співати?

* * *

Поем, поезій так багато,
Поетів світлих бачив вік.
Чимало є ідей крилатих –
Не прочитати їх за рік.

І кожен з нас творець словесний
Перебирає сотню фраз,

Здається, що Господь небесний
З них сотворив би оду враз.

Слова, слова... Крізь сито сію,
Щоби звучали найчистіш.
Лише тоді сказати смію,
Що вмію написати вірш.

* * *

Я в селі родився пишнім,
В барвінковій ріс красі,
Де весною пахнуть вишні,
Омиваючись в росі.

А підлітком пас худобу,
У жнива возив зерно,
Бо з коліски ще сподобав
Землю рідну із добром.

Земле-матінко, без тебе
Я не можу прожити й дня,
Так, як льотчики без неба,
Як туристи без огня.

І при різних порах року,
Твій оспівуючи стан,
Не ступлю без тебе й кроку,
Не складу життєвий план.

* * *

На два боки танцює метелиця,
Зайшла стиха у місто й село,
І доріжку – до милої стелиться –
Кучугурами геть замело.

Хуртовина вирує, аж сердиться,
Їй не видно кінця дві доби,
На дахах, на парканах хурделиця
Верблюжая і будує горби.

Зодягнувшись, я йду крізь метелицю,
Підморгнувши натомленім дню,
Може лагідним словом хурделицю
В полі, місті й селі зупиню.

* * *

Поклони край дороги бив вітряк,
Заносив він угору сухі руки.
Сумний зродивсь у ньому переляк
За вікопомні жертви, людські муки.

Він за плечима мав чимало літ,
Був свідком багатьох годин печальних,
Він жорна не крутив – десятий піт,
Коли на нього недруги сичали.

Здіймав із себе мучених людей,
Немов Христа, розп'ятих ворогами.
І поглинав нестерпний плач дітей,
Вдовиний крик, посолений сльозами.

Хрестився заворожений вітряк...
Нема його. Тепер він у музеї.
І перед ним на вишитих вітрах
Поклони б'ють, оспівують в есях.

Дорога

Початок дороги. Який він нелегкий –
І ніжний й суворий стає водночас.
Чарівна романтико, шлях чи далекий,
Де радість і щастя чекають на нас?

Початок дороги. У когось дозрілий,
Буяє-цвіте, спілим соком струмить,
Життєву дорогу обрати не вміло,
То, отже, не вміло на світі прожити.

РЕЦЕНЗІЇ

Сиве «кар-р»

В Ужгороді у видавництві «ТІМРАНІ» побачила світ повість для дітей Рудольфа Яшика «Попеляста ворона», перекладена зі словацької Іваном Яцканином

Закарпаття традиційно відкриває для цілої України багатющий світ сусідньої літератури. Тільки за останнє десятиліття у нас видано понад два десятки тамтешніх авторів – від Братислави до Кошиць і Пряшева.

І от тепер – Рудольф Яшик (1919 – 1960). Він ще підлітком почав трудове життя на взуттєвій фабриці Баті у Злині. Мобілізований до війська, воював у Криму і на Кавказі, але 1944 р. перейшов до антифашистського підпілля. Після радянзації Словаччини працює журналістом, з 1956 р. – на письменницьких хлібах. Писав романну трилогію про свій час, з якої вийшло два томи. Крім того, полишив ряд повістей і оповідань. Повість про ворону – твір про боротьбу дитини із власними страхами, про самотнє долання хлопчиком перешкод, про самовиховання чоловічої природи. Твір психологічний, де багато мовиться буквально між

рядками, без прямого дидактизму, а ненав'язливо через художні образи.

Події розгортаються на півночі середньої Словаччини далекого 1931 р., під час самого піку світової економічної кризи. Хоч Чехословаччина пережила її дещо легше, ніж сусідні країни, а все ж словацька глибинка занурилась у суцільні злидні, тож головний герой Ондрей постійно мріє про кілька крон, на які можна купити солодощі. Він збирає лісові ягоди для вчительки, яка віддячує йому кроною-другою, мати працює прибиральницею у школі, але інколи відбирає у сина і ці дитячі гроші. Батько ж ще понад вісім років подався на заробітки і там і згинув. Десятилітній хлопчик потребує батькового тепла та наставництва, але... Взагалі, повість просякнута різними фрейдистськими мотивами, але вони присутні тут легеньким серпанком, ледве вгадуються.

Хлопчик підбирає випале з гнізда вороненя і переживає з ним багато пригод. Перший глибокий контакт з дикою природою, спроба одомашнення її – хлопчик переживає приблизно те, через що колись, у неоліті, проходило ціле людство, коли приручало окремі види тварин і птахів. Образ пташеняти, а ще більше його матері, старої ворони, набуває навіть якихось тотемічних і міфологічних рис. Нагадаємо, що ворони і круки були геральдичними птахами Габсбургів, тож вони активно присутні у мистецтві і фольклорі усіх країн дунайської монархії. Тут же цей правічний символ подано несподівано через дитяче сприйняття, хлопчачим поглядом.

Дуже тонко прописано спілкування хлопчика з учителькою, мамою, трохи старшим сусідом Паером, його мамою, з дорослими, особливо рибалками. Тут маємо специфічний гумор, тож сторінки викликають постійну усмішку, а то й просто регочеш. Подавати через наїв глибоко філософські речі – то особливий таланти. Цим Яшик десь нагадає нашу Марію Примаченку.

Риболовля – центральний епізод твору, новела у новелі. Ще одне тисячоліттями практиковане заняття, яке перетворює випадкових колег по промислу у згуртовану громаду. Оригінально показано соціалізацію хлопчика у таку специфічну спільноту.

Десь через спілкування із пташеням Ондрей починає усвідомлювати себе людиною, по-інакшому дивиться тепер на тих, хто його оточує. Він врешті-решт відпускає ворону на волю, десь підсвідомо відчуваючи, що то – найвища цінність для усіх (раніше ж він намагався тільки самоствердитися через володіння пташеням).

Ворона виявилась для хлопчика своєю річкою, з якої виходиш зовсім іншим, ніж ступив у неї. Книжка для повільного вдумливого читання, для перечитування, при якому відкриваєш усе нові і нові нюанси тексту.

Сергій ФЕДАКА

ПТЕРЕМІШАЛИСЬ ГУМОР І СЕРЙОЗНІСЬ

Лагошняк Олександр. Ночі Талергофа: оповідання. – Дрогобич: Коло. 2021.– 168 с.

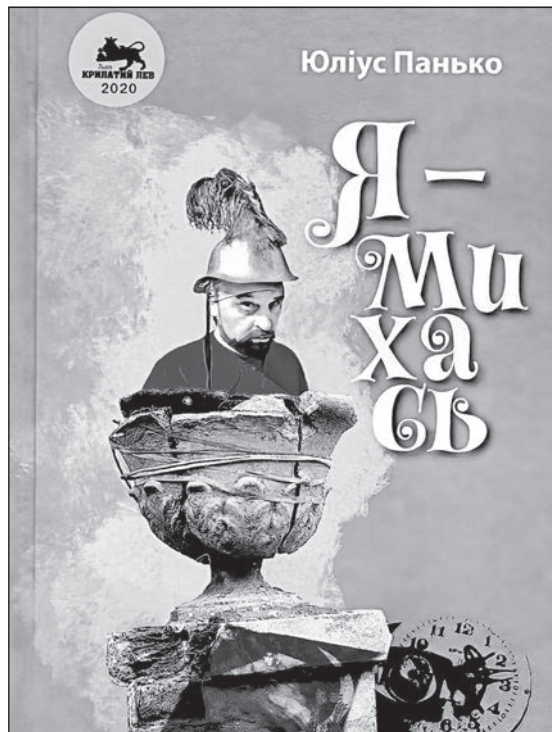
Панько Юліус. Я – Михась: сатирична повість. – Дрогобич: Коло. 2020. – 112 с.

Це – різні книги за своєю суттю. Але поєднання обох видань в одному відгукові не вважаю випадковістю. По-перше, вони зустрілись на Міжнародному літературному конкурсі рукописів прози «Крилатий Лев», який минулоріч проводився упр'яте. Його організатори й посприяли появі друків у видавничій серії Конкурсу. По-друге, про творчу сув'язь говорить й одножанровість у своєму розмаїтті, бо маємо оповідання й сатиричну повість. По-третє, не варто скидати з рахунку й того, що авторами обох видань є чоловіки – ровесники у часовимірному просторі, бо народилися у 50-ті рр. минулого століття.

Але отой третій поєднувач бере на себе роль позначки різності. Юліус Панько з'явився на білий світ поза материковою ріднизою – в українській родині Пряшівського краю Словаччини. Поза материзною вперше заплакав й Олександр Лагошняк. Це сталося на Магаданщині Російської Федерації. Це вже пізніше родина переїхала в південноукраїнські степи і нині він мешкає в обласному Миколаєві. Й ця географічність по-своєму впливає на творчість. Це по-перше. А хіба про різність не говорить той факт, що Юліус Панько вже є досвідченим письменцем, маючи у своєму активі вісім друків? А Олександр Лагошняк – дебютант на ниві художньої літератури? Хоча його неможливо назвати новачком у книговитворі (написав і видав кілька краєзнавчих праць).

Не бачу ніякої дивовижі в констатації цих фактів у відгукові. Адже мені здається, що саме вони є отим своєрідним ключиком, який відчиняє двері до збагнення обох видань.

Спершу увійдемо в оселю, в якій ґаздує Юліус Панько із сатиричною повістю «Я – Михась». З одного боку розумієш, що автор дотепно висміяв негаразди, які опосіли людину у посттоталітарному суспільстві у сусідній державі, котра теж була «в'язнем соціалістичного табору». А з другого — твір легко зпроекувати на реалії в нашій країні, хоча й автор анотації ніби й відкараскується від

цього, вказуючи, що йдеться про життя українців Піддуклянщини серед словацького та польського етносів...

Бодай кількома реченнями деталізую це узагальнення. Як видно з тексту, головним героєм твору є Михал Михалюк – неординарна містечкова особистість, до якої легко чіпляються «плюси» і «мінуси». Він сам не знає, ким він є, бо ще малим батько підкинув його у дитбудиночок, бо мама нагуляла хлопчика від ґаджа (білого нецигана). Далі була школа для розумово відсталих дітей, навчання на муляра, яке не дало позитивного результату. Михал якось отримав однокімнатку у містечку і став працювати у культцентрі під орудою Владя Богаря. Звісно, що перипетії тоді були різними, бо в соціалістичну епоху, яка смішила навіть пиячиськів (замашне слівце з лексику Юліуса Панька), траплялося усяке. (Як тут не згадати, приміром, про описи демонстрування фільмів «Досконале подружжя» і «Гелга»? Всі після сеансів казали, що вдома бачили більше відкритого сексу, ніж на екрані, хоч чекали протилежного).

Після падіння «берлінського муру» життя змінилося. Але Михала Михалюка і далі цінують люди за його простакуватість, яка у багатьох випадках межує з пришелепкуватістю. Спочатку він допомагає багатьом (Владю Богарю також) стати депутатами, а потім і сам засідає у міському правлінні, голосуючи за інтереси містечкових «крутеликів». А завершується все тим, що головний герой опиняється у будинку пенсіонерів, бо однокімнатку у нього забирають через фінансові махінації Владя Богаря (він у документах жодного разу не підставив себе, а весь час діяв від імені Михася). Апофеозом є фраза про те, що обманутий далі вірить своєму «благодійнику», хоча про пам'ятник для себе у містечку, з якого починається твір, вже думати перестав. (Вам це нічого не нагадує?)

Гадаю, що про ці два моменти слід поговорити конкретніше. В «Ночах Талергофа» – дев'ять оповідань. І більшість з них повертає у початок минулого століття. Здається, що лишень «Гість із Канади» є ближчим до нас у часі, бо описує лише один випадок із життя в роки перед розвалом СРСР. Щодо комічності, то гумористичності пера, напевно, заслуговує розповідь про невдале перше сватання Максима до старшої од себе (оповідання «Варвара-вдова»).

Можна балакати й про інші аспекти цих та інших прозотекстів автора. Але не бачу потреби. По-перше, кожен при бажанні сам зробить певні висновки, перечитавши цю книгу. По-друге, упевнений, що моє суб'єктивне висловлювання не може бути остаточним. (У кожного є своє взорування. Отож, читальнику, в дорогу).

А автор цих рядків тимчасом матиме можливість наголосити на виховній складовій текстів. З оповідань можна дізнатися багато цікавих деталей про життя-буття наших дідів та прадідів, що дуже важливо у пору, коли зі шкільних програм вихолощують й найменшу згадку про тогочасні складнощі життя. (Все частіше закрадається думка, що творці таких «нововведень» зумисно взяли курс на знищення національної пам'яті. Й оповідання Олександра Лагошняка протистоять цій згубності).

А тепер поведу мову про ще один виховний момент. Та цього разу він стосується обох книг. Не втомлюся повторювати, що мовленнєвий апарат є дуже важливим для прозаїка, свідчачи про неординарність у вираженні думки в умовах глобального курсу на зоднаковіння мислевисловлювання. Бо цікаві літературні тропи існують в обох авторів. Приємно подивовують й окремі слівця. Хоча, як на мене, таких більше в Юліуса Панька, що натякає на те, що ми зобов'язані зберегти рідномовну стихію в материзні.

... Отакі думки викликають у мене обидві книги. Неповні вони? Згоден. Але хто заважає поціновувачам красного письменства заглибитися у літеросплетіння й доповнити мої розмисли?

Ігор ФАРИНА,
м. Шумськ на Тернопіллі.

Світ очима дивака

(Юліус Панько: «Я – Михась». – Дрогобич: «Коло», 2020. – 112 с.
– (Серія «Бібліотека Крилатого Лева»)

«Кажуть, що таких як я, можна знайти майже в кожному селі, але вони живуть і в містах. Звуть їх по-різному. У них своєрідні імена, прізвища або прізвиська, та здебільшого до них прилипає тільки одне з них. І тоді їм уже інші не потрібні, бо вони – історичні людкове».

Отак розпочинає сатиричну повість «Я – Михась» український письменник Словаччини **Юліус Панько**. Виявляється, що поширюється, так би мовити, географія видавничого зацікавлення творчістю Ю. Панька. Якщо раніше його проза виходила в ужгородському видавництві «TIMPANI», на цей раз зупинився у Дрогобичу. Це аж ніяк не випадково. Сатирична повість «Я – Михась» увійшла у Величний список п'ятого Міжнародного літературного конкурсу рукописів прози на кращу книгу року «Крилатий Лев» 2020.

Та повернімся на початок сказаного, бо воно справді так. Кожне місто, містечко, навіть село мають свого дивака. Виникають нові й нові розповіді про його витівки, аж дивак стає легендою...

Читачеві вже з перших рядків стає ясно, де відбуватиметься дія. Автор не тікає зі свого регіону («Тільки-но вранці на ліжку розплющу очі у своїй однокімнатці, то перше, що через вікно постає перед моїми очима, – це голова Генерала, яку старанно вмивають сонячні промені. Вмиває Генерала і дощ, та й мені час від часу доводиться вмивати Генералову голову, коли забруднять її ворони чи голуби. А коли ж задує поміж житловими блоками задержуватий вітер, то Генералову голову хвиськають гілки старої верби. Тоді мені стає соромно за це лайдацьке гілля, яке таку поважну голову так безжалісно лупцює»).

Автор поступово подає життєвий і «дивацький» шлях Михася. Виходить, що людина диваком стає не зразу, а поступово. Життєві обставини змушують його всіляко міняти свою поведінку. Життя дивне, то й люди дивні... А може, всі люди диваки, обізвавши лише кількох, не дивившись на себе... Дивацтво. Що воно таке? Відношення дивака до навколишнього світу? Хто смішніший? Дивак? Або ті, хто з нього насміхаються. Цей дивак – Михась поступово своїми непередбаченими поглядами і вчинками розкриває недоліки людей, зрештою, і суспільства. Дивак стає споглядачем. Він є своєрідним свідком різних суспільних подій, сприймає їх по-своєму і реагує на них по-своєму.

На нашу думку, автор міг запропонувати більше незрозумілого дивацтва, щоб на деяких місцях не «впасти» у публіцистику. Хотілось би виразніший психологічний малюнок головного персонажа повісті. Мабуть, треба було гальмувати, зупинити швидкість розповіді й заглибитись у внутрішній світ Михася. Йдеться про те, що виразніший психологізм, розіграний у сатиричному плані, аж ніяк не

завадив би драматизмові розповіді, навпаки, він би до неї ще більшу інтригу, загадковість.

Михась – дивак на тлі суспільних зрушень у невеличкому містечку, інколи дивними є суспільні зрушення у місті, які не вкладаються у голову дивака – Михася.

Юліус Панько своєю сатиричною повістю порадував і приємно здивував. Здивував передусім легкістю, з якою говорить про нелегкі часи. Приємно здивував соковитою мовою. Розказуючи про Михася, автор ніби закликає, щоб ми посміялися із себе, бо така терапія допомагає.

Іван ЯЦКАНИН

Мальовничий світ Кисуць

Відомий словацький письменник Рудольф Яшик (1919 – 1960) народився в розкішному Кисуцькому краї, серед високих бескидів та гірських потоків. Саме рідна природа, гарна й сувора, що неабияк вплинула на менталітет і характер тамтешнього люду, є невід’ємною складовою його творчості. А ще – повновода, але підступна річка Кисуця, на берегах якої відбуваються події більшості романів, повістей, новел Р. Яшика («На березі прозорій ріки», «Мертві очі», «Місяць на воді», «Чорні та білі кола» тощо).

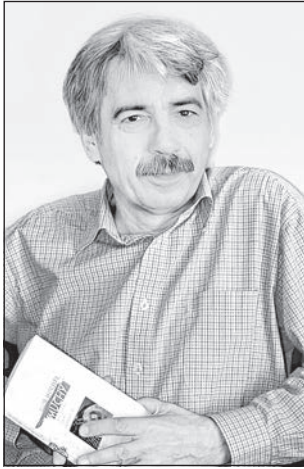
Зауважимо, що окремі твори цього автора вже перекладалися українською, зокрема «Майдан святої Альжбети» (перекл. Ю. Авдєєв), «Мертві не співають» (В. Примич), «Пора мідних облич» (Д. Андрухів), а 1981 року узріла світ монографія Галини Сиваченко «Рудольф Яшик. Проблематика і поетика прози». Натомість твори письменника для дітей тільки зараз торують шлях до українського читача. Серед них – щойно видана повість «Попеляста ворона» в мистецькій інтерпретації знаного прозаїка й перекладача з Пряшева **Івана Яцканина (Ужгород: TIMPANI, 2021, 64 с.)**.

І знову перед допитливим читачем постає мальовничий світ Кисуць, щоправда, в міжвоєнний період, у непрості часи світової господарської кризи, яка неабияк ускладнила й так нелегке життя краю та його мешканців. Криза трагічно позначилася і на долі нашого юного героя – Ондрейка. Вісім років тому було продано останні нивки в горах, аби відрядити його батька на заробітки в Америку. Пішов – і не повернувся. Мати, зовсім ще молода жінка, ночами виє в подушку, наївно думаючи, що малий спить і не чує її голосінь. «Напевно, його там хтось убив. Світ поганий» – сільський поголос безжальний. От родина й виживає, як може. Ондрейко ходить по гриби, збирає трави, ловить на Кисуці рибу (правда, не біля Адамової верби – це гине місце, там сліпий Адам покінчив із життям), а ще, як і більшість місцевих хлопчаків, відловлює ворон і нищить їхні гнізда, бо дуже вже велику шкоду роблять. А за ворону можна заробити 3 крони – зовсім непогані, як на той час, гроші.

Та одного разу щось пішло не так: чи то від самоти, чи від нудьги, чи з розпачу, але Ондрейко чомусь уперше вирішив залишити воронення собі. Мовляв, підгодує його і продасть дорожче... Не будемо переказувати фабулу, просто повірте на слово: трепетно щемлива, зворушлива до сліз історія стосунків хлопця і птахи точно не залишить байдужими ні дітей, ні дорослих.

Тетяна ЛІХТЕЙ

ІЗ РОДУ В РІД

Ігор ГОХЕЛ

про поетів і поезію

є поети
які пишуть свої вигуки до пізньої ночі
і потім сплять сном
засуджених до смерті
пробуджуються з гарячкових видив
записують вірші з демаркаційної лінії
між безсонням і сном

і це найкращий шлях до безумства

потім є поети
які шалені увесь день
але уночі сплять мов тихий звір
сном справедливих

Бог напевно любить і бовдурів
та ми не впевнені
чи розуміє поезії
хоча певні тексти засвідчують це

так і сяк більшість віршів
скінчить розбита зубами часу
у забутті

ВІДГОМІН

ріка пливе країною
мов бродячий лис
з іржавим вогневим хвостом
який підпалює пристрасть вовків

коли тепер йду по мосту
на зворотному шляху
чую відгомін
своїх непродуманих кроків

місяць не затулив лице і грішний метал замовк

під помірним впливом
задуманого місяця
який не затулив лице

я і перелякані воїни
виграємо
на стеблах трави

коники на луках також
притихли
бо ж люблять
іскристу зелень

адже зрештою
це їх світ
де вони довше вдома ніж ми

замовкла й беззахисна зброя
метал грішний

останній місяць
поспішає
сховатись у дзвін

недільне пообіддя

поріз
гострим стеблом трави

на прорізі небозводу
теліпаються хмари –
не видно у вічність

з рейок зійшов літак

не можна скаржитися
на нестачу поштовхів

шовковий ранок

постільга
яка вже три місяці спить
на держаку нашої «тарілки»
щось сказала

і відлетіла
тільки-но світло дзенькло об скло

тепер в імлу
бо осінь вже залишила
жорстоке літо

ранок мов вирізаний
формочкою спокою

моя жінка
нині чудова
у шовковій наготі
буде весь день думати
чи знову прилетить
той птах
що пошту не носить
а мишей ловить

З ВОДОЮ І ВОГНЕМ

бродяги стовпились
мов ворони на ярмарку
і косяться по кожній
надкушеній скибці

ми їм не будем
казати
про основні речі рецептури

бо кожен знає
що печеться
а без води і вогню
з борошном ніхто не дає собі ради

а мертві нам про хліб
вже нічого не скажуть

предки йдуть там
ми туди

на межі поділимось
сухими скоринками
які лишилися
(на дні країни)

**Зі словацької переклав
Іван ЯЦКАНИН**

МИСТЕЦТВО

Останній пряшівський божем

Минуло вісімдесят років від дня народження художника **Михайла Чабали** (1941-2002). Народився у селі Чабини Меджилабірського округу. Своє відношення до рідного краю не виявляв словами, але переніс на полотно, у свої твори. В 1963-1969 рр. навчався у Високій школі образотворчого мистецтва у Братиславі під керівництвом професорів Дезидерія Миллого, Яна Мудроха та Яна Матейки.

Початок своєї творчості присвятив фігуральній тематиці, наприклад, із середовища балету, театру. Але домінуючим стає пейзаж, ландшафт. Мистецтвознавці часто його творчість характеризували словами: «...широкі

мазки пензлем та вивільнений рукопис із розпливчастою шкалою кольорових землястих тонів».

У пейзажі Михайло Чабала надв'язав на традиції східнославацьких художників та водночас вносить у пейзаж свою, так би мовити, печать, своє бачення, відчуття, переживання.

Його портрети – це занурення у людську душу. Виконує портрети, які його чимось насправді зацікавили. В них відбиваються несповнені очікування.

Тому й не дивно, що художник вкладає у портрети щось загадкове, непередбачене, що людину ще тільки чекає. У його портреті обличчя є тим вирішальним, тому й присвячує йому найбільше уваги.

У Пряшеві, де вулиця Яркова перетинається з вулицею

Михайло Чабала: «Східнославацький ландшафт», акварель, папір, 45x66 см, 1979

Флоріана, стояв його мольберт, біля якого художник тихесенько наносив фарби на полотно – народжувався новий погляд на світ. Прохожі зупинялися, деякі лише мовчки кивали головою, знаючи, що не годиться коментувати творіння. Незабаром мольберт залишився один, майстер забіг випити пиво у недалеке «Мексико»...

Художник Михайло Чабала помер 3 серпня 2002 р. у Пряшеві, але вічний малярський сон сниться йому у рідних Чабинах.

(ІЯ)

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українського художника

Михайла Чабали

На першій сторінці обкладинки: «**Балет**», олія, 1969; на другій сторінці обкладинки: «**Київ**», олія, 1976; на третій сторінці обкладинки: «**Зимова країна**», олія, 1985; на четвертій сторінці обкладинки: «**Долина**».

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

